

ПРАТ “ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ”
ЛЬВІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА “ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ М. І. ДОЛІШНЬОГО”

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І БЕЗПЕКА: ЛЮДИНА, ДЕРЖАВА, СОЦІУМ

*Матеріали доповідей Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Львів, 17 червня 2016 р.)*

Львів
2016

УДК 316.3:338.22+65.012.32+159.9
ББК 65.012.2
С 904

Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум : матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 червня 2016 р.). – Львів : Львівський інститут МАУП, 2016. – 190 с.

ISBN

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського інституту МАУП (протокол № 1/16/17 від 30 серпня 2016 р.)

У збірнику представлені матеріали доповідей конференції, присвяченій проблемам суспільних трансформацій в Україні та світі. Досліджуються соціокультурний, економічний контекст суспільних трансформацій у глобальному, національному та особистісному вимірах. Особлива увага зосереджена на проблемах соціалізації особистості та міграції людських ресурсів як чинниках суспільних трансформацій та формування нового глобального світу.

Редакційна колегія:

<i>Лелик Л.І.</i>	директор Львівського інституту МАУП
<i>Садова У.Я.</i>	завідувач відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ “Інститут регіональних досліджень НАН України”
<i>Данилюк Л.Г.</i>	завідувач кафедри менеджменту організацій
<i>Дмишко О.С.</i>	завідувач кафедри психології
<i>Іляш О.І.</i>	завідувач кафедри економіки
<i>Шушкова Ю.В.</i>	завідувач кафедри фінансів, обліку та аудиту
<i>Леськів М.М.</i>	завідувач кафедри соціально-гуманітарних і фундаментальних дисциплін

Комп’ютерний макет	фахівець кафедри менеджменту організацій Львівського інституту МАУП Попович Т.О.
--------------------	---

- © Львівський інститут МАУП, 2016
- © ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України”, 2016
- © Видавництво ННБК “АТБ”, 2016

ISBN

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ІСТОРИЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	6
Боровець Т.Є. Міжкультурна взаємодія – християнство та іслам: спільне і відмінне у віровченні та моралі.....	7
Голубка М.М. Зміст економічної освіти у навчально-виховному процесі на спеціальності “Фінанси та кредит”.....	16
Матюшко Л.І. Етнічна самоідентифікація українців Східної Галичини у міжвоєнний період: феномен галицького москвофільства.....	20
Сарабун О.Б. Безвідповідальність як асоціальність в концепції Ж.-П. Сартра.....	24
Хоркава І.І. Роль виховної роботи у формуванні особистості духівника у Греко-католицькій богословській академії м. Львова (1929-1944 рр.).....	27
Юнко М.М. Виклики і загрози цивілізаційного розвитку на сучасному етапі та пошук шляхів їх подолання: соціально-філософський аспект.....	30
Юнко М.М. Історична та культурна спадщина села Баківці Жидачівського району Львівської області.....	33
СЕКЦІЯ 2. СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ.....	39
Дмишко О.С., Колосівська О.А. Психологія творчості.....	40
Дорошенко А.О. Методи психотерапії в практиці лікаря-педіатра.....	43
Зошій І.В. Психологічні особливості професійної діяльності юристів.....	47
Зошій І.В., Кравець Г.М. Конфлікти у педагогічному колективі та їх попередження.....	51
Компанович М.С. Робота зі сновидінням у діагностиці та психотерапії психосоматичних розладів.....	57
Кудрик Л.Г., Сурмяк Ю.Р. Психологічні погляди Памфіла Юркевича та їх актуальність.....	60
Петринич О.Г. Форми управління конфліктами у різних напрямках психології.....	63
Петринич О.Г., Луців М.В. Влада як джерело конфліктів в управлінській діяльності.....	68
Петринич О.Г., Романушко О.Р. Роль гендерних стереотипів в моделі поведінки юнаків.....	72

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	77
Васильців Т.Г., Шехлович А.М. Напрями удосконалення фінансово-економічного забезпечення інвестиційно-інноваційної активності бізнесу.....	78
Гальків Л.І. Практичні аспекти електронізації комерційної діяльності підприємств роздрібної торгівлі	81
Гринчишин І.М. Особливості фінансування соціальних допомог в Україні.....	85
Гураль Н.Р. “Зелена” економіка як важлива складова соціальної безпеки Львова та області.....	88
Ільчук О.О., Попович В.Т. Соціальна політика підприємства як передумова формування стратегічних напрямів управління кадровим потенціалом підприємства.....	92
Ковальчук Л.В. Система соціальних послуг в Україні: стан, особливості, тенденції розвитку.....	94
Костецька І.І., Оліховська М.В., Костіна Т.Ю. Розвиток соціального підприємництва.....	98
Магас Н.В. Адаптація управління фінансами до впливу ризиків.....	101
Маргіта Н.О. Механізм мотивації інноваційної діяльності.....	103
Мединська Т.В., Керод Т.Р. Наукові підходи щодо сутності податкової політики.....	106
Парфенюк Є.І. Міграція населення та її вплив на економічний стан країни.....	109
Стефанишин О.Б. Тенденції розвитку внутрішньої торгівлі Львівської області.....	113
Чабанюк О.М. Собівартість як методичний інструментарій управління.....	116
Чабанюк О.М., Друль П.Ю., Веждел В.В. Економічна суть контролю у сучасних умовах господарювання.....	118
Чабанюк О.М., Очеретяний О.М. Методичні прийоми контролю у сучасних умовах господарювання.....	120
Шушкова Ю.В. Податкові пільги як фактор впливу на функціонування та розвиток підприємств.....	122

СЕКЦІЯ 4. ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ. МІГРАЦІЯ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НОВОГО ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ. БЕЗПЕКА БІЗНЕСУ ТА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	129
Бачинська М.В. Фактори адаптації мігрантів у приймаючий соціум: теоретичний аспект.....	130
Бідак В.Я. Класифікація чинників ризикогенності вимушеної міграції в Україні.....	133
Біль М.М. Інституціональні передумови поглиблення європейської інтеграції України: людський контекст.....	137
Гринькевич В.М., Мазур А.О. Економіко-статистичний аналіз ціноутворення на ринку готельних послуг міста Львова.....	142
Гринькевич О.С., Данилюк Л.Г. Студентська молодь на ринку праці України: нові можливості і проблеми.....	147
Іванюк У.В. Формування продовольчої безпеки України.....	151
Костецька І.І., Ковальов В.Р. Механізм корупційних відносин.....	155
Левицька О.О., Махонюк О.В. Особливості сучасних міграційних процесів в українсько-польському прикордонні.....	160
Леус М.М. Міжнародна міграція людських ресурсів в умовах глобалізації.....	166
Марець О.Р. Візуалізація даних як фактор сприйняття суспільної реальності та її трансформації.....	169
Оліховська М.В. Розвиток ринку туристично-рекреаційних послуг в умовах суспільної трансформації.....	173
Романич І.Б., Сливка П.І. Діагностика діяльності підприємства у контексті безпеки бізнесу.....	177
Садова У.Я. Транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних процесів в Україні.....	181
Теслюк Р.Т., Бараняк І.Є. Демографічні проблеми українсько-польського прикордоння.....	185

**ІСТОРИЧНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА
ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ
СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Т.Є. Боровець,
доктор теологічних наук,
священик храму Преображення ГНІХ,
викладач релігієзнавства Львівського інституту МАУП

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ – ХРИСТІЯНСТВО ТА ІСЛАМ: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ У ВІРОВЧЕННІ ТА МОРАЛІ

У кожній релігії є *священні тексти*, в яких викладається зміст релігійного вірування. В них мова йде про Бога і його діяння, про створення світу і його будову, про засновника релігії, про святих праведників, про правила життя суспільства і людини. До них з часом добавляються їх *тлумачення*, даліше вони стають основою, на якій будується особлива релігійна наука – *богослов'я* (грець. теологія). Релігії порівнюються перш за все згідно релігійно-філософського вчення, яке включає:

1. Вчення про Бога в Самому Собі;
2. Вчення про відношення Бога до світу;
3. Вчення про світ і людину;
4. Есхатологію (вчення про кінець світу, у тому числі кінцева участь людини);
5. Сотеріологію (вчення про спасіння, деколи – з'єднання з Богом).

Так ось, *іслам* (араб. “віддання себе Богу”, “покірність”) – третя, наймолодша із світових релігій, до кінця другого тисячоліття число її послідовників становило близько 1,5 млрд людей. В 28 країнах світу (Саудівська Аравія, Єгипет, Ірак, Іран, Пакистан та ін.) – іслам являється державною релігією, а у 35 – мусульмани складають більшість населення. Сьогодні іслам давно вийшов за межі свого традиційного ореолу (Азія, Близький Схід, Північна Африка), набув поширення у чорній Африці, представляє собою складову релігійного життя країн християнського світу (Франція, Німеччина, Англія, США). Іслам являється пріоритетною релігією у таких країнах СНД, як Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан, Киргизстан, Казахстан, Азербайджан, у Росії зона поширення ісламу – це регіони Поволжя і Сибіру з татарським і башкирським населенням, і Північний Кавказ, народи якого також сповідують мусульманство. В Україні іслам поширений переважно в автономній республіці Крим.

Коран – головна священна книга мусульман. Згідно віровчення, існують два Корани – Коран небесний і Коран земний, перший – це “небесна книга”, і вона предвічна: завжди буде існувати, знаходячись під престолом Аллаха, другий – Коран земний – це копія Корана небесного. Передання говорить, що Аллах продиктував зміст Корану ангелу Джабраїлу, а той вже повідомив Мухаммаду. Останній, перебуваючи в екстатичному стані, почув голос, який спочатку прийняв за голос злого духа, але голос ставав все виразнішим, пізніше, зійшло одкровення – так народилися початкові розділи Корану. Небесний Коран Мухаммад рахував джерелом християнства та іудаїзму, джерелом Біблії: одкровення було передане людству через Тору (араб. *ат-Таурат*), Псалми Давида (араб. *аз-Забур*) і Євангеліє (араб. *аль-Інджіль*; в коранічному розумінні Євангеліє одне), але вони, згідно його переконання, – лиш частина одкровення, точною копією небесної являється тільки Коран на арабській мові. Мусульмани приймають ці книги, та все ж Коран має для них особливе значення, оскільки в ньому, як вважають, міститься остаточна версія Божого одкровення. Таким чином, Коран написаний арабською мовою, – це найчистіша форма одкровення, мова, якою користувався Бог, промовляючи до Джабраїла, – отже, будь-який переклад розглядається як розбавлення оригіналу, що веде до втрати його чистоти. Перше одкровення відбулося в ніч з 26 на 27 число місяця рамазану (“ніч вирішення долі”). У цю ніч, як пізніше вважали, Аллах

приймає рішення про долю кожного мусульманина, зглядаючись на його бажання, тому її прийнято проводити у мечеті за колективною молитвою, читаючи Коран, і просити Аллаха про виконання свого бажання. А місяць рамазан тому вибраний місяцем посту, присвяченого Аллахові. Вважається, що Коран був переданий пророку не повністю, а частинами, окремими одкровеннями впродовж 22 років, головним чином по ночах. Мухаммад відразу переповідав їх у вигляді проповідей тим, на кого потрапив поблизу. Оскільки виробництво паперу не було відоме арабам, проповіді запам'ятовували, частково записували на широких кістках верблюдів, пальмових листях, глиняних табличках. Перша письмова версія Корану з'явилися після смерті пророка, коли при першому халіфі Абу-Бакрі (роки правління 632-634), особистий секретар Мухаммада Зайд ібн Сабіт склав перший збірний текст – проте канонічним вважається той текст, який був створений при третьому приємнику Мухаммада – халіфі Османі у 50-х р. VII ст. Орфографія, правила читання і структура тексту остаточно канонізовано офіційним виданням Корану в Каїрі 1923 р.

Коран ділиться на 114 розділів (глав або одкровень), які називаються сурами; із них – 90 “мекських”, ранніх і 24 – “мединських”, пізніших. Кожна сура ділиться на частини, або вірші – аяти (араб. айа – знамення), загальна кількість їх у Корані від 6204 до 6236 (в залежності від різних варіантів рахунку). Сури розміщені не по змісту і не за часом їхньої появи, а у порядку зменшення довжини, від найдовшої, за винятком першої сури фатіхи, – до найкоротшої, яка має всього 3 рядки. Вони відділені одна від одної формою, наділеною сакральним змістом – “В ім'я Аллаха милостивого, милосердного”. Коран за змістом у дечому нагадує Біблію, але за формою різке відрізняється від неї – це не цілісний літературний твір з єдиною композиційною схемою, а тим більше – теологічний трактат з послідовним викладом системи віровчення. Він структурується за формальною основою – довжиною сури, а вони розміщені без будь-якого логічного, сюжетного, змістовного чи хронологічного зв'язку.

Коран як священне джерело віровчення доповнюється священним Переказом – *Сунною* (араб. – поведінка, приклад). Вона представляє собою збір висловлювань Мухаммада, його діяння, слова, навіть його багатозначне мовчання у деяких ситуаціях, – виступає як еталон для кожного мусульманина зокрема і общини в цілому, означає наслідувати пророка. Сунна складається з хадисів (переказів), які зібрані у 6 томах і мають дві складові: по-перше, перелічені ті, хто був свідком слів і вчинків пророка і хто зберіг ці знання, по-друге, сама конкретна інформація про дії та висловлювання Мухаммада. Відхід від Сунни розцінюється як гріх, вивчення її стало окремою і важливою дисципліною у мусульманських школах та університетах.

У Корані і Сунні міститься вся догматична, віроповчальна частина ісламу, яка включає три основні поняття: *іслам*, *дін*, *іман*.

Поняття *іслам* якби включає у себе поняття *дін* та *іман*. Одночасно “іслам” – це світ, в якому діють закони Корану, якому протиставляється світ невірних. *Дін* – це обов'язки, які Аллах призначив людині, система ритуальної практики, що становить основу життя мусульманської общини. На кінець, *іман* – це сама віра в істинність Аллаха і всього, про що повідомлялося у проповідях Мухаммаду.

В ісламі існує п'ять основних віроповчальних положень, або “коренів віри” – *іман*:

1. Віра у догмат про єдинобожжя.

Найважливіший принцип ісламу – строгий монотеїзм, що носить абсолютний і безумовний характер. Бог – один-єдиний, (араб. таухід) існує в однині і є найвищий, не має собі рівних, найважчим злочином проти нього є шірк – приписування йому “спільників”, додавання “товаришів”, про що часто повторює Коран, такі твердження спрямовані передусім проти старих політеїстичних вірувань

аравійських арабів. Бог в Корані постає одночасно і як всемогутній, всевишній, навіть грізний і в той же час як милостивий, співстраждальний і прощаючий. Він ближче до людини, “чим її шийна артерія”, йдеться у Корані і в той же час стверджується: “Не осягають Його погляди...”. У вченні мусульман Бог є цілковито трансцендентний – ні на кого і ні на що не подібний, існує поза світом людських відчуттів. Він відкриває себе людині тільки через одкровення, знаки та свої імена. В одкровенні Бог через пророків дає людям свій закон, слідуючи якому, вони навчаються розрізняти добро і зло. Весь створений світ, тобто все створене Богом – кожне явище, кожна річ, кожна істота – це його знамення людям, які свідчать про його велич і всемогутність. Бога окреслюють за допомогою імен, традиція визнає 99 найгарніших імен Бога (наприклад, Милостивий, Милосердний, Вірний – це божественні імена), що згадуються у Корані, правда, у мусульманській теології довго точилися дебати, чи це тільки Божі імена, чи також його прикмети (особливо відзначилися в цьому мутазиліти). У перекладі з арабської мови на українську *Аллах* означає *Бог*, але сьогодні це слово сприймається віруючими як особисте ім'я Бога. Проявом благочестя вважається у мусульман якнайчастіше згадувати Бога і Його імена. Проголошення молитовної формули “Аллах акбар” (“Аллах превеликий!”) – одна із характерних особливостей мусульманського культу, якій надається магічного значення, входить у заклик і саму молитву, проголошується при жертвоприношенні і тоді, коли ріжуть тварину, призначену до їжі, вона служила також бойовим кличем. Однак через одкровення, знаки та імена, людський розум може лише частково збагнути сенс божественної дії в світі, але не саму божественну сутність, яка залишається для людини абсолютною таємницею. Вірити в цю сокровенну таємницю – обов'язок мусульманина.

Натурфілософія ісламу небагата і в основному запозичена з Біблії. Згідно з Кораном, світ був створений Аллахом за допомогою животворного слова “кун” (“будь”) з нічого за шість днів. Два дні зайняло творіння неба і землі, які спочатку були єдиним цілим. Небо було створено з диму та складене з семи склепінь. На самому верхньому міститься трон Божий, на ближньому до землі склепінні розташовувалися сонце, місяць, зірки, а також сузір'я Зодіаку. Земля поєднується з небесами невидимою драбиною, по якій спускаються і піднімаються лише ангели. 4 дні пішло на творіння того, що знаходиться на Землі, в останній, шостий день був створений перший чоловік Адам, а з його ребра сотворена Хава (Єва). Створена людина не була досконалою, в її душі було посаджене добро і зло, або поспіх і слабкість, вона не являється образом Божим, але Божим намісником – Халіфом і слугою – Абд. Сьомий день – це день відпочинку; ним в ісламі вважається п'ятниця. Тварини, згідно Корану, були створені з води, людина – із глини, з порошу (або з води і згустків крові – в різних місцях Корану є різні версії). Все це було створене Богом для людини, щоб та щаслива прославляла ім'я Боже. Гріхопадіння Адама відбулося через забудькуватість і непослух – згорділа людина не оцінила милості Бога. Як і Біблія, Коран вчить, що золотий вік пішов у минуле з гріхопадінням вигнаних з раю Адама і Єви. Правда, самій ідеї гріха, страждання і відкуплення іслам не приділяє настільки багато уваги, як християнство, для якого ця ідея стала центральною. Аллах покличе людей на суд в останній день і винесе всім справедливий вирок.

2. Віра в ангелів і у догмат про божественну справедливість.

Раніше людей, сказано в Корані, Бог створив дві категорії надприродних істот *ангелів і демонів* (тобто виходить, що Бог створив зло). Ангели – це безтілесні і безстатеві сотворіння, що виникли із світла, мають крила, наділені розумом і можуть являтися людям. В категорії вищих, приближених до Аллаха, які знаходяться біля його престолу: Джабраїл (Гавриїл) – посередник між Аллахом і пророками; Ісрафіл (Серафим) – посередник між Аллахом та іншими ангелами, саме він сповістить

настання Судного дня; Мікаїл (Михаїл) – помічник воїнів-мусульман у боротьбі з невірними, відповідає також за порядок у Вселенній; Ізраїл – ангел смерті, який розлучає душі людей з їх тілами. Серед ангелів, як і серед демонів, існує певний розподіл праці: в ісламі є ангели-охоронці людини (їх двоє у кожного, реєструють кожний її вчинок, причому несуть якби цілодобову вахту, змінюючи один одного на ранковій та вечірній зорі), ангели Мункар і Накір, які допитують людей у могилі після їхньої смерті, ангели – посланці Аллаха і навіть ангели, які очолюють рай і пекло (у цих ангелів є власні імена – Рідван і Малик). Однак людина стоїть вище в ієрархії істот. Створивши її, Бог наказав ангелам поклонитися їй – ангел на ім'я Ібліс, згордівши, відмовився виконати цей наказ, за що був вигнаний із раю на землю і приречений на муки аду. До Судного дня – він ворог Аллаха і людей. Бажаючи відітстити, Ібліс навчив змія підмовити Єву, переконати Адама скуштувати плід забороненого райського дерева, який дасть їм вічне життя і могутність. За порушення, перші люди були скинуті з небес на землю у різних місцях – Адам на Цейлоні, а Єва біля гори Арафат, зустрілися вони в Аравії, біля Мекки. Адаму був посланий із раю “чорний камінь” і за наказом Аллаха він побудував Каабу, був похоронений у Мецці, а після потопу його тіло було перенесене до Єрусалиму, звідки вознесене на небеса і пробуде там до дня Суду. Згідно передання, Адам отримав прощення Аллаха, йому і його потомству було збережене покровительство Бога тому, що його гріх був раніше предоприділений, а сам він став першим у ланцюгу пророків, завершених Мухаммадом.

Іблісу допомагає його воїнство із демонів, загальна їх назва – *джини*. Це надприродні істоти, створені із вогню і диму, здатні приймати будь який вигляд, можуть бути чоловічого і жіночого роду. Найбільш злі по відношенні до людей – *шайтани*, вони заважають людям молитися, заставляють їх забути про Бога, вчать ворожінню і магії, часто надають гріховним вчинкам благочестивий вигляд. Той, хто йде за шайтанами, приречений на адські муки. Частина джинів і шайтанів були підкорені Сулайману і творили по його наказу добрі вчинки. Після його смерті вони вернулися до воїнства Ібліса. Мухаммад був посланий Аллахом проповідувати і людям і джинам, деякі із джинів увірували і помагали поширювати іслам.

3. Віра у догмат про пророчу місію Мухаммада.

Догмат стверджує пророчу місію Мухаммада, який, як вважають, сповістив людям істинне знання про Аллаха, а також стверджує існування пророків і до нього, які навчали про те, що Бог – єдиний, (араб. *таухід*) та закликали людей до праведної поведінки. Коран виразно згадує 28 посланців, яких Бог посилав, (в ранзі пророка в Корані чомусь виявилися і першолюдина Адам і навіть знаменитий Олександр Македонський (Іскандер)), але остаточна кількість відома одному тільки Богові, бо Коран і говорить про те, що їх було послано до кожного народу. Серед багатьох пророків виділяють 9, яких іслам називає “стійкими пророками”, 8 з них почитають і християни – це Ной, Авраам, Яків, Йосиф, Мойсей, Іов, Давид, пророком є також Ісус (араб. *Іса*), хоча Його позиція є специфічною: Коран називає його “Месією” (араб. *аль-масіх*), але не в християнському розумінні, що він Спаситель, але тому, що без гріха, він, нібито, посланий тільки для Ізраїля. Як не дивно, але по відношенні до Мухаммада, Коран не використовує такі титули як до Ісуса: “Посланець”, “Свідок”, “Боже слово” і “дух від Бога”, якого Бог вдихнув у Діву Марію. Проте Коран не признає Ісуса Богочоловіком, тільки Духом Божим, тому, що він був створений подібно Адаму. Він також не був, на їхню думку, розіп’ятий, насправді вбили і розіп’яли іншого (таке вчення існувало у ранніх християнських сектантів – докетів), подібного до Ісуса, правда, текст про це дуже нечіткий і допускає різного роду інтерпретації. За допомогою Євангелія Ісус утверджує Тору і дає народу “керівництво і світло”, пізніше був взятий до Бога і повернеться перед самим днем Страшного суду. При такій повазі виникає питання, чому іслам не в стані признати

Христа як Спасителя? Мухаммад не відкинув Христа, але по-справжньому не знав Його, інформацію черпав із апокрифічних розповідей, вірогідно, що він ніколи не читав Новий Завіт, не міг собі представити, що Бог через Свого Сина може стати єдиним з людством. Описи діянь пророків майже цілком взяті з Біблії, лише зі змінами, наприклад Аврааму і його “головному” синові Ісмаїлу (а не Ісааку, хоча цей останній теж почесний) приписано підставу священної Кааби. Пророча лінія закінчується останнім, – 9 пророком Мухаммадом, який носить титул “Печать пророків”, після нього пророків більш не було і не буде аж до кінця світу і Страшного суду.

4. Віра у догмат про воскресіння і день Страшного суду.

Душа, за вченням Мухаммада, може відокремлюватися від тіла вночі, під час сну і після смерті вона повертається до Бога. Смерть в ісламі, на відміну від християнства, не являється наслідком гріха, вона призначена для повернення людини із цього життя у потойбічне, Бог просто встановив смерть – це ангел Ісрафіл відділює душу від тіла. Після настання смерті тіло повертають лицем до *кібли*, пізніше настає ритуал обмивання і одягання у погребальні одяги, молитва за померлого у його домі або мечеті. “Мучеників”, які пали у битві, не обмивають і хоронять без молитви. Погребіння повинно відбутися у день смерті або на наступний день. Могила робиться по можливості простора, зазвичай з нішою у боковій стіні чи заглибленням на дні, щоб померлий міг “сісти” при появленні ангелів смерті Мункара і Накіра. Традиція виділяє 3, 7, 40 днів після смерті, в які відбувається поминання усопшого. Душа людини після смерті ангелом смерті приноситься до Бога, у той час, як її тіло у гробі допитується на основі віри. Якщо його відповіді вірні у відповідності з вченням Корану, тоді йому обіцяний майбутній рай, якщо навпаки, проявляв себе як невіруючий, тоді воно вже у гробі підпадає мукам. До воскресіння, душі повинні провести час в очікуванні, вони знаходяться у стані сну і вірять, що до останнього суду залишається лиш одна година, мученики, навпаки, зразу попадають у рай.

Незадовго до кінця світу настане епоха страшного безчестя і зневіри, всі цінності ісламу будуть зражені і продані, люди погрузнуть у гріху, тоді настане царство антихриста – Даджала, яке триватиме 40 днів. Його можна буде впізнати за написом на чолі “кеф”, який походить від слова “кефір”, тобто невіруючий. На зміну антихристу прийде царство Ісуса (Іси), чиє друге пришествя (цього разу в якості ісламського Махді, месії) покладе кінець царству гріха, антихрист буде знищений, і на землі протягом 40 років буде суцільна ідилія: вовк ляже поруч з ягням і т. д., але у Корані ця подія являється не цілком судом, а просто кінцем часу. Друге пришествя Христа предзнаменує суд, і це буде одною із сімнадцяти ознак, які відбудуться перед судним днем. Згідно ісламського передання, Ісус після свого повернення буде жити ще 40 р., одружиться, буде приваблювати людей до ісламу, помре і буде похоронений у Медині рядом з Мухаммадом і першими халіфами; воскресне із мертвих і на суді буде свідком проти іудеїв і християн. Настане час, коли просурмить в свою трубу архангел Ісрафіл – впадуть зірки, земля змінить своє обличчя, і помруть всі люди. Але вже після другого трубного голосу всі люди, коли б вони не померли, воскреснуть і стануть перед судом Аллаха, людські вчинки будуть суджені згідно з тим, що у книзі. Сам Аллах особисто і з пристрасстю буде допитувати кожного з живих і мертвих, причому всі вони, голі, з однією лише книгою із записом їхніх справ (як ангели записали про них) у руках, будуть зі страхом очікувати його рішення. Після цього рішення грішники потраплять у пекло з його гієною вогненною, а праведники будуть спрямовані в рай. Дорога в рай лежить через перекинутий над адом міст, який тонший від жіночого волоска і гостріший леца меча – той самий міст, який під ім’ям Чінват був відомий ще давньоіранським зороастрійцям (у мусульман в процесі запозичення міст став іменуватися Сірат).

Сама людина пройти через цей міст не в змозі – її повинен перевезти в рай той самий баран, осел, верблюд або бик, якого вона свого часу, ще за життя, хоч раз принесла у жертву Аллаху. Правовірні впевнені в тому, що в момент Страшного суду велику роль буде грати їх великий пророк Мухаммад, чиє заступництво зможе не тільки пом'якшити участь грішника, а й спонукати Аллаха простити гріхи і направити прощеного в рай.

Ад і рай представлені у Корані з перспективи людини, яка живе в Аравії. Рай описаний у Корані дуже мальовничо, а його опис сягає раннього мекканського періоду навчання Мухаммаду – це плодоносний сад, “сад благодаті”, “едемські сади”, “сад вічності”, “обитель миру” (араб. *джанна*) з ріками води, молока, вина і меду. Там ростуть пальмові і гранатові дерева, мешканці раю у багатих одягах, полягли на “ліжках розшитих”, вони їдять, що бажають, п'ють незвичайні напої, їм прислуговують вічно молоді хлопці. Рай населяють вічні діви – *гурії*, які створені із шафрану і камфори, їхнє призначення – приносити насолоду праведникам. За однією версією, кожен правовірний у раю буде поруч зі своєю дружиною, за іншою – він буде насолоджуватися товариством прекрасних гурій. Деколи рай описують як багатоповерхovu піраміду, яка знаходиться над видимим небом, але нижче престолу Аллаха.

Пекло (араб. *джаханнам*) представлено як місце вічного страждання у негасимому вогні. Для посилення страждань грішників їх одяг зроблена із смоли, а шкіра, яка згоріла, кожний раз замінюється новою; напої аду, які пропонуються грішникам – гній і кип'яток. Згідно найбільш поширеним представленням, муки пекла вічні для не мусульман, для грішників-мусульман вони можуть з часом закінчитися.

5. Віра у догмат, пов'язаний із вченням про імамат-халіфат.

Цей догмат став водорозділом між трьома течіями в ісламі і викликав бурхливу богословську полеміку, бо Мухаммад, який помер, не залишив заповіту про свого наступника. Сунніти стверджують, що халіфом повинен бути правовірний із племені курейш, до якого належав пророк; шіїти настоювали на тому, що халіфом повинен бути кровний наслідник четвертого праведного халіфа Алі, двоюрідного брата пророка; харіджити ж вважали, що халіфом може бути будь-який мусульманин, вибраний громадою.

Моральні та правові принципи, викладені в Корані та Сунні, покладені в основу священного мусульманського права – шаріату (араб. шарі – вірний шлях до мети). Шаріат – комплекс юридичних норм, приписів та правил поведінки, дотримання яких є угодним Аллаху. Усі вчинки людини класифікуються за п'ятьма правовими категоріями:

- 1) Ті, що вважаються абсолютним обов'язком;
- 2) Вчинки гідні похвали, передбачається нагорода, але невиконання не карається;
- 3) Дозволені вчинки, маловажні з погляду закону;
- 4) Вчинки варті догани, які не схвалюються, але і не караються;
- 5) Заборонені вчинки, за які вимагається покарання.

Важливою стороною ісламу являється принцип рівності, але у відмінності від християнства, в якому цей принцип поширюється на всіх людей без винятку, тут рівні між собою тільки правовірні. Шаріат встановлює полігамний шлюб, який дозволяє мусульманину мати до чотирьох дружин, дозволяє йому одружуватися на іудейках і християнках, однак забороняє мусульманкам виходити заміж за іновірців.

Християнство – найбільш поширена і впливова релігія на землі, число її послідовників – більше двох мільярдів людей (32%); вона лідирує у релігійному житті Європи, Америки і Австралії, займає достатньо авторитетні позиції в Африці і Азії, існує у трьох основних напрямках: католицизм, православ'я і протестантизм.

Священною книгою християн (Святим Письмом) є *Біблія* (гр. bibliv – книги), називають її ще: Словом Божим, Книгою спасіння, Книгою книг тощо. Сама назва “Біблія” утвердилася із IV ст. – так уперше назвав цю книгу Константинопольський патріарх і богослов Іоан Златоуст (350-407). Вона формувалася протягом I тис. до н.е. – II ст. н.е. шляхом відбору, редагування та канонізації текстів, які іудейська, а згодом і християнська традиції вважали богонатхненними. Структурно Біблія поділяється на дві частини: Старий Завіт і Новий Завіт, і водночас на окремі книги. В основі назви “Завіт” (дав. євр. berit, гр. diatheke – угода, договір, союз, заповіт) лежить біблійна ідея про угоду (завіт) Бога з обраним давньоєврейським народом (Старий Завіт) та з усім людством через місію Ісуса Христа (Новий Завіт); для християн обидві частини являються священними.

Від самого початку християнство дбало не лише про формування організаційних структур (Церкви), але й про розвиток філософського та богословського пояснення основ свого віровчення. Вважається, що церква, виголошуючи своє віровчення у формі догматів, надихається силою Святого Духа і утверджується авторитетом свого глави Ісуса Христа. Серед перших догматичних формулювань найважливішим було твердження про воскресіння Ісуса Христа (1 Кор. 15, 3-5,17), про Його божественність і людськість, а також про те, що лише завдяки Йому людина отримує спасіння. Про християнство, як винятковий і найдосконаліший шлях до спасіння, навчав у своїй місійній та письменницькій діяльності апостол Павло, згідно з його навчанням, внаслідок гріха всі люди віддалилися від Бога (Рим. 3, 9-20) і єдиним шляхом до спасіння, що перевершує старозавітний союз і Закон – є віра в Ісуса Христа, який за Божою постановою відкупив людські гріхи і дарував це відкуплення людям (Рим. 1-11). Жодна з релігій не говорить, що саме головне у відносинах людини з Богом і людьми між собою – це любов, жодна з них не стверджує, що смерть і зло вже переможені.

У документах II Ватиканського Собору католицької церкви, а саме в Декларації про відношення Церкви до нехристиянських релігій “Nostra aetate” підкреслюється, що “Церква завжди стверджувала і стверджує, Христос згідно Своєї безмежної любові добровільно прийняв страждання і смерть за гріхи всіх людей, щоб всі прийшли до спасіння. Тому проповідуюча Церква повинна проголошувати хрест Христів як знамення всеоб’ємлюючої Божої любові і як джерело всякої благодаті”.

Значення явління Христа в ідеології християнства визначається тим, що перший його прихід з’єднав людину з Богом: в обличчі І.Х. людство заключило новий договір з Богом – Новий Завіт. Другий Прихід буде знаменувати кінець світу, настання Страшного суду над всіма людьми, і померлими і живими, після якого праведні успадкують життя вічне у царстві Божому, а грішники будуть кинуті у гієну вогненну. Новий Завіт не подає точного часу, коли це відбудеться, натомість перераховує певні знаки, які будуть передувати цьому. *Знаки наближення Другого Приходу і кінця світу:*

- Євангеліє проповідуватиметься по всьому світу;
- У світі царюватиме Антихрист.

Другий Прихід Ісуса Христа –

- Буде подібно блискавки, яку бачать одночасно всі люди на землі;
- Покладе кінець царству Антихриста;
- Супроводжується воскресінням всіх померлих і переміною, преображенням живучих на той час;
- Тягне за собою миттєве преображення всього світу у нове небо і нову землю;
- Означає початок Страшного Суду.

Християнство, як монотеїстична релігія, визнає існування єдиного особового Бога, творця і спасителя людей, Він є буттям самим у собі, незмінним, нематеріальним, має у собі життя вічне, являється вмістилищем усіх найвищих вартостей (правди, добра, краси, любові, святості), і цілковито відмінний від світу (трансцендентність Бога). Бог не лише сотворив світ, але й підтримує його в існуванні, завдяки чому управляє історією (Боже провидіння). Відрізняє християнство від інших монотеїстичних релігій віра в Бога, єдиного у Пресвятій Тройці. Усі три Божі особи мають одну й ту саму божественну природу і перебувають у взаємному особовому стосунку за принципом походження: Бог Отець є принципом походження для Божого Сина, а разом з Сином (*Filioque* – згідно з західною традицією, *per Filium*, через Сина, – згідно зі східною традицією) – для Святого Духа. Бог Отець разом зі своїм одвічним Сином і Святим Духом є творцем світу (космосу) і людини, світу матеріального і духовного.

Найвеличнішим Божим сотворінням є людина – істота тілесна і духовна, створена на Божий образ і Божу подобу (Бут. 1, 27), тому-то бере участь у Його природі. Непослух перших людей (первородний гріх) зруйнував приязні стосунки з Богом, але Бог з любові до людини вирішив її відкупити ділом Господнього Месії – свого Сина Ісуса Христа.

Таблиця

Іслам і християнство

	Іслам	Християнство
Бог	Абсолютна одність. Ніяких напарників Богу приписувати неможна.	Складова або складна єдність – одна сутність, три особи.
Людина	По природі добра	По природі грішна
Гріх	Гріх розглядається як відмову від Божого керівництва. Може бути прощений через покаєння. Ніякого відкуплення не вимагається.	Гріх – важлива проблема, оскільки він є причиною духовної смерті людини (див. Рим. 6, 23, Еф. 2,1). Окрім того, у гріху проявляється наша непокоря святому Богові, що тягне за собою відчуження від Нього. Для відновлення наших відношень з Богом необхідне відкуплення.
Спасіння	Для спасіння вимагається, щоб добрі діла людини переважили її погані справи. Таким чином, спасіння засноване на людських вчинках.	Для спасіння потрібно бути таким святим, як Бог (див. Мат.5, 48), що неможливо, і тому спасіння існує тільки як дар, заснований на благодаті Бога і відкупленні, здійсненому Ісусом Христом. Цей дар можна отримати завдяки вірі, яка без діл являється мертвою. Таким чином, спасіння засноване на вірі і ділах.
Ісус	Один із головних пророків. Прирівнювати Ісуса до Бога (наприклад, називати Його Сином Божим) – богохульство. Мусульмани вірять у непорочне	Єдиний Син Божий. Іоан писав: “Хто неправдомовець, як не той, хто перечить, що Ісус є Христос? Він – антихрист, що відрікається Отця і Сина” (див.1Ів.2,22). Ісус

	Іслам	Християнство
	зачаття Христа і в Його чудеса. Згідно мусульманського передання, Ісус не помирає на хресті. Він вознісся на небо, а замість Нього помер Іуда. Вважають неповажним вірити, що Бог міг дозволити одному із своїх найбільш шановних пророків померти на хресті.	помер фізичною смертю, віддаючи своє життя як відкуплення за наші гріхи. Три дні пізніше Він воскрес із мертвих у фізичному, але вже безсмертному тілі і явився декільком сотням свідків (див. 1Кор.15). Бог через те і послав Ісуса у світ, щоб Він був розіп'ятий і помер за наші гріхи (див. Мат.20,28; Іоан.3,16; Рим.8,3; Кор.5,21; Пет.1,19-20). Ісус добровільно віддав Своє життя за нас (див. Іоан.6,51; 10,11-17), і це не було безчестям, а величним піднесенням (див. Діян.2,29-33; 5,30-31, Фил.2,8-11).
Біблія	Применшена із появою Корану.	Достовірна. Богом надхненна. Вищий авторитет у всіх питаннях віри та істини.

Моральні принципи християнства, основні правила поведінки, викладені у знаменитій Нагірній проповіді Христа, де він утверджує пріоритет етичного початку у служінні Всевишньому. На початку Нагірної проповіді Ісуса Христа ми знаходимо опис того, які люди гідні Царства Божого і яка їх місія у світі (Мт., 5,3-16). Таких людей Христос називає “Блаженними”. Блаженні:

Вбогі духом – це ті, які відчувають себе духовно вбогими перед Богом. Такі люди ніколи не задоволені своїм духовним станом і, подібно жебракам, вони постійно просять у Бога все нових благодатних дарів, щоб ніколи не зупинитися на шляху до вдосконалення. Вони черпають силу жити тільки від Бога, а не від багатства чи іншого джерела: здоров'я, розуму, культури, соціального стану, прихильності людей та ін. Така “вбогість” відкриває їх Богові і людям.

Плачучі – чуйні й люб'язні, вони переживають нещастя і страждання людей як свої власні, сумують про свої і чужі недоліки та помилки, про втрачені можливості життя з Богом, які вміють володіти собою, знаючи міру у всьому.

Легідні – скромні і толерантні, які відвертаються від насилля, не використовують його як засіб для досягнення життєвих цілей, щиро здатні відмовитися від своїх законних прав або майна заради користі ближнього.

Голодні і спрагли правди – ті, які жадають виконання волі Божої, які, як хліба та води, бажають досягти Царства Божої любові і справедливості, бо тільки у ньому і є правда.

Милостиві – ті, хто з любові проявляють милість до інших. Великодушні, сповнені людяності, думаючи і турботливі без будь-якої різниці про всіх, хто має потребу в допомозі і підтримці, і особливо про немічних, принижених, зневажених і грішних.

Чисті серцем – вони позбавлені всякого лицемірства, притворства і хитрощів. Їх бажання і вчинки не розходяться з їх вірою. У них щирі та чесні наміри. Вони чисті від гріховних звичок і відкриті у всьому, що говорять і роблять.

Миротворці – ті, які стверджують мир навколо себе. Вони живуть у мирі з самими собою. Вони примиряють людей, приводячи їх до розуміння істини, всупереч розбіжностям характерів і традицій. Вони відкриті перед іншими, навіть якщо це небезпечно для них. Христос, про якого апостол Павло пише, що Він – “мир наш” (Еф., 2,14), говорить, що миротворці будуть названі “синами Божими” (Мт., 5,9).

Вигнані заради правди – йдеться про подвижників віри. Це ті, які здійснюють Царство Боже своїм життям і тому зустрічають запеклий опір з боку сил зла. Але, оскільки вони слідуєть у своєму житті за Ісусом Христом, вигнання і страждання стають для них блаженством, тому що уподібнюючись таким чином Христу, який страждав заради порятунку людства, подвижники досягають найвищого ступеня з’єднання з ним.

У протипагу старим релігіям Греції і Риму, які були релігіями без моралі, у яких моральне життя – це виконання обов’язку у відношенні до держави, християнство виступає як релігія любові, як релігія моралі, в якій вища цінність – людина, і тому усі люди рівні, незалежно від соціального становища і етнічної приналежності.

В даній статті, у стислій формі намагався проаналізувати основні догматичні та моральні істини двох великих світових релігій: християнства та ісламу, з метою взаємопізнання, покращення міжкультурного діалогу і взаємин у суспільстві.

Література

1. К. Петер Тіде Ісус: віра і факти / К. Петер Тіде. – Дніпропетровськ : АртВертеп, 2006. – 176 с.
2. Документи II Ватиканського Собору. Декларація про відношення Церкви до нехристиянських релігій. – Москва, 2003.
3. Зубов О. История нехристианских религий : учеб. материалы / О. Зубов. – Санкт-Петербург, 2013.
4. Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : посібник / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ-2000, 2012. – 296 с.
5. Иванов П. Христианство и религии мира : учеб. пособ. / П. Иванов, О. Давиденков. – Москва : ПРО-ПРЕС, 2006. – 224 с.
6. Toworzystwo Naukowe Kotolickiego Uniwersytetu lubelshiego, Religio swiecie wspolczesnym. – Lublin. 2000.
7. Пиотровский М. Б. Ислам / М. Б. Пиотровский. – Москва : Политиздат, 1988. – 256 с.

М.М. Голубка,

викладач вищої категорії

Львівського кооперативного коледжу економіки і права

ЗМІСТ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ НА СПЕЦІАЛЬНОСТІ “ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ”

У період розвитку та відродження національного господарства постає необхідність вирішення цілого ряду проблем та питань. Однією з них є зміна національної освіти відповідно до європейських стандартів та приділення уваги навчально-виховному процесу. Проте тут варто звернути увагу не лише на

дотримання таких стандартів, але й на формування якості освіти, відповідності у самих навчальних закладах. Адже теперішнє зниження фінансової та ділової активності свідчить, що існує потреба у висококваліфікованих кадрах, які змогли б віднайти шляхи та напрямки вдосконалення існуючого становища, як в освітній сфері, так і в економіці України загалом.

Економічна освіта є важливою складовою не тільки економічного потенціалу, але й засобом перебудови у суспільстві виховного процесу молоді. Економічна освіта є основою національної економіки країни, а якісна та ефективна освіта у цій сфері – початковою базою для фінансово-економічного розвитку суспільства.

Одним з компонентів духовного життя та процесу формування основного базису професійних знань з економіки є економічна освіта. Потребою для означення місця і ролі держави та державного управління на сучасному етапі економіки є вплив на економічні процеси розуміння системи культури та ринкової економіки. Функції держави на сьогоднішній день зводяться до чотирьох наступних: економічна, соціальна, політична, міжнародна. Економічна функція розуміє під собою напрямки здійснення державної економічної політики. Існує два напрямки функцій держави у економічній сфері, зокрема регулювання державою недержавного та національного сектору економіки, а також регулювання державою державного сектору національної економіки, коли вона виступає суб'єктом власності і підприємництва. Значення соціальної функції полягає в тому що вона забезпечує права і свободи кожного громадянина країни на території цієї країни. Зазначена функція має на меті побудову культурного простору для самореалізації кожного та може бути мотивуючим чинником для зростання у творчості, забезпечуючи принцип соціальної справедливості. Політична функція полягає у забезпеченні цілісності нації та створення найкращих умов для гармонійного розвитку людини, при цьому не допускаючи соціальних конфліктів у країні завдяки постійному удосконаленню державного управління. Суть міжнародної функції полягає в свободі, суверенітеті, історичному існуванні країни на міжнародній арені. Врахування національних інтересів, налагодження відносин та співробітництва з іншими країнами, сприяння розвитку міжнародних організацій та забезпечення стабільності в країні є складовими зовнішньої політики держави. Економічна культура держави є пріоритетом в економічному житті суспільства, визначальними факторами якої є групові цінності, визначені суспільством, моделі поведінки та соціальні норми людини. Для набуття економічними відносинами ринкових мають бути виконані такі умови: - наявність різноманітних форм власності та їх рівнозначність, економічна свобода і відповідальність; - доступність інформації щодо ринку, рівнозначні можливості для суб'єктів ринкових відносин, вплив на рівень ціни та здійснення конкурентної діяльності, розширюючи при цьому економічні зв'язки. Загалом під ринковими економічними відносинами розуміють рівнозначні відносини, які базуються на купівлі та продажі товарів, робіт, послуг, а також на власності та інтересах продавців та покупців. Важливим завданням економічної освіти є трансформація необхідних економічних знань в економічне мислення, а пізніше в економічну поведінку та економічну дисципліну як однієї людини, так і країни в цілому. У відповідності до цього ринкова економічна поведінка має базуватися на принципах які існують в суспільстві та нести повну відповідальність за свої дії та їх наслідки (моральні, економічні, екологічні, психічні, а також оптимальності, раціональності та чесності). Ринкова економіка потребує чіткого знання інформації про ситуацію, яка зараз є на ринку, а також економічної свободи, від якої залежить, яким буде ринок. Формування та розвиток української економічної культури налічує певні традиції та цінності культури. Високий рівень економічної культури витікає з багатьох субкультур, наприклад класових, національних, регіональних, конфесійних та ін. Конфліктність за економічними цінностями та напруженість між соціальними

класами становить негативне явище в суспільстві. Досить актуальним питанням залишається економічне навчання та виховання. У навчально-виховному процесі навчального закладу перед викладачами та кураторами спеціальності “Фінанси та кредит” постають такі завдання як формування національних інтересів та свідомості, громадянської гідності, поваги до рідної України та патріотичного духу в студентів. Важливим моментом у здійсненні навчання є вироблення у молоді чіткої громадянської позиції, збільшення престижу української мови та виховання духовно та фізично багатой людини, яка має високий рівень професійної реалізації, індивідуальні здібності та має можливість і бажання в подальшому своєму житті до самореалізації.

Основні принципи національно-педагогічного виховання студентської молоді на спеціальності “Фінанси та кредит” мають такі ознаки: право кожного громадянина на свободу виявлення своїх індивідуальних ідей та виступає проти авторитарних методів реалізації навчально-виховного процесу; створення умов для самореалізації та розвитку широкій, доброзичливої та людяної особистості; забезпечення консолідації студентської молоді та науково-педагогічних кадрів у єдину академічну спільноту, яка має спільну мораль та ідеї; формування та розвиток всіх виховних аспектів у найважливішій формі освітнього процесу та стимулюють механізм взаємозв’язку життєвих моментів людини з освітою; здійснення виховання не лише професійного рівня студента, а й націлення на інтелектуальний та духовний рівень освіти особистості; реалізація у студентів умінь та знань у практичній діяльності з врахуванням особистих якостей кожного студента; усвідомлення людиною своїх громадянських прав та конституційних обов’язків.

Ефективно організований навчально-виховний процес у коледжі формує повноцінного громадянина та індивідуальну особистість студента. Реалізація вище окреслених завдань та принципів національного виховання студентської молоді проводиться на основі пріоритетних напрямків формування та розвитку національно-патріотичного виховання, обґрунтування кращих національних рис та виховання любові до української землі, мови, традицій та культури країни.

Важливим є формування у сучасній молоді інтелектуально-духовного сприйняття світу, адже саме це дає поштовх до активного творчого мислення, виховання індивідуальних рис, збереження та розвитку національної самосвідомості, формування особистих життєвих позицій, вибору та побудови вдалої професійної кар’єри, підвищення своєї кваліфікації, виховання здатності та вміння відстоювати свою точку зору та сформувати індивідуальний світогляд.

Також однією з важливих рис сучасної навчально-виховної роботи на спеціальності “Фінанси та кредит” являється реалізація громадянсько-правового виховання, яке дозволяє виховати у молоді повагу до нормативно-правових документів України, які регулюють права та обов’язки кожного громадянина перед своєю країною. Студенти спеціальності “Фінанси та кредит” прагнуть до розвитку та виховання власного громадянського обов’язку перед Україною, беруть участь у різноманітних соціальних акціях та стимулюють розвиток волонтерського руху. Виховні години на спеціальності “Фінанси та кредит” присвячені формуванню у студентів почуття власної гідності та честі, права на свободу та рівність, становлення моральної та духовної особистості та засвоєння моральних принципів й етики духовної культури різних народів світу.

Поряд із інтелектуально-духовним та громадянсько-правовим вихованням важливе значення відіграє екологічне та естетичне виховання, яке впливає на формування та розвиток екологічного мислення та культури у молоді, сприяє навчанню та засвоєнню знань та практичних вмінь раціонального природокористування національним природним багатством, стимулює розвиток естетичної культури та потреб кожної особистості, здійснює формування етичних та

естетичних смаків та поглядів з приводу розвитку українських та світових традицій, а також впливає на культурно-мистецькі захоплення людини та здатність милуватися прекрасним у повсякденному житті. Прикладом може слугувати те, що студенти спеціальності “Фінанси та кредит” разом з кураторами відвідують музеї м. Львова, організовують екскурсії замками Західної України та поїздки в Карпати (м. Славське).

В основі виховання справжнього патріота України лежить трудове виховання, адже саме це виховання здійснює найбільший вплив на розвиток господарської відповідальності особистості та показує, наскільки особа може самостійно та виважено приймати рішення в повсякденному житті. Лише праця та трудова наснага людини здатна принести добробут у сім'ю та країну.

Сучасний світ та останні події в нашій країні впливають на осмислення важливості економічної освіти і формування та розвиток фізичного виховання і здорового способу життя серед молодих людей, адже виховання здорового покоління є важливим етапом у становленні та подальшому розвитку України у сучасних мінливих умовах. Для розвитку нашої країни студентська молодь повинна прагнути до повноцінного фізичного та психологічного загартування, сприяти запобіганню шкідливих звичок, здійснювати профілактику захворювання, стимулювати активні види відпочинку та виховувати в собі фізично здорову особистість.

Отже, ключовим завданням у навчально-виховному процесі Львівського кооперативного коледжу економіки і права, зокрема на спеціальності “Фінанси та кредит”, є формування та розвиток соціально адаптованої, духовно насиченої та моральної особистості і висококваліфікованого фахівця з економічного напрямку.

Література

1. Голубка М. Якість економічної освіти та проблеми її забезпечення в сучасному глобалізаційному середовищі / М. Голубка // *Jakosc w zarzadzaniu organizacja Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej*. – Люблін, 2015. – С. 151-158.
2. Голубка М. Економічна освіта в Україні: важливість, стан, розвиток / М. Голубка // *Економічні проблеми сучасності та стратегії інноваційного розвитку економіки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Львів, 18-19 бер. 2016 р.)* ; ГО “Львівська економічна фундація”. – Львів : ЛЕФ, 2016. – Ч. 1. – С. 13-16.
3. Голубка М. Актуальні процеси розвитку економічної освіти в сучасних умовах: теоретична площина / М. Голубка // *Актуальні питання економічного розвитку в сучасних умовах : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., (Херсон, 22 квіт. 2016 р.)* / упоряд. К. Мельникова. – Херсон, 2016. – С. 30-31.
4. Голубка М. Економічна освіта в розвитку національних економік / М. Голубка // *Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (31 бер. 2016 р. ; ЛКА, м. Львів)*. – Ч. 1. – Тернопіль : Крок, 2016. – С. 20-23.

ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ФЕНОМЕН ГАЛИЦЬКОГО МОСКВОФІЛЬСТВА

Інтеграційні процеси світового і національного розвитку зумовлюють дослідження проблем міжнаціональних відносин в Україні, консолідації нації, етнополітичного консенсусу, диктують потребу проведення виваженої та демократичної державної етнополітики. На неї безпосередньо впливають такі об'єктивні чинники як незавершеність процесів консолідації української нації та важливість подолання політичних, соціально-психологічних і культурно-мовних наслідків деформації етно-національної сфери в минулому.

Сучасними проблемами етнонаціональної сфери є поглиблення регіональних відмінностей у процесі становлення української політичної нації, що перешкоджає становленню єдиної загальнонаціональної свідомості, утвердженню української національної ідеї; відсутність ефективної державної політики підтримки української мови та культури, яку б із розумінням сприйняла більшість російськомовного населення; брак інформації про соціально-економічний, політичний та культурний стани розвитку етнічних громад, що унеможливує виявлення реального рівня задоволення їхніх інтересів і потреб, налагодження між ними діалогу для обговорення суперечностей, що виникають на ґрунті розбіжностей інтересів тощо.

На формування національної самосвідомості визначальний вплив мала національна політика іноземних держав, до складу яких входили українські території впродовж новітнього періоду в історії України. На особливу увагу заслуговує вивчення автостереотипів етнічної самоідентифікації представників москвофільства, які репрезентували погляди значної частини галицького суспільства. Результати таких досліджень можуть стати основою практичних рекомендацій та обґрунтованих прогнозів щодо розробки світоглядних засад загальнонаціональної української ідеї на рівні державних структур.

Особливості становлення та розвитку ідеології москвофільства знайшли своє відображення у працях істориків Я. Дашкевича [3], О. Сухого [12], О. Аркуші, М. Мудрого [2]. Назвичайно плідним щодо дослідження національної свідомості та її історичного компоненту є науковий доробок соціологів Н. Черниш [13], В. Середи [11], В. Арбеніна [1].

З огляду на актуальність проблематики та її фрагментарне вивчення в українській історіографії метою нашого дослідження став аналіз засадничих принципів формування національно-політичної ідеології галицького москвофільства у міжвоєнний період.

В ході національно-визвольних змагань 1917-1923 рр. відбулося становлення української етнічної групи як політичної нації, яка висунула вимогу самостійної держави під проводом національної еліти на основі власної ідеології. Однак, поразка революції, крах політичних амбіцій, асиміляційна національна політика іноземних держав спричинили протиріччя та неузгодженість позицій щодо подальшого розвитку української спільноти.

Галицьке суспільство у міжвоєнний період розкололося на окремі суспільно-політичні групи, які по-різному намагалися адаптуватися до нових умов життєдіяльності, перебуваючи у постійній конфронтації із панівною польською

нацією. Однак, еліта Галичини не спромоглася витворити єдиної політико-національної платформи, довкола якої можна було об'єднати різні політичні рухи, внаслідок чого в політичному житті панували спонтанність, хаос, невизначеність.

Галицьке суспільно-політичне й національне життя у міжвоєнний період було насичене змінами як у зв'язку із зміною геополітичної ситуації (входження Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої), так і перегрупуванням політичних сил, зародженням нових соціальних ідеалів та методів їх реалізації. Міжвоєнне двадцятиліття породило феномен галицького москвофільства як політичної ідеології, національного ідеалу та ментальної особливості певної частини українського соціуму Західної України.

Частина москвофільських діячів у 1923 р. створила окрему партію – Руську Народну Організацію (РНО), яка співпрацювала з польськими урядовими чинниками, а також з російською меншиною та російськими емігрантами у Польщі. Ця партія, в подальшому, розділилася на дві незначні групи – праву і більш угодову – “Руська аграрна партія” (РАП) і “Руська селянська організація” (РСО) [8, с. 165]. РНО оголошено загальнонаціональною партією, метою створення якої стало відстоювання та захист національних і народних інтересів місцевого руського населення. Головним ідеологічним та програмним завданням вважалося покращення соціального та економічного становища селян та інтелігенції. Свою політичну організацію москвофіли називали демократичною, вважали такою, що пропагувала вільний і повний прояв усіх творчих можливостей народу.

Партія вважалася “союзом руського населення Галичини, признаючого національну і культурну єдність всіх руських племен” [7]. Основною метою своєї діяльності було визначено оборону економічних та національно-культурних інтересів і прав руських народних мас Галичини, а передовсім селянських та робітничих [7]. Для її досягнення створювалася система органів управління, яка повинна була втілювати у життя визначені завдання.

Сучасник подій М. Миколаєвич відніс до основних причин відновлення москвофільського руху підтримку офіційною польською владою та сприяння з боку єпископських консисторій. Автор зауважив, що ці ідеї були популярними там, де залишалася стара група духовенства, яка зберігала свій попередній вплив на громадськість та була фінансово забезпечена. До них віднесено повіті: Жовква, Золочів, Рава Руська, Камінка, Броди, Старий Самбір, Турка, Ліско, Сянок, Горлиці [5, с. 64].

Основною метою діяльності москвофільських політичних, культурно-освітніх і господарських установ було визначено оборону економічних і національно-культурних інтересів та прав руського народу Галичини [7].

Москвофіли відмежувалися від т. зв. “українського” табору, засвідчили свою лояльність до польської влади та відстоювали власну концепцію етнічної/національної ідентифікації. Вона базувалася на переконанні, що Волинь, Полісся, Холмщина, Біла Русь, а також Східна Галичина з Лемківщиною завжди вважалися і “тепер є російськими землями, на яких проживає частина великого російського народу, єдиного за походженням, культурою та племінному родству” [10].

Головною ідеєю національної ідеології міжвоєнного москвофільства залишалася культурно-національна єдність великоросів, малоросів та білорусів – єдність всієї російської національності. “Українського народу нема, є тільки різновидність російського, так як в Галицькій Русі є подільська, гуцульська, лемківська різновидності...” [6, с. 9]. Галичина цінувалася церковною та громадською організацією, Росія ж – державністю та громадянством [6, с. 10]. Таку незмінну позицію історики пояснювали намаганням зберегти своє національне коріння перед польським “шовіністичним впливом”.

А. Камінський, історик в еміграції, виправдовув вказану національно-політичну позицію москвофілів і наголошував на наступному: “Українство – вівця; Польща – вовк; Русь – слонь; Будова на самім українстві – будова на піску. Треба було опертися о слоня, або йти вовкови в пащу, не маючи зубів як Албанці, або, культури, хотьби як Ести” [4, с. 10].

В освітній сфері, москвофільські діячі висловлювалися за всезагальну, обов’язкову, початкову освіту та безкоштовне навчання у середніх та вищих навчальних закладах. Оголошено боротьбу проти полонізації народної школи в руських селах, натомість відстоювалося конституційне право на створення шкіл з російською мовою викладання, введення її вивчення у середніх навчальних закладах. Кожна інтелігентна сім’я оголошувалася нищою ланкою у пропаганді москвофільства, зокрема на неї покладався обов’язок навчати своїх та чужих дітей російської мови, історії, культури, літератури, передплачувати дитячі підручники, журнали, книги російською мовою.

Така позиція викликала конфлікт між українськими національними партіями та москвофільськими у 1936 році. Національно-демократичні партії позитивно висловлювалися з приводу введення на означення галицького народу терміну “український”, а також вимагали передати їм маєток Інституту “Народний Дім”. Москвофіли були категоричними з даного приводу і відстоювали ідею існування галицько-руського народу та введення російської мови з етимологічним правописом.

З приходом більшовиків до влади в Росії, москвофіли активно підтримували рухи протесту, закликали молодь з Прикарпатської Русі шукати засоби та шляхи, щоб зав’язати контакти з вождями антибільшовицького руху з метою відновлення в Росії демократичного устрою. Москвофільські ідеологи в категоричній формі заперечували та засуджували більшовицьку політику в Росії та Україні. Вони наполягали, що лише через терор та фізичне знищення колишніх царських офіцерів, жандармів, представників дворянських родин, вчених, інженерів, вчителів вдалося залякати народ. Влада більшовиків вважалася тимчасовою, оскільки була заснована на неморальних законах, на ігноруванні свободи особистості, совісті, друку, зібрань та союзів. Негативно оцінено їх церковну політику, згідно якої релігію оголошено язвою, опіумом для народу. Вони виступали противниками політики українізації, вважаючи її насильницьким дійством, яке проводилося, незважаючи на протести з боку селян та інтелігенції України [9]. На переконання москвофілів, більшовицький комуністичний режим був тимчасовим явищем та недовготривалим: “...Що комунізм вь Россіи доживає – се факт; що завтрашня Русь – се національна Русь – се акціома. Для того мы поддерживаем вь народѣ сознание національного единства сь русскимь народомь – бо она дасть еще разь право увидѣть сонце свободы...” [9].

Політичним ідеалом міжвоєнного москвофільства була демократична Російська федеративна республіка, складовою частиною якої, в майбутньому, мала стати Галичина, якій би гарантувалося дотримання усіх політичних, культурних, економічних прав та свобод. До часу створення такої держави, москвофіли вважали за доцільне дотримуватися лояльності до Польської держави, відмовилися від активної політичної діяльності та всі сили зосередили на підвищенні культурно-просвітнього, політичного, економічного рівня галицького населення.

Основою міжвоєнного москвофільства було греко-католицьке духовенство, яке мало значний вплив на формування суспільної свідомості. Іншою соціальною категорією, що належала до прихильників москвофільства було селянство, яке скористалося з практичних можливостей розвитку, наданих різноманітними москвофільськими економічними, культурно-просвітніми товариствами. Незначний відсоток представників москвофільства становили вчителі, юристи, лікарі, чиновники та ін.

Міжвоєнну діяльність москвофілів історики оцінюють як політичний ідеалізм, який “захоплюється ідеями, які в сучасності не мають владних і рішальних оформлень і організаційних апаратів” [14, с. 30].

Отже, москвофільство як світоглядна позиція частини представників політичної еліти Галичини відстоювало ідею приналежності так званого галицько-руського народу до єдиного всеруського національно-культурного простору. У політичній перспективі, західноукраїнські землі повинні були стати складовою частиною федеративної Російської держави, яка б гарантувала права і свободи її громадянам.

Такий спосіб національного самовираження та етнічної ідентифікації необхідно критично переосмислити, враховуючи загрозу проросійських настроїв жителів східних регіонів сучасної України. На основі акумуляції попереднього досвіду, враховуючи усі тонкощі національної психології, стане можливим вироблення власної, особливої та притаманної лише українцям моделі національної держави, у якій пріоритетом стане створення сприятливих умов для повноцінного самовираження кожного громадянина.

Література

1. Арбеніна В. Над чим працюють соціологи України (за результатами контент-аналізу матеріалів “Харківських соціологічних читань”) / В. Арбеніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 166-176.
2. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX-XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 231-268.
3. Дашкевич Я. Націогенез – національне відродження – національна свідомість українців на зламі XVI-XVII ст. / Я. Дашкевич // Україна. Наука і культура. – Вип. 26-27. – К., 1993.
4. Камінський А. Народники и общеруссы (их историческая стоимость) / А. Камінський. – Львов : Изд-во “Слово”, 1930. – 31 с.
5. Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти: Історичний нарис / М. Миколаєвич. – Львів, 1936. – 68 с.
6. Мончаловській О. Главные основы русской народности / О. Мончаловській. – Львов : Тип. Ставропиг. Ин-та, 1904. – 22 с.
7. Організаційний наказ (устав) Галицько-Рускої Народної Організації // Земля і Воля. – 1928. – Ч. 254. – 20 мая.
8. Ріпецький С. Москвофільство / С. Ріпецький // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1999. – Т. 5. – С. 1654-1655.
9. Русській Голось. – 1923. – Ч. 37. – 22 (9) вересня.
10. Русській Голос. – 1925. – Ч. 115. – 9 апреля.
11. Серета В. В. Етносоціологія : навч. посіб. / В. В. Серета. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 160 с.
12. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / О. Сухий. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 494 с.
13. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. [за рейтингово-модульною системою навчання] / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2009. – 468 с.
14. Шлемкевич М. Галичанство / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк-Торонто, 1956. – 120 с.

БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК АСОЦІАЛЬНІСТЬ В КОНЦЕПЦІЇ Ж.-П. САРТРА

Визнаний “порушник спокою” [7, с. 9] ХХ ст. Ж.-П. Сартр у п’єсі “Брудними руками” вустами одного зі своїх героїв твердить, що “усі інтелектуали мріють діяти” [3, с. 281], але мало хто врешті зважується на вчинок, усвідомлюючи всю вагу відповідальності за нього. Тому, рефлектуючи над феноменом відповідальності у філософії Ж.-П. Сартра, ми відштовхуємось від того, що здатність нести відповідальність за своє існування корениться у мужності відважитися на дію. Особа, яка не здійснила рішучий крок від споглядання до дії, поглинається бездіяльністю та піддається застою. Коливаючись між різними варіантами розгортання свого життєвого проекту, вона не спроможна визначитися, а відтак стає ніким, індивідом, який поглинула беззмистовна, поза його свідомим вибором, повсякденність. Лише тоді, коли особа, на основі своїх дій, здатна відповісти на питання: хто я?, формується дискурсивне поле для аналізу концепту відповідальності [1].

Вкрай загострений варіант бездіяльності, коли людині настільки бракує рішучості, що її тіло більше не бажає керуватися волею, немов живе своїм життям та не може бути використане за функціональним призначенням, Ж.-П. Сартр описує у творі “Нудота”. Тут змальована ситуація, в якій воля особи настільки вихолощена, що вона не здатна впоратись навіть з незначним побутовим завданням. Ключовий персонаж “Нудоти” Антуан Рокантен зізнається: “Я хотів та не зміг підняти клаптик паперу, що лежав на землі” [5, с. 12].

Відтак, для початку застановимось над тим, що дійсність для відстороненої та незацікавленої особи постає в абсурдному вимірі, від огиди та відрази, до якої вона задихається. Той, хто не здатен зважитися на дію, за яку нестиме відповідальність, відчуває, що точка опори втрачена, і все тікає з-під його ніг. Характерно, що світ без залученості людського мислення відкривається як сукупність речей, що позбулися своїх звичних позначень. Значення слів виявились лиш поверхневими позначками, які втратили сенс. Речі перестали обмежуватись специфікою людського сприйняття. Переставши оформлюватись у вигляді наших думок та слів, вони набули статусу незалежного і відстороненого буття. Від речей відтепер віє індивідуальністю, вони випромінюють самодостатність, від них розповсюджується гнітюча сила переваги. Рокантен твердить: “Мені несила терпіти цю близьку присутність речей... я задихаюсь від існування, що проникає в мене скрізь, через очі, через ніс, через рот” [5, с. 131]. Існування речей пригнічує, вони не дозволяють порушувати свою повноту і недоторканість людським втручанням.

Формат існування, яке не здатне відважитись на дію та на прийняття відповідальності, пронизаний нотками абсурдності. У випадку неможливості зробити вибір та почати жити своїм життям, ми відчуваємо відразу до нього, констатуємо втрату його сенсу. “Нудотне” існування спричиняється до того, що життєвий ритм та відлагодженість уступають місце страху перед нав’язливим, всюдисущим існуванням речей та самотності поміж щасливих і розважливих людей, для яких основне – взаємна згода. “Я живу сам-один, абсолютно сам. Ніколи ні з ким не розмовляю; нічого не беру і нічого не даю” [5, с. 9], – зазначає Антуан. Самотнім відчуває себе і один з головних персонажів п’єси Ж.-П. Сартра “Брудними руками”

Гуго: “Яка різниця – убивати, вмирати – ти однаково самотній” [3, с. 311], – констатує він. Крайня форма самотності безвільної людини не просто віддаляє від людей, нівелюючи соціальну сутність індивіда, вона утруднює мислення. Думки втрачають вербальний вираз, вони набувають “краб’ячої або лангустячої” подоби: “найогидніше за все – це думки... бо тут (відчувається) своя причетність і відповідальність” [5, с. 104]. Неможливо уникнути думок та заборонити собі мислити. Думки, якими не бажаєш, але не можеш не думати, примушують існувати. Нудота, як стан недіяння, поглинає, в результаті людина усвідомлює, що нудота не є тимчасовою недугою чи минущою примхою, вона – тотожна особі. Чим далі, тим важче їй протівитися, адже і власне тіло стає неслухняною обузою, а його рухи проблематичними і незручними. Вольового зусилля недостатньо навіть для того, аби поворухнути головою. Самота всеохопна, хоча кожному “так хочеться сховати від себе нестерпну правду: що він самотній, що ніякої мудрості, ніякого минулого в нього нема, і мізки його запливли салом, і тіло руйнується” [5, с. 73].

Бездіяльне та безвідповідальне існування спричиняється до втрати здатності цілісного сприйняття себе як самості чи духу. Від нас залишаються лише окремі враження, тілесні відчуття та слова. Існування зводиться до відразливого та безстыдного існування нашої плоті, коли ми є чимось незрозумілим, що наповнене лімфою чи “літеплим молоком”. Втрачаючи відчуття часу, виміри якого злилися в єдину круговерть, особа втрачає здатність до пам’яті та живе лиш вигадками: “ми корабельні уламки, позбавлені пам’яті” [5, с. 69]. Простір минулого залишається величезною прогалиною і нічого, крім теперішнього, не існує: “минулого не існує. Його нема. Взагалі. Ні в речах, ні навіть в моїх думках” [5, с. 100], воно – не більше, ніж витвір уяви. Через це життя здатне позбутися повсякденної млявості часу та набути сенсу лише у процесі формування оповіді про нього: “аби найзвичайніша подія стала пригодою, треба, або досить, щоб її розповіли” [5, с. 42]. Життя – певним чином впорядковані оповіді, крізь призму яких люди сприймають один одного без відрази й огиди.

Неможливість зважитися на дію та прийняти відповідальність за неї зумовлює також те, що особа є відкинена поза павутину соціальних стосунків та нездатна розуміти себе: “той, хто живе серед людей, навчився бачити себе в дзеркалі очима своїх друзів. Я не маю друзів, – може, тому моє обличчя здається мені таким голим? І нагадує воно мені землю, на яку не ступала нога людини” [5, с. 21]. Інші в такій ситуації теж сприймаються як “обличчя без очей”. Виключення із суспільних зв’язків викликає відразу до соціальних інститутів. Наприклад, недільна служба в храмі для Рокантена не більше, ніж “капелюшна вистава”. Загалом, соціальні зв’язки штучні та штивні, в їх плетиві люди просто пливають за течією, вони “ніколи не слухають одне одного, хоч і розмовляють” [5, с. 50]. Антуан не відчуває себе частиною спільноти: “Сьогодні неділя, їхня неділя, яка належала не мені” [5, с. 56]. Він – самотній суб’єкт, соціально не вартісна людина. Бути вільним для нього – бути непомітним та “просто чимчикувати вулицею” [5, с. 54], а не йти в храм, гості, кіно чи на цвинтар.

Нездатність до дії або, як висловлюється Г. Арентс, неспроможність до “активного виступання-в-явленість” [2, с. 229], зумовлює відсутність порозуміння з іншими, коли їхня присутність стає нестерпно надокучливою. Вони для нас – навіть не тіла, а потворна плоть, безформна маса, безбарвний натовп, що сновигає містом. Крайньою формою такої неможливості до комунікації є визнання того, що “пекло – це Інші” [4, с. 239]. У п’єсі “За зачиненими дверима” Ж.-П. Сартр змальовує посмертну ситуацію людей, вічні муки яких зосередились в межах невеликої кімнати, у якій перебували їх сусіди. Тут немає знарядь для фізичних тортур, але кожен розуміє, що в них немає жодної потреби, адже кожен з них буде катом для іншого, оскільки вони назавжди разом у цьому закритому просторі. Єдиний

порятунок, який віднайшли герої п'єси, – це мовчати та постаратись забути про присутність інших. Але це не просто, один з персонажів з відчаєм запитує: “Забути?.. ваше мовчання, наче крик, роздирає мені вуха. Ви можете затулити собі пельку, відрізати язик – хіба це завадить вам існувати?.. ви всюди; навіть звуки не доходять до мене чистими, адже і ви їх чуєте” [4, с. 221]. З часом мовчання більше не рятує і настає момент, коли подальше взаємне перебування є неможливим без того, щоб дати відповідь один перед одним: хто є хто? Смерть настає саме тоді, коли особа більше не здатна самотійно вирішувати, ким вона є, коли інші починають визначати її та коли її життя залишається в чужих руках. Іншою, гостро спотвореною формою відсутності порозуміння, є позиція, яку демонструє Гуго: “Людей, у яких інша думка, потрібно вбивати” [3, с. 312], чи то для вкорінення власних ідей, чи то для владного самоствердження. Аналогічну позицію зустрічаємо і в Гарсії, персонажа твору Ж.-П. Сартра “Мур”, який твердить: “Вони схоплять кожного, хто думає не так, як вони” [6, с. 61].

Нездатність фокусувати свою волю на дії первісно веде до відчуття нудоти, а в результаті спричиняє безвідповідальність людини в стосунку до своєї долі. Особа, яка живе згідно з таким життєвим проектом, здатна лише виконувати накази, нею легко маніпулювати. Яскравий приклад цьому віднаходимо у п'єсі Ж.-П. Сартра “Брудними руками”, де Гуго визнає: “Вважаю підпорядкування й найсуворішу дисципліну своїм обов'язком» [3, с. 263]. І далі він продовжує: “Мені потрібно слухатися. Підкорятися, тільки й того. Їсти, спати, коритися” [3, с. 282]. Той, хто лише старанно виконує свої обов'язки та обмежується підкоренням вказівкам, хто не демонструє власної життєвої позиції, не виявляє своєї ініціативи, не спроможний бути відповідальним.

Література

1. Андреев Л. Жан-Поль Сартр. Свободное сознание и XX век / Л. Андреев. – Москва : Гелеос, 2004. – 416 с.
2. Арендт Х. Vita activa, или О деятельной жизни / Х. Арендт. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. – 437 с.
3. Сартр Ж.-П. Брудными руками / Ж.-П. Сартр // Нудота: роман, п'єси. – Харків : Фоліо, 2006. – С. 241-341.
4. Сартр Ж.-П. За зачиненими дверима / Ж.-П. Сартр // Нудота: роман, п'єси. – Харків : Фоліо, 2006. – С. 203-241.
5. Сартр Ж.-П. Нудота / Ж.-П. Сартр // Нудота. Мур. Слова. – Київ : Основи, 1993. – С. 3-184.
6. Сартр Ж.-П. Стена: избранные произведения [Электронный ресурс] / Ж.-П. Сартр. – Москва : Политиздат, 1992. – 480 с. – Режим доступа : <http://www.lib.ru/SARTR/wall.txt>.
7. Юровская Э. Жан-Поль Сартр / Э. Юровская. Жизнь – философия – творчество. – Санкт-Петербург : Петрополис, 2006. – 128 с.

РОЛЬ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДУХІВНИКА У ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ БОГОСЛОВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ М. ЛЬВОВА (1929-1944 РР.)

Діяльність Греко-католицької богословської академії у місті Львові у 20-40-х рр. ХХ ст. є досить значною віхою у житті Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) на теренах Галичини. Вона мала суттєвий вплив не лише на богословську і наукову роботу, а також культурно-просвітницьку та освітньо-виховну. Тому доцільним буде зосередити увагу на розкритті змісту виховної роботи у даному навчальному закладі, визначити і обґрунтувати основні напрямки такої роботи, показати її значення у формуванні особистості майбутнього клірика.

Багато рис можна виділити при розгляді причин щодо вибору молодою людиною професії священнослужителя. На це могла впливати духовна потреба людини служити Богові та людям, так і науково-педагогічна, яка полягала у поглибленому вивченні богословської спадщини представників церкви. Крім цього молодий юнак повинен був із розумінням підходити не лише до вибору професії, але й бути готовим до місійної праці. Інколи вона вимагала пожертвування власним часом заради інших людей. Тодішній митрополит Андрей Шептицький (1901-1944 рр.) вважав, що до такого посланництва потрібно таких людей, “котрі зуміли би в данім випадку трудитися як апостоли в голоді і холоді, вдоволені чим-небудь, готові літами жити тим, що Бог з дня на день дасть... Таких треба нам людей, котрі відкрили б самих себе...” [1; с. 175].

Саме тому митрополит Андрей Шептицький добре розумів, що такі вимоги повинні виховуватись у молодих людей систематично. Адже багато юнаків, попри добре розуміння у богословських питаннях, не завжди могли зуміти сприйняти буденні реалії та зуміти долати фінансові, господарсько-побутові труднощі. Тому під час тривалого навчання у Греко-католицькій богословській академії викладачі повинні були зосередити увагу на формуванні такої особистості, яка б змогла поєднувати у собі фаховість клірика та тип людини, котра зуміє організувати просвітницьку, освітню, культурну та господарсько-побутову роботу не лише на теренах своєї парафії, а й за її межами.

Свого часу майбутній ректор академії Йосиф Сліпий (1929-1944 рр.) розробив для семінаристів так звані “Правила для питомців греко-католицької духовної семінарії у Львові”. Відтак, коли на основі Львівської духовної семінарії була відкрита 1929 р. Греко-католицька богословська академія, ці правила стануть ключовими у виховній роботі та вирішенні організаційних питань.

Значимість даної установи характеризувалася підготовкою молодої людини насамперед до розуміння таїнства священства. Саме тому основним критерієм у роботі викладачів академії поставало вміння виробити і розвинути ці чесноти на основі закріплених фахових знань. Проте майбутні клірики повинні були також подбати не лише про “спасіння власних душ”, але й у майбутньому стати “добрими та ревними представниками у винограднику Христа” [9; арк. 5].

Важливою і невід’ємною чеснотою священника вважалася побожність. Кожен із питомців (так тоді називали цих студентів) був зобов’язаний по можливості давати милостиню убогим, вміння із розумінням ставитися до свого ближнього. Свої знання

питомці повинні були черпати не лише із засвоєних богословських дисциплін, але і “підрядних наук, якими мають колись служити ближнім” [10; арк. 10].

Усі релігійні та виховні практики мають спрямовуватися на вироблення ще однієї риси – побожності. У студентів намагалися виховати вміння приборкувати пристрасті та спокуси. Легковажність, яка інколи зустрічалася у поведінці питомців, була несумісною із професією священнослужителя. Водночас, вона суперечила формуванню особистості майбутнього духівника. Такі питомці, безумовно, повинні були покинути навчання, бо з них би у майбутньому вийшли “злі священники, які завдали тільки шкоду” [1; с. 176].

З цього приводу неодноразово зверталася увага студентам академії, якою повинна бути роль душпастиря у громаді. Крім досконалого вміння здійснювати релігійні обряди, особливий акцент робився на ще одній рисі – опікунстві. Митрополит Андрей Шептицький, ректор Й. Сліпий та викладачі академії неодноразово акцентували увагу над організацією опіки над потребуєчими дітьми. Ними були не лише сироти, але й діти з бідних сімей [8; с. 3]. Наглядним прикладом у такій роботі була діяльність самого митрополита. Жителі Галичини його називали “батьком усіх сиріт”, адже він постійно турбувався про їх здоров’я, надавав матеріальну і духовну допомогу покинутим, знедоленим та самотнім дітям [5; с. 57]. Доречно з цього приводу зазначити, що після Першої світової війни осиротілі діти були позбавлені усього необхідного, не говорячи уже про початкову освіту [6; с. 32]. Саме таку із чеснот намагався прищепити юнакам особистим прикладом митрополит Андрей Шептицький.

Невід’ємною складовою нововведень у роботі академії було вдосконалення та поглиблене вивчення богословських дисциплін. Головним критерієм перебування юнака у навчальному закладі була його наукова робота. Адже “неук не зуміє повчати других, усувати блуди і бути провідником на тяжкій дорозі життя” [11; арк. 18]. Це сприяло б молодим людям продовжувати навчання закордоном. Крім цього саме від освітнього рівня залежали успіхи у священничій роботі, оскільки студент академії повинен був розуміти, що “він вчиться не для іспиту, а для знання правди і для життя та, що він через свій вік не може розлучатися з богословською книжкою” [1; с. 177]. Це питання досить сильно турбувало керівництво закладу. Адже у подальшому священники уже у своїх парафіях повинні були б сприяти освіченості місцевого населення. Як зазначалося у зверненнях керівництва УГКЦ, які друкувалися у конфесійній пресі, “головним завданням священника є пильнувати церкву і школу”. Водночас, слід було організувати у цій потребі читальні, а це все вимагало вміння “якомога більше подбати про видавництво доброї книжки” [4; с. 3-4]. Й. Сліпий із сумом зазначав той факт, що студенти мало читають, зокрема такі періодичні духовно-богословські видання як “Дзвони”, “Нива”, “Неділя”. Зауважимо, що інформація, яка друкувалася у них в майбутньому стала б дуже цінною та важливою для фахового духівника та богослова.

Ректор академії своїм вихованцям постійно наголошував на питанні священничого покликання. Адже він добре розумів, що без ревного покликання буде важко спричинитися до піднесення духовності народу. Крім цього зверталася увага і на плекання чеснот, потреби розвивати у собі любов, віру і послух. Майбутній духівник повинен бути досконалим у чеснотах з “тієї причини, оскільки йому Ісус доручив сповнювати святі таїнства” [12; арк. 27]. Саме тому ці чесноти студенти повинні були виховувати у собі під час трапези, навчання та спільного відпочинку. З огляду на це заборонялося майбутнім клірикам ігри в карти та інші подібні розваги.

Ще одним яскравим прикладом у виховній роботі посідала участь у духовно-моральних реколекціях. У них слід було брати активну участь всім студентам без винятку. У розпорядженні Митрополичого ординаріату особливо наголошувалося на участі у цих реколекціях. Відтак усі юнаки повинні були після завершення канікул

письмово засвідчити про їх закінчення. Водночас, вони допомагали студентам краще зрозуміти правильність вибору своєї професії та розуміння її специфіки. Крім цього, це сприяло виробленню у молодій людини вміння застосовувати набуті знання перед широкою аудиторією [7; с. 6].

Особистим нововведенням ректора Й. Сліпого стало запровадження регулярного спілкування із студентами, під час яких зазвичай йшлося про їхнє повсякденне життя. Ці співбесіди допомагали ректору індивідуально підходити до кожного із них, сприймати не просто як одного із багатьох юнаків, а як неповторну особистість. Водночас це сприяло розкриттю й особистих зацікавлень молодих людей. Адже серед здібних та наполегливих до наукової роботи студентів керівництво закладу виявляло потенційних майбутніх викладачів духовних семінарій та Греко-католицької богословської академії [2; с. 1-3].

Найбільш повно виховну роботу у стінах академії можна зрозуміти прослідкувавши записи у “Хроніці академії”, яка велася щоденно. У Центральному державному історичному архіві міста Львова зберігаються книги запису, які хронологічно охоплюють період з 1928 р. по 1942 р. Переглядаючи матеріали даних збірників автор зауважила, що вихованці були такими ж студентами, які нічим не відрізнялися від сучасних. Протягом тижня ректор тричі звертався із вказівками до молодих людей. У першу чергу це пов’язувалося із питанням гігієни, охайного зовнішнього вигляду юнаків, ощадливості у використанні води і світла. Із зауважень ректора дізнаємося, що він не любив довгого волосся, оскільки “чоло священника повинно бути отверзе – погідне... весь одяг повинен був бути у чистоті, охайним та непорваним” [14; арк. 4].

Зрештою, строгий зовнішній вигляд повинен був бути присутній не лише під час навчання та у храмі, але й за межами академії.

Любив Й. Сліпий досить сміливо критикувати студентів щодо питання культури та етикету, почуття міри у час трапези, оскільки людина коли надто сита стає лінивою, а тому не має великого бажання працювати. При цьому варто наголосити, що мова спілкування повинна була бути “чистою, літературною, без провінціалізмів, щоби других не привчати до поганих бесід” [15; арк. 20]. Зрештою, були випадки, які приводили до виключення студентів із навчального закладу. Причинами цього могли бути такі як неморальна поведінка, обман, пияцтво, нічний вихід без дозволу, зневажання викладачів та товаришів. У зв’язку з цим керівництво постійно наголошувало молодим людям, якою є увага щодо питомців у простих громадян [13; арк. 25]. Слід зауважити, що такі аргументи ректора зустрічаються у кожному томі “Хроніки академії”. Але як показувало життя цього ніколи не бракувало.

Отже, наведені вище факти дають підстави для твердження, що у Греко-католицькій богословській академії велася активна робота щодо формації не лише практикуючого священнослужителя, але повноцінної духовної особистості. Високий рівень освіченості молодих людей повинен був сприяти щоденній клопіткій праці. Це пояснювалося тим, що особливо у сільській місцевості клірик інколи ставав першою людиною громади, в обов’язки якого входили робота у господарсько-побутовому напрямку, а також праця на просвітницькій ниві. Це виховання носило в першу чергу християнський характер і було спрямоване на поглиблене вивчення науково-богословських дисциплін. Саме тому Греко-католицька богословська академія у 20-40-х рр. ХХ ст. одним із найважливіших завдань своєї роботи вважала працю над вихованням молодого покоління, здатного долати різні труднощі, які могли впливати із реалій повсякденності.

Література

1. Гринів О. І. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог / О. І. Гринів. – Львів : “Тріада плюс”, 2012. – 276 с.
2. Життєва симфонія отця Миколая Пристая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lids.lviv.ua/Статті/Життєва симфонія отця Миколая Пристая>.
3. Заричанський Я. Патріарх Йосиф Сліпий і його розуміння важливості священничого покликання / Я. Заричанський // Пізнай правду. – 2008. – № 4 (87). – лист.-груд. – С. 26-27.
4. Зарядження організацій парохіяльних бібліотек // Львівсько-Архієпархіяльні відомості. – 1930. – Ч. IV. – 1 жовт. – С. 3-4.
5. Комар І. В. Соціально-виховна діяльність митрополита Андрея Шептицького у Галичині (1900— 1939) [Електронний ресурс] / І. В. Комар. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vgnpu_ped/2010_15_2/v15_2_56_60.pdf
6. Перевезій В. Виховна діяльність Української греко-католицької церкви в 20-30-х роках ХХ століття / В. Перевезій // Українське релігієзнавство. Бюл. Укр. Асоц. Релігієзнавців і Від-ня релігієзнавства Ін-ту філософії НАН України. – 1997. – № 6. – С. 26-32.
7. Реколекції кандидатів духовного стану // Львівсько-Архієпархіяльні відомості. – 1928. – Ч. III. – 1 лип. – С. 6.
8. Роль отця душпастиря // Львівсько-Архієпархіяльні відомості. – 1931. – Ч. IV. – 15 груд. – С. 3.
9. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 451. – Опис 1. – Справа 101. Збірник правил для семінаристів. – арк. 5.
10. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 451. – Опис 1. – Справа 101. Збірник правил для семінаристів. – арк. 10.
11. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 451. – Опис 1. – Справа 101. Збірник правил для семінаристів. – арк. 18.
12. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 451. – Опис 1. – Справа 101. Збірник правил для семінаристів. – арк. 27.
13. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 451. – Опис 1. – Справа 100. Правила поведінки семінаристів та листування ректора Сліпого Й. з духовними особами про їх обговорення і надіслання своїх зауважень. – арк. 25.
14. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 451. – Опис 1. – Справа 13. Хроніка академії. – арк. 4.
15. ЦДІА у м. Львові. – Фонд 451. – Опис 1. – Справа 13. Хроніка академії. – арк. 20.

М.М. Юнко,

*викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Львівського інституту економіки і туризму*

ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ЇХ ПОДОЛАННЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

В кінці ХІХ ст. в європейській соціально-філософській думці сформувалась цивілізаційна концепція історичного розвитку, метою якої є пояснення історії

людства як процесу унікального та варіативного. Найбільш масштабні теорії цивілізаційного розвитку були створені Н.Л. Данилевським, О. Шпенглером, А. Тойнбі, П.А. Сорокіним, К. Ясперсом та ін.

Суть цивілізаційного підходу полягає в тому, що історія людства поділяється на декілька самостійних утворень – локальних цивілізацій, кожна з яких має свою самостійну історію, відрізняється неповторністю історичних явищ та унікальністю культурно-історичних подій. А тому цивілізація не обмежується лише економічним параметром розвитку суспільства (хоча він дуже важливий), вона включає в себе й такі важливі моменти, як культурологічний, географічний, духовний, соціально-психологічний, ментальний і т.п. “...Всесвітня історія – це мозаїчне панно, складене багатолінійним розвитком суверенних культур, які розташовані паралельно в часі і співіснують поруч”, – зазначає А. Тойнбі.

Згідно концепції німецького філософа К. Ясперса (1883-1969), основними сплетіннями в історії цивілізаційного розвитку людства є наступні періоди: *перший* – “Доісторична доба” – початок становлення історії людства. Тут відбулося становлення людини, яка вчилася використовувати вогонь, виготовляти знаряддя праці, говорити, об’єднуватися в групи, творити міфи, відповідно до них організовувати своє життя. Тут народилися “великі історичні стародавні культури” (локальні культури) – шумеро-вавілонська та єгипетська культури, егейський світ (з IV тис. до н.е.); доарійська культура долини Інда (з IV тис. до н.е.); архаїка Китаю (з II тис. до н.е.); *другий* “Осьова епоха” (з 800-200 рр. до н.е.) – початок всесвітньої історії людства, якому характерно зародження світових релігій та філософії, поява духовної рефлексії та пробудження духу; *третій* “Епоха техніки” (з XVII ст.) – час усвідомлення єдності всесвітньої історії.

Техногенна цивілізація формувалась на руїнах середньовічного суспільства. Екстенсивний тип соціального розвитку поступово змінювався на інтенсивний, який згодом набув нечуваного прискорення. Ось деякі дані:

Таблиця 1.

Кількість наукових відкриттів та технічних винаходів

Цивілізація*	Наукові відкриття	Технічні винаходи	Загалом
Антична (1300 років)	243	107	350
Середньовіччя (850 років)	31	49	80
Ранньоіндустріальна (400 років)	1153	489	1652

* За оцінкою П. Сорокіна: “Людина, цивілізація, суспільство”.

Таблиця 2.

Оперативність практичного втілення наукових відкриттів

Наукові ідеї	Оперативність практичної реалізації
Фотографія (1721)	Понад 100 років (1839)
телефон	56 років
радіо	35 років
радар	15 років
телебачення	14 років

Наукові ідеї	Оперативність практичної реалізації
атомна бомба	6 років
транзистор	протягом року

XXI століття – початок входження людства в “інформаційну добу”, основними рисами якої є:

- зростання, оновлення, розвиток (**найвищі принципи життя**);
- наука, техніка, технологія (**основа нової системи цінностей**);
- оригінальність, новизна, інформація, автономія (свобода дії) людини (**провідні цінності**);
- агресивність, влада, сила, боротьба, панування, в т.ч. над природою (**засоби виживання**);
- володіння речами, людськими здібностями, інформацією (**культ користі**);
- підкорення та перетворення світу (**світоглядні орієнтири**).

Можна назвати кілька вад чи загроз, які приховує сучасна цивілізація:

- а) загроза виникнення життєвого світу, занадто “холодного” для людини (за традиційного ладу життєве середовище було “отепле” витворами культури);
- б) вона (цивілізація) може сформувати новий тип людини, що є занадто приземленою, зорієнтованою на продукти т.з. “технічної культури”;
- в) культ споживання і бажання одержувати дедалі вищі рівні комфорту, здатні підштовхувати до таких взаємин з природою, коли настають фундаментальні зміни в довкіллі, що ставлять під загрозу саме життя;
- г) поширення універсальних моделей поведінки і стандартного “оформлення життєвого середовища”, що може призвести до “культурної ентропії” (нівеляції різноманітності);
- д) роботизація, кібернетизація, інформатизація сфер життя людини, що спрямовує систему відносин “людина-людина” в напрям “людина-кіборг”;
- е) маніпулювання “масовою свідомістю” та “колективною психологією” у всесвітньому масштабі засобами потужних інформаційних ресурсів;
- є) можливість зіткнення цивілізацій (С. Хантінгтон);
- ж) глобалізація – феномен, який буде визначати долю людства в XXI ст.

Сучасний етап цивілізаційного розвитку – це співжиття основних типів цивілізацій: західної; східноєвропейської; мусульманської; індійської; африканської; китайської; японської; латиноамериканської. Не зважаючи на деякі типові як матеріальні, так і духовні прояви цих типів сучасних цивілізацій, їм характерні суто індивідуальні риси: духовно-моральні цінності, ментальність (“психологічна аура”), “своя” культура.

Універсалізація сфер життя, розширення меж свобода людини, з одного боку, мобілізує людську активність, стимулює розвиток її потреб і здібностей, створює комфорт, внаслідок чого відбувається “нова гуманізація” суспільства; з другого боку, ця, на перший погляд, вища мета (гуманізація), перетворює людину на просту функцію, яка в таких умовах не зможе піднятися вище своїх “надто земних” потреб. Отже, фундаментальна суперечність сучасної цивілізації – протиріччя між універсалізованою культурою “технічного” типу та культурою як такою.

Німецький соціолог О. Шпенглер у книзі “Занепад Європи” зазначав: “Цивілізація, позбавлена духовної суті, породжує самознищення всього живого”.

Пошук нових світоглядних цінностей, формування дійсних засад нового гуманізму – завдання не лише для істориків, соціологів, філософів, а й для людства загалом.

Перехідний період триває. Скільки історичного часу він займе, скажуть нащадки. Проте, яким він буде, залежить від головних стратегій формування нової світоглядної парадигми, системи цінностей сьогодні.

Пошук шляхів подолання викликів і загроз сучасного цивілізаційного розвитку об'єднало людство в єдину "планетарну" систему, мета якої формування нового гуманізму на засадах:

- духовної досконалості, яка досягається шляхом сходження до єдиної синкретичної релігії. Релігійні цінності і вимоги "не вбий", "не вкради", "люби ближнього" і т.д. "цементують" єдність людства (А. Тойнбі);

- всебічної підтримки та толерантності культурного розмаїття (О. Шпенглер);

- усвідомлення історичного розвитку локальної цивілізації як процесу всесвітньо-історичного, як феномену Всесвітньої історії (К. Ясперс);

- нового діалогу "людина-природа", суть якого полягає в переході від стратегії "підкорення природи" до концепції "виживання" разом з природою (від техногенного стану розвитку цивілізації до антропогенного, від еволюції до коеволуції);

- новітніх змін соціального статусу науки – утвердження трансдисциплінарної парадигми науки (подолання поділу її на природничі та гуманітарні, соціальні та економічні);

- міжцивілізаційний діалог та компроміс заради збереження миру;

- антропология пост людини (формування нової філософії людини).

В свій час, розмірковуючи над майбутнім, видатний гуманіст Дж. Донн писав: "Немає людини, що була б, як острів, сама по собі; кожна людина – грудка землі, частина суходолу; і якщо море змиє хоча б скалочку материка, поменшає Європа, і те саме буде, якщо змиє мис або оселю твою, або твого друга; від смерті кожної людини меншаю і я, бо я єдиний з усім людством; тому ніколи не питаю, по кому подзвін ("дзвін плаче") – він по тобі".

Література

1. Грекова О. Глобальність: новий вимір людського буття / О. Грекова // Гуманітарний вісник Запорізької інженерної академії. – Запоріжжя, 2003. – Вип. № 14.

2. Надольний І. Потреби людини: цивілізаційний аспект дослідження / І. Надольний // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць. – Київ, 1999. – Вип. 3.

М.М. Юнко,

*викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Львівського інституту економіки і туризму*

ІСТОРИЧНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА СЕЛА БАКІВЦІ ЖИДАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено деякі історичні та культурні події села Баківці Жидачівського району Львівської області. Зосереджено увагу на туристичних можливостях цього населеного пункту.

Ключові слова: історичні та культурні традиції, історико-культурні пам'ятки, туристична привабливість.

Львівська область одна із найцінніших в історико-культурному відношенні областей України. Чимало пам'яток історії та культури зосереджено на Жидачівщині, яка славиться багатством своєї історії та культури. На території району близько 400 об'єктів культурної спадщини, зокрема пам'яток археології, унікальних зразків сакральної та побутової архітектури, малярства, оборонних споруд. Культурна спадщина району в поєднанні з природними цінностями і незабутніми краєвидами створюють чудові умови для розвитку туризму.

Серед багатьох містечок і сіл Жидачівського району, цікавою є історична та культурна доля села Баківці, мальовничими стежками якого прокладало собі дорогу в майбутнє не одне покоління баківчан.

Метою роботи є дослідження історичного та культурного потенціалу села Баківці Жидачівського району Львівської області, які можуть бути об'єктом туристичної привабливості.

Населений пункт Баківці знаходиться на північних окраїнах Жидачівщини в долині річки Кнісельчанка. Село розкинулося на оригінальних пологіх схилах горбистого пасма Розточчя Волино-Подільської височини. Його мальовничі краєвиди поєднали в собі природу різних регіонів України. Тут можна зустріти куточок степу, Підгір'я, Карпат, а білі кам'яні брили дуже нагадують скелі Криму. Селом протікає річка Кривуля, який селяни називають Панський річка. На околицях села, у закинутому кар'єрі з оголеною породою, є поселення колонії стриживів.

Природні краєвиди села доповнюють ставки, які омивають його з обох боків. На водоймах селяться дикі качки, чаплі, чайки. Краса ставків манить до себе як місцевих мешканців, так і гостей. З усієї округи сюди приїжджають рибалки, щоб зловити карпа, карася, окуня.

На сході від села є ще один витвір природи – Озеро (назва невідома), яке знаходиться на вершині Опілля – найвищої точки Жидачівського району над рівнем моря (401 м). За переказами, водойма має форму “бездонної макітри”. Глибину провалини ніхто не вимірював. Місцеві мешканці розповідають про те, як колись тут втопилася корова, туша якої виплила в одному зі ставків віддаленого села Отиневичі. Ймовірно, що озеро та ставки між собою певним чином пов'язані. Неподалік видніється геодезична вежа, свідок багатьох історичних та культурних подій села.

До першого і важливого духовного надбання села належить його назва, через яку передається самотність неповторність поселення в усіх його вимірах (географічному, ландшафтному, кліматичному, виробничому, культурному, історичному тощо). Щодо походження топоніму села Баківці, існує декілька версій, серед них “переселенська” та “самобутня”. Дослідник Василь Лаба намагається пояснити це таким чином: “назва села може бути пов'язана з давньоруським містом Бакота над Дністром. У період князівських міжусобиць та війн у XI-XII ст. ворогуючі сторони нерідко переселяли на свої землі людей, захоплених у противника. У “Літописі руському” є згадки про князівську міжусобицю з облогою міста Бакоти у 1241 та 1252 роках” [1, с. 36]. Автор припускає, що якщо були захоплені жителі Бакоти, то їх поселення могло називатись “бакотці”. З часом ця назва могла перетворитися в “баковці”, а згодом і в “баківці”. Відомий галицький краєзнавець XIX ст. Антін Шнайдер зазначав, що у мовному діалекті мешканців Баковець є слова, які вживаються лише тут і є незрозумілими для жителів інших місцевостей. Такі слова використовуються для назв предметів домашнього побуту, тварин, знарядь праці. Він вважав, що вони, ймовірно, запозичені з волоської мови [3, с. 3].

“Самобутня” версія виникнення назви села Баківці також має право на існування. Василь Лаба її обґрунтовує таким чином “найменування Баківці може

походити від румунського “баса”, що означає “ягода”. Тут на багниськах могли бути ягідники журавлини. Але самобутня версія про походження назви села від ягідників журавлини мала би пов’язувати виникнення села з даками, які жили тут у перших століттях нашої ери” [1, с. 37].

Серед місцевого населення побутує думка, що назва села походить або від імені першого поселенця Івана Бакова, або від прізвища пана Баковецького, якому належало село в польські часи. Щось подібне зазначав дослідник Антін Шнайдер, вказуючи на те, що Баківці (або на його думку Беньківці) міг заснувати Бенько, якому король надав це поселення [1, с. 4].

Наступною духовною цінністю народу, що тут проживає є його історія, яка береже пам’ять про минуле й формує певну ауру навколо людей, впливаючи на їхнє сучасне життя. Поселення Баківці виникло на початку XIV ст. на торговому Волоському шляху [2, с. 4]. Перша письмова згадка про нього датується 1387 роком. Дослідники історії села вказують на те, що воно було засноване у 1475 році. Впродовж XV-XIX ст. село переходило у власність багатьох польських панів. Історію села тих часів детально виклав краєзнавець Василь Лаба у праці “Історія села Баківці від найдавніших часів до 1939 року” [3, с. 1-24]. В родинних архівах зберігаються акти, договори та інші документи, які потребують окремого вивчення і можуть доповнити знання про цей період (рис.1, 2).

Потребує ґрунтовного дослідження сторінка історії села в роки Першої світової війни. Можливо багато інформації вже втрачено, або ще не стали доступними для широкого загалу архівні матеріали.

З розповідей місцевих жителів дізнаємося, що під час Першої світової війни багато чоловіків села було мобілізовано до лав австрійського війська. Ось одна із фотографій, що зберігається в клубі, демонструє цей процес (рис. 3). Серед них були Петро Липа (згодом радянська влада змінила його прізвище на Липовий), Григорій Горішний. Два побритими опинилися в полоні в Італії. Згадує Павліна Липова, донька Петра Липи: “Батько розповідав про те, як в полоні їх доглядали та годували італійські монахині. Вони були дуже чуйні і уважні. Шкодуючи зморених війною хлопців, служниці запропонували їм залишитися тут та допомагати іншим пораненим. Згодом, мого батька австрійський офіцер нагородив медаллю “За мужність”. Про події тієї доби в селі немає жодних пам’яток чи інших знаків, хіба що на кладовищі є могили тих, хто був свідком цих подій.

Особливе місце в історичній та культурній долі села належить пам’яткам, які вшановують історію визвольних змагань на цих теренах. У 1995 році в лісі споруджено пам’ятник односельчанам, воїнам УПА, які загинули за волю України. Він символізує стійкість, мужність та відданість ідеалам свободи, які сповідували найкращі уродженці цього краю. Стела пам’ятника зроблена в традиціях Українського січового стрілецтва. Зверху найголовніший орден УПА “Бойові заслуги” (рис.4).

Село Баківці знаходяться в Жидачівському районі, де активно діяла Українська Повстанська Армія. Багато односельчан вступило до її лав. В лісі біля села було споруджено криївку. Про події того часу дізнаємося з розповіді Мирона Шлеяна, сина полеглого за волю України Івана Шлеяна. “Мій батько Іван Шлеян народився у 1914 році в селі Баківці тоді Новострілицького району на Львівщині. Одружився він з Катериною Кравчишин (моєю матір’ю) з села Репехова цього ж району. Коли встановлювали радянську владу в селі, батько отримав повістку в Червону армію, але туди не з’явився. Пішов у ліс, де була організована боївка УПА. Таких сміливців із села Баківці було восьмеро. У Бертишівському лісі вони побудували криївку з двома виходами, а в середині все було зроблено для проживання. Мій двоюрідний брат пас корови поблизу лісу й іноді заходив до хлопців-повстанців, а батько його використовував як зв’язкового. Він носив записки,

які йому зашивали в одяг. У разі чого повинен був говорити, що загубив корову і тут шукає її” [4, с. 4].

“У березні 1946-го року криївку в Баківцях хтось видав. Вранці ліс оточили близько 200 солдатів НКВД. Вони довго не змогли знайти добре замасковану криївку, але їм допомогли собаки. Мій батько і сім його побратимів такого не очікували, оскільки, спаливши всі свої документи, готувалися відправитися в Карпати. Почувши крики “Бандеровці, здавайтесь”, хлопці почали співати “Ще не вмерла Україна”, поставили собі під горло карабіни й по команді вистрілили. Восьмеро молодих баківчан загинули на місці” [4, с. 4].

“Енкаведисти їх повитягали з криївки, поклали на сани й почали возити по селах Баківці, Репехові та інших, аж до Бібрки і потім у зворотному напрямку. Згодом зупинилися в центрі села Баківці з тілами загиблих, щоб хтось із родичів, не витримавши горя, впізнав їх. Тіла убієнних відвезли в Нові Стрілища, де для них вирили одну яму. Ось так загинули борці за волю України: курінний Андрій Дорош, Іван Шлеян (псевдо “Богдан”), Ілько Малькут, Микита Малькут, Олекса Винник, Олекса Наконечний, Степан Працьовитий, Олекса Лаба” [4, с. 4].

Ось що розповідає про події цього часу уродженка села і очевидець Павліна Липова (Липа): “Мені було вісім років. Ми з мамою дізналися про те, що в криївці загинули хлопці і серед них був рідний брат мамі і мій вуйко – Іван Шлеян. Ніхто не міг попрощатися з рідними, бо всю родину тоді б вислали в Сибір”.

“Ось ще один випадок трапився в нашому селі. Якось на односельчан, які воювали в УПА, випадково натрапили “енкаведисти” і, схопивши їх, вели в село через Дебру. Наша сім’я якраз працювала в полі. Хлопців зупинили і покликали нас, щоб ми впізнали, хто це такі. Моєму батькові Петру Липовому (Липі) приставили до грудей пістолет з вимогою, щоб сказав, чи це “бандерівці”. Нас також почали допитувати. Пригадую, ми плакали, а тато з мамою просили, щоб нас відпустили, бо цих хлопців ми не знаємо і ніколи не бачили. Звісно ми впізнали серед них своїх односельчан: Івана Михайлюка, Михайла Бедика і Михайла, що жив на Вигоні (його хата була віддалена від села). Інших ми не знали. Хлопців засудили і заслали у Воркуту. Згодом Михайло з Вигону повернувся в рідне село і подякував мамі за те, що не видала їх. Інші односельчани не повернулися. Доля їх не відома”.

Павліна Липова розповідає й про такий випадок: “Якось моя мама Марія Липова (Шлеян) на “стриху” своєї хати натрапила на молодого хлопця. Це був вояка УПА з Миколаївського району, що на Львівщині. Мама взяла його до хати, переодягнула в домашній одяг і сказала, що може залишатися тут. Хлопець деякий час переховувався в нас, ходив з нами заготовляти сіно на зиму. Поруч в сусіда Івана Бабяка (“Сліпого”) знаходився штаб НКВД. Це було дуже небезпечно. Якби хтось сказав, що в нашій родині з’явився незнайомець, всю сім’ю могли б вивезти. Мама говорила воякові, щоб не боявся, вона скаже, що він її брат, приїхав допомогти по господарству. Згодом хлопець покинув нашу хату. Через деякий час ми дізналися, що він загинув в одному із навколишніх лісів”.

Багатим є село й на культурні події. Окрасою села стала нова церква Положення ризи Пресвятої Богородиці, споруджена у 2002 році на місці старої та освячена єпархом Стрийським Юліаном Гбуром.

Стару церкву почали будувати у 1926 році і завершили в час служіння о. Івана Мащак, який в 1929 році склав присягу на посаду пароха Баковець. З тої церкви, під час Другої світової війни, селяни зняли дзвони і закопали біля клубу. Можливо вони до сих пір там сховані.

Отець Іван Мащак, колишній капелан УГА, був громадським активістом, займався катехизмом. Його ім’я було добре відоме у просвітянських колах цього краю. Певний час він входив у повітовий комітет по спорудженню Дому “Просвіти” у Бібрці. Ось короткий опис про тяжке і трагічне життя священнослужителя: “Отець

Іван Мащак народився 14 січня 1885 року в селі Керманичі біля Перемишля. В 1913 р. став жонатим священником львівської архієпархії. Спершу був катехитом у Ходорові, згодом у Бібрці, а потім полевым духовником Української Галицької Армії і знову катехитом у Бібрці. Один рік був інтернований польською владою. Опісля душпастирював в парохії Селиська і Ганачівці. В 1930-их роках став парохом *с/л Баківці*, Трибоківці, Жабокруки, Любешка, Волохова і Репехів, де розвинув ревну і широку душпастирську працю серед вірних і що другий рік запрошував Отців Редemptористів на місії, зокрема о. Карла Більке і о. Михайла Лемішку. В 1938 році був засуджений польським судом на 6 місяців тюрми за українізацію метрик з дворічним завішанням. За його ревну працю Слуга Божий митрополит Андрей іменував його почесним радником Митрополічної Консисторії, стрілицьким місто деканом, дозволяючи носити крилошанські відзнаки.

Пережив мужньо першу спробу більшовицького панування в 1939-1941 рр. Отець Мащак був арештований німцями в лютому 1942 р., разом з десятьма своїми парафіянами, в церкві у с. Трибоківці, зараз по Службі Божій. Його перевезено до Ходорова і після слідства звільнено.

Був арештований совєтською владою 27 березня 1950 року. Перебував у тюрмі в Дрогобичі, а згодом у київській тюрмі і там був засуджений через “Особое совещаніє” на 25 років каторжної роботи, з яких 5 років відбув при зрубуванні лісів, а на 6-му році був звільнений за окремим підписом, що ніколи і нікому не розкаже, як його судили і де відбував кару.

Повернувшись до Галичини з відмороженими ногами, осів у селі Горожанка Ветка біля Рудок, де жив до смерті, 13 жовтня 1964 року. У своїх листах до синів у Німеччині і Англії писав, що *“на терені Галичини доходять до вірних, переписувані і передавані з рук до рук, послання митрополита Йосифа з Далекого Сибіру і відомості про третій засуд за послання після острої заборони що-небудь писати”*.

На початку жовтня 1964 року о. Мащак дістав параліч частини мозку і його перевезено до шпиталю у Львові під опіку д-ра Барвінського. Хворий був весь час притомний і відзискавши мову зажадав привести йому українського католицького священника, щоб могли висповідатися. При цій нагоді попросив рідню, щоб дала знати синам, а через них до Риму, що він ціле життя служив Українській Католицькій Церкві й українському народові і ніколи не покоровся московському патріархові. Помер у шпиталі у Львові 13 жовтня 1964 року і похоронений на Личаківському цвинтарі” [7].

В селі згадують про подвижницькі справи духовника. Він часто організував походи та піші прощі, проводив заняття з катехизму для дітей. Влітку 1933 року о. Мащак організував зі своєї парафії похід біля 500 осіб до Львова для участі в акції “Українська молодь Христові”. Вони марширували цілу ніч з хоругвами, щоб на час прийти до Львова.

З розповідей пані Павліни та Катерини Липових, які в дитинстві відвідували уроки катехизму, дізнаємося про те, що о. Іван Мащак розповідав їм про історію християнства, про моральні християнські заповіді. Діти надзвичайно любили зустрічі з отцем і просили батьків, щоб в цей день їх наряджали як на свято. “Ми пригадуємо, що отець нас вчив, як поводити себе в храмі. Діти повинні завжди стояти і молитися на переді церкви, чоловіки – справа, жінки – зліва”. На фотографії можна побачити о. Івана Мащака в селі Баківці в оточенні великої кількості дітей (рис. 5).

Під впливом просвітницького духу Галичини пробуджувалися й Баківці. Русійною силою національного відродження стали читальні товариства “Просвіта”. 20 січня 1895 року громада села відгукнулась на пропозицію отця Левицького і ухвалила заснувати в селі читальню. На зборах 47 громадян заявили про готовність

бути членами читальні. Урочисте відкриття відбулося 3 червня 1895 року, на Зелені свята [3, с. 14].

2 липня 1926 року у Баківцях відбулося друге відкриття читальні “Просвіта” (рис. 6). До її керівництва були обрані В.Терлецький, І.Вишиваний, Д.Бедин, В.Скрута, О.Ревуцький та інші. Читальня об’єднувала 113 членів. При ній Онуфрій Терлецький вів аматорський гурток з 26 осіб. З приходом в село о. Мащака значно покращилась робота в читальні. У ній працювали його сини Степан та Володимир [4, с. 15]. Степан керував аматорським гуртком, а Володимир спортивним (рис. 7). Можливо вони проводили в селі фестини “Сокіл”, засновником яких був Іван Боберський (рис. 8). Хлопці та дівчата одягали національний одяг й демонстрували свій вишкіл для всього села (рис. 9).

Від 1933 року у “Просвіті” проводились щонедільні голосні читання. Читали поезії Т.Шевченка, Л.Українки. При читальні було створено спортивне товариство “Тризуб” (футбольна команда) [4, с. 15].

На території села є інші пам’ятки його історичної та культурної спадщини. На околиці села знаходиться капличка, побудована у другій половині XVIII ст. родиною Беготів. В селі є цілюще джерело Вучок, на місці якого у 1926 році була збудована криничка (рис. 10). Кожного року на Водохреща в ній освячують воду.

Жителі села бережуть пам’ять не лише про своїх відомих земляків, а й про національних геніїв та славних синів і дочок України. У 1989 р тут було споруджено пам’ятник Т.Г. Шевченку (рис. 11).

Село Баківці може похвалитися пам’ятками садово-паркового мистецтва. Так, при в’їзді в село росте тополя чорна (осокір), яку за переказами посадив Богдан Хмельницький. В 2014 році Баковецька сільрада здобула перемогу в обласному екологічному конкурсі “Екологічно чистий населений пункт”. Тут створили Берег нарцисів, посадили парк та калинову алею.

Отже, історична та культурна доля села Баківці тісно переплетена з історією та культурою усієї України. Разом з тим вона є індивідуальною, а тому й неповторною, й оригінальною. Отже, з огляду на туристичну привабливість, в селі варто розвивати культурно-пізнавальний та ностальгійний туризм. Його споживачем можуть стати не лише ті мешканці села, які покинули його з різних причин, а й всі, хто цікавиться історією та культурою рідного краю.

Література

1. Лаба В. Історична топоніміка Жидачівського району Львівської області від часів Ісуса Христа до XXI ст. : енциклопед. слов.-довід. / Василь Лаба. – Львів, 2009. – 304 с.
2. Мальовничими стежками с. Баківці [Текст] : присвячується 620-літтю села. – Жидачів, 2007.
3. Лаба В. Історія села Баківці від найдавніших часів до 1939 року. / Василь Лаба. – Львів, 1996. – 24 с.
4. Шлеян М. Герої не вмирають / М. Шлеян // За вільну Україну. – 2005. – 21 липня.
5. Гілецький Л. Баківці – унікальна пам’ятка Прикарпаття / Л. Гілецький // Новий час. – 2001. – 10 березня.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область / гол. ред. П. Т. Тронько. – Київ : Гол. Ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – С. 213.
7. Отець Іван Мащак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yabibrka.esy.es/my-city/histori/dukhovne-zhyttia-hromady/34-otets-ivan-mashchak>

**СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ.
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМИ ПРОЦЕСАМИ В
СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ**

О.С. Дмишко,
*к. психол. н., доц., завідувач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

О.А. Колосівська,
студентка Львівської національної академії мистецтв

ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ

Проблема творчості належить до важливих у філософії, психології і педагогіці. Творчість розглядається як одне з найбільш цікавих, складних і найменше вивчених психічних явищ. Сьогодні творчість проголошується невід'ємною складовою будь-якої діяльності людини, будучи її потребою, що забезпечує її адаптацію в середовищі, а також прогрес, еволюцію суспільства.

Феномену творчості та його природі присвячено багато досліджень у психологічній науці. Зокрема, цим займалися В. Н. Ананьєв, Д. Б. Богоявленська, Л. С. Виготський, Л. С. Рубінштейн, Б. М. Теплов, Я. А. Пономарьов, А. Цибуля, В. О. Моляко, В. А. Роменець, В. Д. Шадриков та інші. Проблему творчості розглядали й зарубіжні дослідники: Дж. Гілфорд, Е. П. Торренс, Е. де Боно, Г. Айзенк, С. Мідник, К. Роджерс, Р. Стернберг, М. Воллах, З. Фрейд, Е. Фромм, Н. Коган, Т. Рібо, К. Юнг та інші [1, 2, 3].

Головна характеристика творчості – створення нового. Серед сучасних позицій науковців стосовно природи творчості виділяють два підходи [2, 3]. У межах першого творчість розглядають як діяльність, спрямовану на створення нових суспільно значущих цінностей; основну увагу приділяють критеріям об'єктивної новизни й оригінальності продуктів творчої діяльності. Другий підхід пов'язує творчість із самореалізацією людини, з розвитком мотивації її творчої діяльності. Критерій творчості в такому розумінні, її цінність – особистість самої людини, а не тільки продукти творчої діяльності.

Творча діяльність характеризується за допомогою таких параметрів: суб'єкта творчості; продукту творчості; умов, у яких проходить творчий процес. Безперечно, що центр творчості, його основа – сама особистість, суб'єкт, без якого неможлива творча діяльність [5].

У загальній структурі творчої діяльності як системи можна виділити кілька основних підсистем:

- процес творчої діяльності;
- продукт творчої діяльності;
- особистість творця;
- середовище;
- умови, у яких проходить творчість.

У свою чергу, у кожній із названих підсистем можна також виокремити їх складові. Наприклад, процес діяльності має такі складники: постановка задачі, формування задуму, його реалізація. Особистість творця характеризується здібностями, особливостями розуму, темпераментом, віком, характером тощо. Середовище й умови являють собою фізичне оточення, колектив, стимулятори та бар'єри у творчій діяльності.

Творчий процес людини – це послідовність творчих актів. Творчий акт можна вважати умовною одиницею творчого процесу, зручною для аналізу та вивчення механізмів творчості. Творчий процес проходить поетапно. Він поділяється на три фази: пускову (спонукальну та підготовчу), пошукову та виконавчу. Кожна з них має свою специфіку щодо виникнення, тривалості продуктів і показників творчості [3].

Перша фаза характеризується інтелектуальною ініціативою – умінням самостійно бачити та ставити проблеми. Під час неї виявляються індивідуальна готовність до творчості, розвиненість пізнавальних процесів, емоційна готовність, потреба в напруженій діяльності. Вимоги цієї фази становлять програму розвитку творчих здібностей, цільову матрицю творчого процесу. На побудову програми спонукають внутрішні та зовнішні фактори, залежно від яких проходить підготовчий процес, що породжує ідею, задум.

Друга фаза починається з гострого бажання втілити задумане. Вона проходить у пошуку засобів для його реалізації та закінчується їх відшукуванням, ухваленням рішення щодо конкретних способів утілення.

На третій фазі відбувається реалізація задуманого, контроль над проміжними результатами та корекція способів виконання, критична оцінка продукту [3].

У процесі творчості потрібно вміти перетворювати енергію з однієї форми на іншу. Це основа механізму творчості. Під механізмом у психології розуміють сукупність засобів та інструментів мислення, почуттів, уяви та психомоторики для збирання чи обробки інформації та виконання роботи. За допомогою механізмів творчості людина здатна сприймати, відтворювати, перетворювати й засвоювати матеріал, користуватися ним як інструментом дій [1].

На сьогодні немає єдиної теорії творчості, оскільки немає єдиної, визнаної всіма науковцями дефініції творчості. Вирішальним чинником теоретичних відмінностей концепцій творчості є, в основному, різні погляди авторів на процеси творення, його джерел та продуктів [2, 3].

З позиції гуманістичної теорії, творчість розглядають як спосіб життя людини, а людину як творця власного життя. Творчість можна розуміти як здатність своєрідного сприйняття світу, здивування і спробі відповідати на поставлені собі питання. Вона може виражатися в традиційному розумінні процесу творення чогось нового у відповідності до того, що вже існує, можна її розуміти як позицію, риси характеру, орієнтацію характерологічну, яка є кінцевою умовою для кожної творчої діяльності. Прийняття творчих принципів людиною не повинно означати необхідності творення певного матеріального продукту, яке при цьому ще й має суспільне значення, може виражатися через внутрішні переживання особистості і тільки для неї мати якесь значення.

Основою творчості в гуманістичному розумінні є прийняття певних принципів, форм активності, які стимулюють здатність до спостереження, певних почуттів і всього того, що стимулює творчу діяльність. Реалізація ідеї, яка при цьому виникає, є справою другорядною, що залежить тільки від практичних умінь та життєвого досвіду.

К. Роджерс, представник гуманістичної теорії, говорить, що саме життя й сприйняття світу є творчий акт. Він розглядав творчість як універсальне явище. За його логікою, сучасний рівень розвитку науки і техніки висуває вимогу неодмінної творчої адаптації до нового світу, а сама творчість є невід'ємною частиною самоактуалізації людини. З точки зору гуманістичної психології, сама сутність людини постійно рухає її у напрямку особистісного росту, творчості й самодостатності.

К. Роджерс розглядав різні аспекти творчості:

- по-перше, повинно існувати щось, що можна ідентифікувати як витвір творчого процесу;

- по-друге, продукти творчого процесу мають бути новаторськими, а новаторство виникає з неповторювальних рис особистості та її власного життєвого досвіду.

А. Маслоу назвав здатність до творчості найбільш універсальною характеристикою, функцією людини, яка призводить до всіх форм самовираження. На його думку, здатність до творчості є вродженою, вона закладена в кожному та не потребує спеціальних талантів. Проте більшість людей втрачає цю здатність в процесі “окультурення”.

За А. Маслоу, творчість – це потреба в самоактуалізації, повна і вільна реалізація своїх здібностей і життєвих можливостей. Він виділив два види творчості:

- 1) творчість, що базується на таланті;
- 2) творчість, що утворюється внаслідок самореалізації.

Передмовою цього поділу є фрейдівські розрізнення первинних і вторинних процесів. У відповідності до цього, творчість може бути первинна і вторинна:

1. Творчість первинна. Виникає більше з інших індивідуальних особливостей, ніж таланту. Проявляється в звичайних справах (наприклад, в своєрідному почутті гумору) і виконанні майже всього у творчий спосіб (наприклад, навчання, ведення домашнього господарства). Первинна творчість має риси спонтанності, не вимагає активних зусиль людини, проявляється в буденних життєвих ситуаціях, у натхненні та зацікавленні. Таким видом творчості володіє багато людей. Однак він не має вираження у видатних творчих продуктах, як от: картинах, віршах, наукових винаходах чи відкриттях.

2. Творчість вторинна. Для її виникнення необхідно володіти талантом чи видатними спеціальними здібностями. Така творчість вимагає тяжкої праці, довготривалих приготувань, зусиль, її безустанно критикують, заперечують тощо. Для неї замало натхнення, інтуїції, фантазії чи творчої уяви. Спрямованість на мету діяльності та важка праця – ось основні показники вторинної творчості. Такого виду творчість проявляється у творчих продуктах великого наукового чи художнього значення. А. Маслоу назвав її інтегрованою творчістю.

Психоаналітична теорія творчості (З. Фрейд, К. Г. Юнг, А. Адлер) розглядає свідомі і несвідомі компоненти творчості.

З. Фрейд вважав основним джерелом творчості сублімацію – механізм, що допомагає направити енергію, яка пов'язана з сексуальними або агресивними прагненнями, в інше русло, реалізувати її, зокрема, у художній діяльності. У принципі, З. Фрейд і вважав культуру продуктом сублімації і з цієї точки зору розглядав твори мистецтва, наукові відкриття. Найбільш успішною ця діяльність є тому, що в ній відбувається повна реалізація накопиченої енергії, катарсис або очищення людини від неї.

А. Адлер вважав творчість способом компенсації комплексу неповноцінності.

К. Юнг стверджував, що несвідоме повне зародків майбутніх психічних ситуацій, нових думок, творчих відкриттів. Воно є джерелом творчого дару, творчого натхнення. К. Юнг виділяв в людині два начала – особистісне і творче, які можуть знаходитися в антагоністичних стосунках. Кожна творча людина – це деяка подвійність або синтез парадоксальних властивостей. З одного боку, вона є чимось людським особистим, з іншого – це позаособисте. Вона є у вищому сенсі цього слова людина, колективна людина, носій і творець душі людства, що несвідомо діє. Творче живе і виростає в людині, як дерево в ґрунті, з якого вона забирає потрібні соки.

Р. Ассажжолі вважав творчість процесом сходження особистості до ідеального Я, способом саморозкриття.

З позицій гештальтпсихології, творчість – це “замкнення” в процесі мислення в єдине ціле розрізнених фактів, приведення до взаємодії окремих фрагментів свідомості, що зберігаються в пам'яті, яке призводить до осяяння.

Когнітивна теорія творчості Дж. Келлі розглядає творчість як альтернативу банальному.

Е. Фромм запропонував визначення поняття творчості як здатності людини дивуватися і пізнавати, уміти знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, націленість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду.

В. Моляко констатує, що в психологічному змісті під творчістю слід розуміти процес створення, відкриття чого-небудь нового, раніше для цього конкретного суб'єкта невідомого. У межах зазначеного підходу творчість досліджується у двох головних аспектах – процесуальному та особистісному. У процесуальному аспекті визначаються особливості перетворення суб'єктом предмета творчості, об'єктивної дійсності в цілому. Тому на передній план виступають головним чином етапи, стадії, фази та результати названого перетворення. В особистісному аспекті головне місце займають якості, здібності особистості як суб'єкта творчої діяльності, її потреби, мотиви, інтереси, знання, вміння, навички, характерологічні властивості, емоції, почуття тощо, а також їх розвиток. Останнім часом все чіткіше проявляється тенденція зближення, поєднання процесуального та особистісного аспектів дослідження проблеми творчості.

Отже, аналіз теоретичних досліджень показав, що творчість розглядається багатьма вченими як людська діяльність вищого рівня у процесі пізнання і перетворення оточуючого природного і соціального світу, в результаті чого змінюється й сама людина (форми і способи її мислення, особистісні якості): вона стає творчою особистістю.

Література

1. Ільїн Е. П. Психологія творчості, креативності, обдарованості / Е. П. Ільїн. – Санкт-Петербург : Пітер, 2009. – 448 с. – (Серія: Майстри психології).
2. Ніколаєнко Н. Н. Психологія творчості / Н. Н. Ніколаєнко. – С-П. : 2005. – 175 с.
3. Роменець В. А. Психологія творчості / В. А. Роменець. – Київ : Либідь, 2001. – 288 с.
4. Томина Л. Б. Психологія художественного творчства / Л. Б. Томина. – Москва : Академический Проект, 2003. – 304 с.
5. Юсов Б. Личность и творчество: проблемы, идеи, возможности / Б. Юсов, В. Ильченко, О. Левченко. – Луганск : Пресса, 1997. – 157 с.

А.О. Дорошенко,
*лікар-інтерн за спеціальністю “Педіатрія”
Національної медичної академії
післядипломної освіти імені П.Л. Шупика*

МЕТОДИ ПСИХОТЕРАПІЇ В ПРАКТИЦІ ЛІКАРЯ-ПЕДІАТРА

Будь-яка хвороба в дитячому віці – це обов'язково стрес, обумовлений впливом на психоемоційну сферу дитини патологічних процесів (інтоксикації, гіпоксії, алергії, запалення та ін.), госпіталізації, діагностичних і лікувальних процедур, а також контактів хворого з медичним персоналом. Лікарю іноді нелегко встановити контакт з дитиною. Потрібна велика майстерність, щоб зацікавити маля, викликати в ньому довіру. Отже, хвороба – це не

тільки фізичне страждання, а й серйозне випробування особистості дитини чи підлітка.

У такій ситуації лікарю-педіатру необхідно застосовувати методи психотерапії. Сучасні дані фізіології і клінічної медицини доводять, що в умовах норми і патології існує тісний контакт кори головного мозку і внутрішніх органів. Залежно від цілей психотерапії слід говорити про два основні напрями психокорекції: *охоронній*, який спрямований на послаблення хворобливих та інших обтяжливих відчуттів хворого, пом'якшення емоційного реагування, і *стимулюючий*, який мобілізує компенсаторні і резервні сили організму.

Основні методи психотерапії, які можна застосовувати в педіатричній практиці:

- Рациональна психотерапія
- Сугестивна терапія
- Гіпноз
- Методика активного самонавіювання
- Сімейна психотерапія
- Естетотерапія
- Ігрова психотерапія

Рациональна психотерапія за допомогою прийомів логічного переконання і аргументованого обґрунтування впливає на психіку хворого в бажаному для лікаря напрямку (заспокоїти його, послабити або зняти страх; отримати згоду на проведення неприємної діагностичної або болючої лікувальної процедури та ін.). Цей метод дозволяє мобілізувати волю хворого для його активної співучасті в подоланні важкої недуги, послабити або усунути вплив стресового стану кори півкуль головного мозку на патологічно змінені внутрішні органи, переконати пацієнта в необхідності терпляче переносити різні обмеження (рухові, дієтичні і ін.). Щоб аргументи лікаря були досить переконливими, допустимо в розумних межах розповісти хворому і його батькам про захворювання, механізми дії призначених лікарських препаратів, фізіотерапевтичних процедур та ін. Надзвичайно необхідна рациональна психотерапія тим хворим, які через тривале перебування в стаціонарі втрачають віру в можливості медицини і неохоче приймають препарати.

Сугестивна терапія – метод навіювання в стані неспання за допомогою словесного впливу. Мета сугестивної терапії – переконати хворого в ефективності лікування, вселити впевненість в одужання, розвіяти фіксовані негативні емоції (страх, невпевненість та ін.). Перед застосуванням даного методу лікар повинен вивчити особистість хворого, його особливості, увійти в його внутрішній світ, завоювати його довіру і прихильність, з'ясувати ті порушення в психоемоційній сфері, які потребують корекції. Формулу впливу лікар підбирає індивідуально, з урахуванням віку, статі дитини, його темпераменту, рівня сугестивності, характеру і тяжкості захворювання.

Гіпноз (в стані проміжному між сном і неспанням) проводять підготовлені лікарі. Перед сеансом хворого готують: його переконують в доцільності і корисності даного методу лікування, вивчають ступінь його сугестивності.

Сеанси проводять, як правило, у другій половині дня за розробленою програмою. Спочатку дитину гіпнотизують (ця процедура

займає близько 15 хв.), потім проводять монотонним голосом лікувальне навіювання (близько 10 хв.), після цього слідує період гіпнотичного відпочинку (20-40 хв.) і дегіпнотизації.

Методика активного самонавіювання (аутогенне тренування) побудована на основі використання внутрішнього мовлення, за допомогою якого хворий віддає собі уявні розпорядження. Це дозволяє створити фон емоційного і м'язового розслаблення, що особливо необхідно при порушеннях сну, неврозах, вегетоневрозах. Лікар з урахуванням індивідуальних особливостей пацієнта підбирає формулу словесного самонавіювання у вигляді комплексу вправ, які хворий вивчає протягом декількох днів, а іноді і тижнів. Метод більш ефективний, якщо його застосовувати перед сном або відразу після пробудження.

Сімейна психотерапія використовується в педіатрії часто і ґрунтується на залученні батьків і родичів дитини до її проведення з метою позитивного впливу на психоемоційний стан хворого. З цією метою лікар інформує батьків дитини й інших близьких йому осіб про те, яким має бути спілкування з хворим, щоб воно допомогло зняти емоційне напруження і почуття страху в пацієнта, переконати його в необхідності суворо дотримуватися режиму дня стаціонару, лікувальну дієту, погоджуватися на проведення діагностичних і лікувальних процедур, часом болючих і неприємних.

Естетотерапія – метод лікування, при якому з психотерапевтичною метою використовуються музика, читання книг, споглядання природи або відвідування “живого куточка” в дитячому відділенні, де встановлений акваріум з рибками, красиві декоративні рослини та ін.

При лікуванні музикою застосовують технічні засоби, що дозволяють проводити індивідуальне і колективне прослуховування музичних творів. Тут необхідний персональний підхід у кожному конкретному випадку. Одним пацієнтам корисна музика повільна, стиснена (при підвищеній збудливості ЦНС), іншим – бадьора, помірно гучна (при депресії психоемоційного тону). Добре тонізує нервову систему ритмічна, мажорна музика під час ранкової або лікувальної гімнастики.

Використання з лікувальною метою читання художньої літератури доступно як в дошкільному, так і шкільному віці: маленьким дітям книги (казки, оповідання, вірші) читають дорослі, а діти старшого віку читають книги самі. Педагогам, лікарям, батькам треба піклуватися про те, щоб книга, яка потрапляє в руки хворого, мала оптимістичний зміст, відповідала рівню розвитку дитини, не стомлювала його через дрібний шрифт, сірий папір, великий обсяг.

Основна мета використання книг як психотерапевтичного фактора – відвести хворого від нав'язливих думок про свою хворобу, обтяжливих відчуттів, змусити його з оптимізмом дивитися в майбутнє, зміцнити волю, стійкість, терпіння. Нерідко хвора дитина вибирає собі з художньої літератури образ, який намагається наслідувати. Діти здатні широко захоплюватися героєм і мужністю його вчинку і тим самим мобілізують свої можливості і резерви для боротьби з недугою.

Ігрова психотерапія може бути застосована практично в будь-якому дитячому віці, бо дозволяє створити ситуацію великого

захоплення дитини і підлітка предметом і змістом гри, дає можливість лікарю направляти його думки і емоції в потрібному напрямку.

Ігри – дуже ефективний засіб психотерапевтичного впливу на дітей із затримкою мовлення, недовірливих, які уникають спілкування з іншими дітьми, які панічно бояться діагностичних і лікувальних процедур. Оскільки ігрову психотерапію організовує і контролює лікар-педіатр (який володіє методикою психотерапії), то в процесі ігор у дітей виробляється почуття симпатії, довіри прихильності і навіть любові до лікаря.

Слушною є думка про те, що в процесі психотерапії відбувається з'єднання психокорекції з вихованням дитини, зокрема, з розвитком у неї вольових якостей характеру, вміння керувати своїми емоціями, подавляти фобії.

Нерідко вдається підвищити ефективність лікарського засобу за допомогою словесного навіювання. Наприклад, лікар, призначивши підлітку, який страждає на бронхіальну астму, теофедрин, пояснює: “Ці ліки принесуть тобі значне полегшення, так як вони покращують функцію бронхів і діють заспокійливим чином на нервову систему. Коли тобі стане краще, дозу цього препарату треба буде зменшити, і далі ти зможеш зовсім обходитись без нього”.

Ось ще приклад. Дитина у віці 10 років, що страждає на неврастенію з явищами вегето-судинної дистонії, скаржиться на головний біль і біль в області серця, підвищену стомлюваність в зв'язку зі шкільними навантаженнями. Лікар призначає хворому щадний режим розумових і фізичних навантажень, седативні лікарські засоби. Свої приписи він доповнює словесним навіюванням: “Призначене лікування обов'язково принесе тобі полегшення, якщо ти будеш суворо виконувати мої поради. Серце у тебе цілком здорове, а біль в ньому є наслідком стомлюваності твоєї нервової системи. Пройде і головний біль, треба трохи почекати”. Після цих слів лікар зауважує, що тривожний вираз обличчя дитини змінюється посмішкою, зникають болісні думки про “хворе серце”, нав'язні дільничним лікарем на ґрунті надмірного акцентування уваги на змінах з боку серця.

Психотерапія в дитячій соматичній клініці особливо показана при хронічних захворюваннях серцево-судинної системи, органів дихання, травлення, печінки, нирок та інших органів, що супроводжуються астеничним симптомокомплексом і явищами вегетативної дистонії.

Неврозоподібна симптоматика в поєднанні з симптомами судинної дистонії зазвичай є наслідком патологічних рефлексорних і прямих впливів на ЦНС з боку уражених внутрішніх органів. У той же час, психовегетативні порушення погіршують перебіг хронічного соматичного захворювання. “Порочне коло” взаємних несприятливих впливів кори півкуль головного мозку і внутрішніх органів ніби замикається і розірвати його можна лише за допомогою психотерапії, якщо вона проводиться методично правильно.

Отже, медичний працівник дитячого лікувального закладу повинен володіти не лише глибокими теоретичними знаннями, вміло використовувати практичні навички, але і тонко розуміти психологію дитини та її батьків. Педіатр повинен враховувати вік хворого, особливості фізіології, темперамент, характер і важкість захворювання, а також чинники, що визначають поведінку дитини. Медичний працівник, який присвятив себе роботі з дітьми, повинен добре знати

не лише особливості їхнього розвитку, вигодовування і виховання, а й уміти замінити їм батьків під час лікування у медичному закладі. Тільки вміння використовувати в педіатричній діяльності методи психотерапії дає змогу створити у хворого позитивні життєві настанови, котрі значною мірою впливають на його одужання.

Література

1. Вітенко І. С. Медична психологія : підручник / І. С. Вітенко. – Київ : Здоров'я, 2007. – 208 с.
2. Глива Є. Вступ до психотерапії : навч. посіб. / Є. Глива. – Київ : Кондор, 2004. – 530 с.
3. Основи загальної і медичної психології : підручник / за ред. І. С. Вітенко, О. С. Чабана. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2003. – 334 с.
4. Савенкова І. Особливості прояву тривожності у хворих на хронічні неінфекційні захворювання / І. Савенкова // Психологія і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 151-157.
5. Терешкевич Г. Т. Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти : навч. посіб. / Г. Т. Терешкевич. – Львів : Світ, 2008. – 344 с.
6. Тофтул М. Г. Етика : підручник / М. Г. Тофтул. – Київ : Академія, 2011. – 437 с.
7. Шамсиєв Ф. С. Этика и деонтология в педиатрии / Ф. С. Шамсиєв, Н. В. Еренкова. – Москва : Вузовская книга, 2008. – 184 с.

І.В. Зошій,
*викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ

За умов соціального прогресу, ускладнення соціальних зв'язків відповідним чином змінюється зміст та форми соціальної, а, значить, і юридичної практики. На сучасному етапі до змісту юридичної практики (діяльності) відносять не тільки складання документів, консультування та участь у судовому засіданні, а також багато інших юридично значущих дій.

Юридична праця належить до тих видів діяльності, що визначаються, насамперед, системою взаємозв'язків "людина – людина". Зміст такої діяльності зумовлюється багатоваріантністю професійних завдань та їх значною інтелектуальною й емоційною насиченістю.

Юридичну діяльність можна віднести до професій, що передбачають виконання службових обов'язків у напружених, екстремальних, стресогенних умовах. Вона відбувається у сфері дії права з використанням правових засобів, здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами, які володіють юридичними знаннями. Її метою є упорядкування, узгодження суспільних відносин по відношенню до вимог права, вирішення конкретних життєвих ситуацій та задоволення на цій основі індивідуальних, групових та загальнолюдських потреб та інтересів.

Юридична діяльність – це система юридично значущих, законодавчо регламентованих дій та операцій, спрямована на задоволення публічних і приватних інтересів [7]. Вона являє собою різновид соціальної діяльності. Їй притаманні основні риси, характерні для будь-якої соціальної діяльності: предметність, доцільність, упорядкованість, вибірковість, системність, планованість, самоорганізованість тощо.

Юридична діяльність у багатьох ситуаціях виявляє елементи творчості, індивідуального підходу, винесення конкретного рішення на підставі загальної моделі поведінки [1].

Сучасна юридична наука розвивається, тому кожна юридична професія, крім загальних вимог, висуває юристу-практику – слідчому, прокуророві, судді, адвокату – специфічні вимоги. Підвищення якості праці юриста неможливе без урахування соціально-психологічних особливостей особистості, індивідуальних особливостей його особистості та відповідності особистісних якостей об'єктивним вимогам даної професії.

У будь-якому цивільному процесі правова регуляція обов'язково взаємопов'язана з регуляцією поведінки його учасників. Наміри громадянина, його інтереси, честь, гідність, воля й інші психологічні поняття наведені в кожному цивільному процесі. Процесуальний статус значною мірою визначає соціально-рольову поведінку громадянина. Розглянемо позиції сторін у цивільному процесі докладніше.

Позивач – це особа, яка звернулася в суд або третейський суд по захист свого порушеного (що оспорується) права або інтересу, який охороняється законом. Позивач (громадянин або юридична особа) має у своєму розпорядженні певні права: може ознайомитися з матеріалами справи; має можливість заявляти відводи і ставити запитання учасникам процесу; може подавати докази і брати участь в їхньому дослідженні; має право давати пояснення суду і подавати свої міркування щодо питань, які виникли в ході судового розгляду; може оскаржити рішення і визначення суду; має можливість вимагати примусового виконання рішення суду і чинити інші процесуальні дії, передбачені законом [7].

Предметом позову є спірні правовідносини. Вид позову визначається характером вимог, виставлених позивачем до іншої сторони: він може бути спрямований на присудження відповідача до учинення певних дій або до стримування від неправомірних дій, на зміну або припинення правовідносин.

Відповідач – одна із сторін цивільної справи, притягнута до справи у зв'язку з пред'явленням до неї позову. Статус відповідача пов'язаний із цивільно-правовою відповідальністю, із юридичними наслідками невиконання обов'язків, передбачених цивільним правом, із порушенням суб'єктивних цивільних прав іншої особи [5].

Найскладнішою для аналізу цивільної справи є судова ситуація при протиборстві сторін, тобто конфліктна ситуація. Причини міжособистісних конфліктів різноманітні: природне зіткнення матеріальних і духовних інтересів сторін у процесі їхньої життєдіяльності; неправильні рішення, наприклад, з оплатою праці або розподілом завдань; нездатність зрозуміти іншу сторону як наслідок значної втрати і перекручування інформації в процесі міжособистісного спілкування; незбалансована рольова взаємодія; егоїстичні орієнтації однієї зі сторін, необгрунтоване прагнення бути лідером в усіх справах; невірноваженість характеру, причепливість, схильність до підбурювання людей, тощо.

При неконструктивному конфлікті сторони, як правило, вдаються до використання методів боротьби, які засуджуються з позицій моральності і психології взаємодії. Одна зі сторін (а часом і обидві) може застосовувати психотравматичні засоби взаємодії, завдавати моральних збитків особистості [4]. Дуже важливо, щоб суд іноді зупинив імпульсивні, спонтанні й аморальні дії сторін, закликав сторони,

що конфліктують до усвідомлення значущості залучених у конфлікт моральних і соціальних цінностей і знайшов взаємоприйнятне рішення.

Умовою відповідальності за правопорушення є провина, що може виражатися у формі: умислу, який означає, що особа передбачає протиправність своєї поведінки і можливість настання негативних наслідків для окремого громадянина або організації, але свідомо не вживає заходів для їх запобігання, необережності, що має місце, коли особа хоча і не передбачала і не бажала своєї протиправної поведінки, але могла її передбачати і запобігти, проте не виявила необхідної пильності, сумлінності, передбачливості [3].

Під час судового розгляду основне завдання цивільного суду – врегулювання протиборства інтересів сторін на законній підставі. При цьому між сторонами, з одного боку, сторонами і судом, – з другого, відбувається безупинний процес циркуляції інформації, яка психологічно не однотипна. Суду від позивача і відповідача адресується в основному спонукальна інформація у формі клопотань, заяв, вимог. Ця інформація сприймається, переробляється, критично оцінюється і служить базою для прийняття судового рішення. Саме по собі судове рішення є теж інформацією, адресованою позивачеві і відповідачеві [6]. Судове рішення виконує такі функції: інформаційну, узагальнену і спонукальну. Воля суду може виявлятися також у формі розпоряджень, припущень і дозволів.

Специфіка міжособистісної взаємодії в цивільному процесі в порівнянні з кримінальним процесом істотна і виявляється в тому, що активність суду тут незмінно поєднується з ініціативою сторін. Ось чому суперечки сторін у судовому засіданні вважаються найбільш психологізованими. Річ у тім, що протиборство інтересів під час суперечок досягає найвищої напруженості, бо кожна зі сторін намагається довести (або нав'язати) суду свій погляд. У ході суперечок, не обмежених у часі, позивач і відповідач мають право повторних виступів, можуть не тільки уточнюватися окремі деталі справи, а й виникати нові запитання.

Суд зобов'язаний припиняти різноманітні відхилення від суті справи, а тим більше – образи на адресу іншої сторони. Коли постає необхідність врегулювання міжособистісних стосунків, у повному обсязі виявляється рефлексивність судді, його здатність адекватно моделювати життєві ситуації, ставити себе на місце позивача і відповідача, здійснювати соціально-рольову ідентифікацію [1]. Активність поведінки сторін обумовлена здатністю обговорювати зібрані в справі докази, заявляти клопотання і ставити запитання, але головним чином – ставленням до вимог протилежної сторони. Потрібна добра обізнаність у психології людей, щоб координувати дії сторін, врівноважувати їхні зусилля, надавати сторонам рівні доказові можливості, знижувати гостроту і напруженість їхньої міжособистісної взаємодії.

У цивільному судочинстві кожна сторона (як і інші особи, причетні до справи) має право на участь у дослідженні і перевірці доказів, на участь у допиті свідків, має право висловити свою думку стосовно достовірності й доказової сили показань свідків. Усе це ускладнює роботу суду і потребує від нього організованості, чіткості та відповідальності. Як правило, суд, проявляючи свої владні повноваження, визначає стратегію своєї поведінки стосовно чотирьох типових ситуацій: безконфліктна, конструктивна взаємодія сторін; гостроконфліктна взаємодія сторін; уявний конфлікт (виникає через недостатність інформації, помилкових уявлень); удаваний конфлікт (імітація конфлікту заради досягнення прихованих цілей) [2].

Юрист цивільного процесу захищає права й інтереси, які охороняються законом, свого довірителя. З цією метою він оцінює докази, обґрунтовує доведеність або недоведеність відповідних фактів, аналізує й оцінює можливість застосування норм. Серед його психологічних якостей варто назвати насамперед уміння

вслуховувати людей, які звертаються по допомогу, ставити уточнювальні і конкретні запитання, виявляти толерантність і емоційну стійкість.

У дослідженні взяли участь 50 респондентів із юридичною освітою. З них 25 респондентів – юристи, які працюють в кримінальному процесі, а також 25 респондентів – юристи, які працюють в цивільному процесі: 11 респондентів – юристи, які займаються приватною юридичною практикою та 14 юристів, які працюють на підставі трудових договорів у приватних юридичних конторах. Усі опитані проживають у місті Львові, одружені. Вік опитуваних від 28 до 41 року, стаж роботи від 5 до 13 років.

Після проведення дослідження за методикою діагностики типу поведінкової активності Л. І. Вассермана і І. В. Гуменюка у відсотковому відношенні було показано результати за шкалою активності для кожної групи.

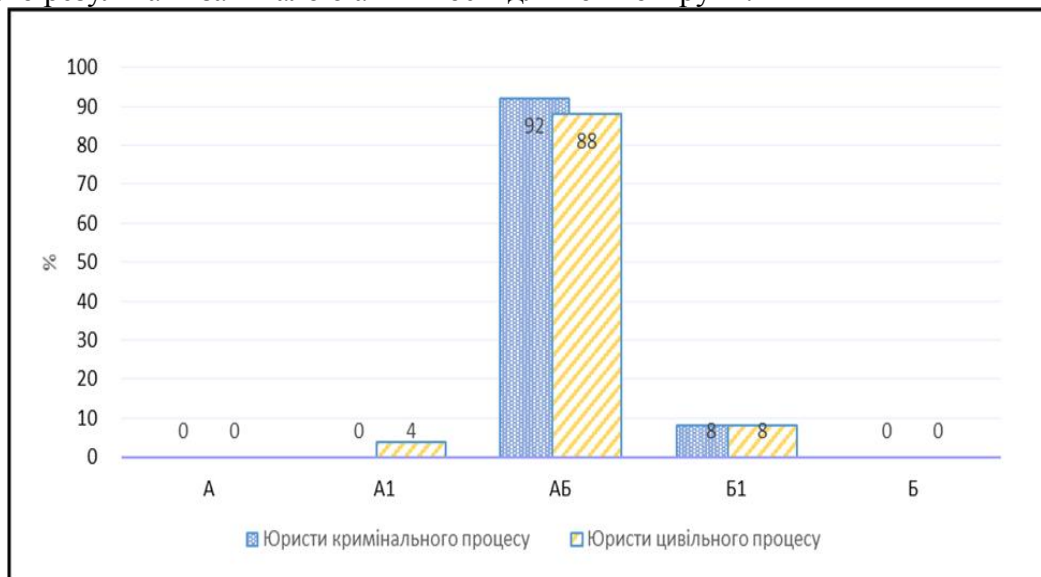

Рис. 1. Показники шкали активності за методикою діагностики типу поведінкової активності Л. І. Вассермана і І. В. Гуменюка

Як бачимо, основні показники двох досліджуваних груп зосереджені на поведінковій активності типу АБ, що характеризується як здатність збалансувати ділову активність, напружену роботу із мінливістю занять та вміло організованим відпочинком. Для досліджуваних є властивою помірна вираженість моторики та мовної експресії. Опитувані, які за результатами проведеного тестування отримали цей тип поведінкової активності, не показують явну схильність до домінування, але в певних ситуаціях і обставинах впевнено беруть на себе роль лідера. Для них характерна емоційна стабільність у поведінці, відносна стійкість до дії стресогенних факторів, хороша пристосованість до різних видів діяльності.

У 4 досліджуваних (8%) виявлено поведінкову активність типу В1, що характеризується підвищеною діловою активністю, впертістю, захопленням роботою, цілеспрямованістю, браком часу для відпочинку, що компенсується розрахунком і вмінням обирати головний напрямок діяльності, швидким прийняттям рішення, енергійна, виразна мова і міміка. Емоційна насиченість життя досліджуваних сприяє прагненню до успіху і лідерства, як наслідок неповне задоволення досягнутим призводить до постійного бажання покращувати результати виконаної роботи. Ці досліджувані є чутливими до критики і схвалення. Їм властива імпульсивність, емоційна нестриманість у суперечках, нездатність до кінця вислухати співрозмовника. Вони також є схильні до суперництва і прагнення визнання, амбіційні, агресивні щодо суб'єктів, що протидіють здійсненню планів.

Прагнення досліджуваних до домінування в колективі чи компанії, легко фруструються зовнішніми обставинами і життєвими труднощами.

У 2 осіб (4%) діагностується тенденція до поведінкової активності типу А1, що характеризується нездатністю до стійкої сконцентрованої уваги. Нестійкість настрою і поведінки у стресових ситуаціях. Прагнення конкуренції, але без амбіційності та агресивності. При обставинах, що перешкоджають виконанню окреслених планів, у досліджуваних легко виникає тривога, знижується рівень особистого контролю.

Отже, головний фактор успіху професійної діяльності юриста – це система професійно важливих якостей його особистості як фахівця. В цю систему входить комплекс особистісних властивостей, професійних знань, умінь і навичок, що забезпечують успіх у досягненні цілей, задач і окремих етапів професійної діяльності юриста. У структуру таких факторів можна віднести характеристики мотивації і цілеспрямованості даного виду праці, тому що система “мотив-мета” є основним вектором організації діяльності.

Література

1. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і перероб. / В. В. Бедь. – Київ : МАУП, 2004. – 436 с.
2. Коновалова В. О. Юридична психологія: Академ. курс. : підруч. для студентів вузів. / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – Київ : Концерн “Вид. дім Ін Юре”, 2004.– 424 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Юридична психологія : навч. посіб. / Л. Орбан-Лембрик, В. Кошинець. – Чернівці : Книги-XXI, 2007.– 447 с.
4. Психологія / за ред. Трофімова Ю. Л. – Київ : Атіка, 2000. – 246 с.
5. Сабуров А. Юридична психологія : навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів / А. Сабуров. – Київ : Пресс, 2003.– 207 с.
6. Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Славская. – Москва : Просвещение, 2006. – 201с.
7. Сливка С. С. Юридична деонтологія / С. С. Сливка. – Київ : Атіка, 2003. – 319 с.

І.В. Зошій,
*викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

Г.М. Кравець,
студентка Львівського інституту МАУП

КОНФЛІКТИ У ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ ТА ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Взаємостосунки в трудових колективах завжди мають дві сторони – це взаєморозуміння, партнерство або виникнення ситуації, що може ускладнювати ділові взаємозв'язки між людьми в процесі діяльності та обернутися на конфлікт. Важливу роль у його виникненні відіграє психологічний чинник. Повною мірою виявляється це і в педагогічних колективах.

У будь-якому колективі, у рамках його діяльності, можливі виникнення конфліктів, що носять або конструктивний, або деструктивний характер. У той час

як перші можуть сприяти розвитку діяльності колективу, то другі – у переважній більшості вносять порушення у взаємостосунки між його членами і спричиняють розпад. Особливе значення приділяється виникненню та розв'язці конфліктів у педагогічному колективі, де роль педагога полягає у тому, щоб показати культуру власної поведінки, вміння її контролювати, здатність до налагодження товариських стосунків і до співпраці, здатність до поступок і схильність до взаємовиручки та взаємопідтримки. Однак, як показують наукові дослідження, особистісні психологічні якості педпрацівників, невміння правильно побудувати стосунки або ж елементарні незнання ведення переговорів при виникненні конфліктної ситуації, часто стають причинами непорозумінь і виникнення міжособистісних конфліктів.

Очевидною є роль особистісного чинника в навчально-виховному процесі школи. Особистість вчителя, керівника педагогічного колективу – ось що визначає сприятливий клімат у ньому. Людський чинник в школі включає психологічні і соціально-психологічні особливості керівників і вчителів. Це інтереси, бажання і прагнення людей, їх очікування один від одного, риси характеру і здібності, накопичений запас знань, умінь, навиків і звичок [3]. Особистісні якості педагога, його настроїв, творчий і етичний мікроклімат, здатність до роботи у колективі, трудова і управлінська активність, психологічна сумісність, авторитетність мають бути зразковими, оскільки це не лише обличчя сучасної школи, але й приклад наслідування школярам. З огляду на це формування у вчительських колективах сприятливого психологічного клімату, необхідного для дружньої творчої роботи, для сприятливого вирішення конфліктів, стає все більш у край необхідною умовою здорового функціонування школи. Педагог має уміти запобігати конфлікту, володіти прийомами успішного його вирішення чи скерування у конструктивне русло.

Завдання, що стоять перед керівником та адміністрацією, полягатимуть у попередженні розгорання конфлікту і налагодженні партнерських взаємин. Важливу роль у даному випадку відіграватиме й психолог. За його участю може відбуватися не лише профілактика чи попередження конфліктних взаємодій, але й саме управління конфліктом. Під управлінням конфліктом розуміють свідому діяльність, спрямовану на вогнище конфлікту, яка може здійснюватися на всіх етапах його виникнення, розвитку і завершення за участю самих учасників конфлікту або третьої сторони.

У сучасному трактуванні конфлікт (від *лат.* зіткнення) – зіткнення протилежно направлених цілей, інтересів, позицій чи поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії [8]. В основі будь-якого конфлікту лежить ситуація, що включає або суперечливі позиції сторін з будь-якого приводу, або протилежні цілі чи засоби їх досягнення в даних обставинах, або неспівпадіння інтересів, бажань, захоплень опонентів. Конфліктна ситуація, таким чином, містить суб'єктів можливого конфлікту і його об'єкт. Проте щоб конфлікт почав розвиватися, необхідний інцидент, коли одна із сторін починає діяти, ущемляючи інтереси іншої сторони.

Для розуміння суті конфлікту важливо виділити його основні ознаки та сформулювати необхідні і достатні умови його виникнення. Основні ознаки конфлікту [6]:

1. Наявність двох чи більше учасників з суперечливими інтересами;
2. Кожний учасник має аргументацію та засоби захисту своїх інтересів.

При аналізі конфліктів автор виокремлює чотири основні категорії [1]:

- структуру конфлікту;
- динаміку конфлікту;
- функції конфлікту;
- типологію конфлікту.

Як зазначає А. Дмитрієв [2], не кожна конфліктна ситуація переростатиме у конфлікт. Необхідними умовами є усвідомлення інтересів та усвідомлення існування

перешкод до їх досягнення. Власне усвідомлення – це вже латентна стадія конфлікту. Лише це стає причиною розвитку конфлікту.

Об'єктивні і суб'єктивні обставини усвідомлюються як перешкоди до задоволення своїх інтересів (у когнітивному конфлікті – виявлення інших поглядів). Ці перешкоди можуть бути різного роду.

По-перше, вони можуть виходити з об'єктивного положення справ і не стосуються позиції осіб, які розглядаються як потенційні учасники майбутнього конфлікту (це перешкоди, що не пов'язані з волею учасників конфлікту і не залежать від них). Така конфліктна ситуація конфлікту безпосередньо не спричинює.

По-друге, можливий конфлікт можуть обмежувати особистісні якості працівників (певні дії учасників конфлікту могли виникати і попереджувати подальший розвиток конфлікту, але у них нема такого бажання).

По-третє, може існувати зовнішня перешкода, і вона персоніфікована (своїми діями саме вона може спричинити розвиток конфлікту або вплинути на його перебіг).

У даному випадку виявлена та усвідомлена перешкода є важливою умовою подальшого розвитку конфлікту. Важливою, але не необхідною, тому що наявна перешкода іноді здається розпливчатою, неясною, туманною. В учасників нема чіткої уяви, хто конкретно винен у ситуації, що склалася, з ким слід конфліктувати. Чітке уявлення про супротивника може часом скластися лише в ході конфлікту, після “пробних” дій обох сторін.

Наступний етап – усвідомлення своїх інтересів і відповідних перешкод, що створюються іншою стороною. Зрозуміло, це може передувати або співпадати в часі з діями першої сторони або даної стадії може і не бути взагалі, хоч би з тієї причини, що інтереси сторін можуть співпасти і перешкод в цьому випадку не буде. Далі відбуваються конкретні дії однієї зі сторін в захист своїх інтересів (наприклад, офіційне звернення до вищестоячого керівництва або інстанції). У відповідь дії іншої сторони означають початок конфлікту, оскільки не тільки чітко визначилися позиції обох сторін, але і почалися практичні дії один проти одного [5].

Конфлікт можна визначити як зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремого індивіда, у міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей, яке супроводжується негативними емоційними переживаннями. За причинами виникнення конфлікту можна класифікувати так [8]:

- конфлікт ролей – зіткнення різних соціальних ролей, які виконує одна людина або кілька людей;
- конфлікт бажань – зіткнення кількох несумісних бажань у свідомості однієї людини або зіткнення свідомостей кількох людей з приводу того самого бажання;
- конфлікт норм поведінки – зіткнення цінностей, норм поведінки, життєвого досвіду під час взаємодії та спілкування людей.

Конфлікти, маючи об'єктивно-суб'єктивну природу, з одного боку, зумовлені зовнішніми об'єктивними чинниками (певною ситуацією в суспільстві, станом розвитку і матеріального забезпечення певної галузі народного господарства, особливостями функціонування конкретної організації тощо), а з іншого – внутрішніми, суб'єктивними чинниками (психологічними характеристиками учасників конфлікту, їхніми потребами, інтересами, ступенем значущості для них конфліктної ситуації, особливостями характеру, мірою толерантності у спілкуванні тощо). Інша річ, що, залежно від конкретного типу конфлікту, переважають ті чи інші причини; для конфлікту ролей провідними є соціальні причини, для конфлікту бажань характерна збалансованість соціальних і психологічних причин, для конфлікту норм поведінки головними є психологічні чинники.

Українське суспільство зазнає активної перебудови всіх сфер суспільства. Діяльність освітян не є винятком і ряд наказів та ухвал скеровані також на зміни у навчальному процесі, пошуки шляхів навчання, створення умов для всебічного розвитку особистості дітей. Завдання, що вирішує сучасний навчальний заклад, стають усе більш різноплановими та складними.

Педагогічний колектив – це об'єднання людей, у якому складаються певні взаємостосунки як ділові, так і особистісні. Ділові – ґрунтуються на спільній діяльності за рішенням соціально значущих завдань, на дотриманні встановлених в тому або іншому об'єднанні організаційних залежностей, правил і порядків. Особистісні ж стосунки засновані на особистих прив'язаностях, симпатіях та антипатіях і охоплюють головним чином сферу вузькоособистісної діяльності. Особисті взаємини можуть існувати паралельно з діловими, однак останні не повинні виключати особистих симпатій [4].

У педагогічному колективі має існувати злагоджена робота, міцність і дієвість ділових стосунків і відповідальних взаємозалежностей між співробітниками. Діяльність педагогічного колективу це не лише діяльність дорослих, зрілих особистостей, але й складні взаємодії з дітьми різного віку, кожен з яких вимагає своїх специфічних підходів. Колектив виступає як важлива форма організації виховання, як могутній педагогічний інструмент. Розвиток і формування особистості можна успішно здійснювати тільки в колективі і через колектив, що є однією з найважливіших закономірностей виховання. Осмислюючи важливість цієї закономірності, слід мати на увазі два наступні положення. Перше з них полягає в тому, що важливою метою виховання є формування особистості у дусі колективізму, розвитку в неї товариських рис і якостей. Вказана мета може бути досягнута тільки за умови, що особистість буде виховуватися в добре організованому і здоровому колективі, де панують дружні соціальні і відкриті духовні взаємовідносини. Друге положення пов'язане з тим, що виховання не може бути обмежене лише особистим впливом педагога на кожного вихованця. Воно обов'язково повинно підкріплюватися різностороннім впливом колективу, який не тільки забезпечує свободу і захищеність особистості, але і виступає як носій здорової моралі і акумулює в собі багатство етичних і художньо-естетичних взаємин. Тому в процесі педагогічної роботи необхідно створювати здоровий і згуртований вихований колектив і уміло використовувати його для різностороннього розвитку кожного її члена. Без такого колективу важко розраховувати на високу ефективність виховання [8].

Створення колективу починається з умілого пред'явлення педагогічних вимог до самого себе і до вихованців. Це організовує поведінку, сприяє поліпшенню роботи і вносить в життя та діяльність колективу елементи згуртованості і єдності прагнень. Так закладаються основи для подальшого розвитку і виховання колективу [3]. Для того, щоб педагогічні вимоги підтримувалися, необхідно прагнути до того, щоб їх підтримувала свідомо частина колективу. Тому у виховній роботі з колективом велике значення має виховання молодих педагогів, проведення педагогічних нарад, обговорення проблем, що можуть виникати в педагогічному колективі, а також виховання учнівського активу, розвиток його самостійності і принциповості. Педагог особистим прикладом показує правила поведінки особистості в колективі, усвідомлення вимог, які висуваються кожному члену колективу, формування між ними норм і правил поведінки.

Одночасно новий рівень освітньої діяльності потребує модернізованих форм управління. Виконання професійної діяльності в умовах жорсткої регламентації обертається для викладача виникненням відчуття втрати своєї індивідуальності. З роками його уявлення про себе та свої людські бажання ніби тануть у професійних вимогах. Внутрішнє життя й діяльність учителя “набуває тотальної посадовості: він

повинен відчувати так, а не інакше; він повинен думати й діяти за новими “законами” й нормами педагогічної діяльності. Від спонтанної, живої людини вчитель поступово перетворюється в “живого носія” педагогічних норм, правил і обмежень” [5]. Такі зміни, а разом з тим, взаємодії між педагогами можуть призводити до виникнення конфліктів. Тому нагальною стала потреба в керівниках, які володіють мистецтвом створювати здоровий психологічний клімат у колективі, спроможних аналітично мислити, уміти слухати й говорити з людьми.

Вважається, що працівника освітянської ниви легко можна впізнати серед працівників інших професій вираженими формами поведінки та манерою спілкування: директивний голос, особлива мова, що перенасичена словами “треба”, “правильно-неправильно”, “добре-погано”, “можна-не можна”. Відсутність можливостей вільно виявляти свою індивідуальність та, по суті, утрата свого обличчя, ведуть вчителя до нервового розладу, відмирання дружніх контактів з людьми, появи специфічної “втоми від професії”. Перед керівником як управлінцем постає проблема профілактики явища “вигорання” вчителя через створення психологічного комфорту та усунення міжособистісних конфліктів у колективі [7]. Тому в теорії конфліктів особливе місце належить педагогічному колективу, який, як будь-який колектив, має свою специфіку. Це, без сумніву, зумовлено характерними домінуючими особистісними характеристиками та мотивацією вчительського колективу.

Найчастіше в педагогічному колективі виникає міжособистісний (інтерперсональний) тип конфлікту, що зачіпає стосунки між двома особистостями (наприклад, між двома учнями, між учителем та учнем).

Аналізуючи причини виникнення міжособистісних конфліктів, можна дійти висновку, що конфлікт ролей виникає тоді, коли учасники управлінської взаємодії не дотримуються адекватного виконання тих соціальних ролей, що зумовлені змістом спільної діяльності й особливостями управлінських стосунків (як вертикальних, так і горизонтальних). Наприклад, міжособистісний вертикальний конфлікт (“згори донизу”) може виникати тоді, коли керівник педагогічного колективу помічає навіть найдрібніші провини в когось з учнів і “не бачить” серйозних порушень іншого. Міжособистісний горизонтальний конфлікт може виникнути тоді, коли, наприклад, двоє учнів виконують спільне завдання, але один з них ставиться до виконання завдання серйозно й відповідально, а інший – працює байдуже, аби тільки швидше завершити справу.

Найчастіше конфлікти норм поведінки притаманні переважно міжособистісним, оскільки виникають вони здебільшого в процесі соціальної взаємодії та спілкування між людьми через різницю в уявленнях і цінностях людей, у їхній манері поведінки, у життєвому досвіді.

Міжособистісний конфлікт такого типу може виникати, зокрема, між двома вчителями, які використовують різні стилі спілкування, один, наприклад, орієнтується на відкритість, щирість, емоційність, а інший – на стриманість, холодність, “дистанцію” [2.]

Таким чином, педагогічний колектив – це спільнота працівників, які володіють певною специфікою діяльності. Перш за все – це різновид трудового колективу, де працюють високоосвічені особистості, які здатні створити сприятливі умови праці, спрямовані на співпрацю. По-друге, це специфічний колектив, що включає малі групи, у кожній з яких член педагогічного колективу є, водночас, керівник і організатор учнівського колективу. Від нього вимагається виконання завдань, поставлених перед навчальним закладом, підпорядкування директору школи і разом з тим, він керує учнями, організовує їхню діяльність. Він слугує для них прикладом і зразком як у повсякденній роботі, так і в конфліктних ситуаціях. Він посадовець, підлеглий і керівник в одній особі. Це покладає на нього обов’язок

виконавця і управлінця. Тому слід розглянути які особистісні якості можуть сприяти позитивній діяльності педагогів, а які можуть загострювати конфліктні ситуації і спричинювати негативні наслідки конфлікту.

У дослідженні взяли участь 50 педагогів однієї із шкіл м. Львова. Вік респондентів – від 32 до 50 років.

Для аналізу конфліктів у педагогічному колективі проведено діагностику схильності педагогів до конфліктності. За допомогою тесту “Оцінка рівня конфліктності особистості” було виявлено наступне (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка рівня конфліктності серед педагогів, відповідно до стажу роботи

Рівень конфліктності	Молоді вчителі		Старші вчителі		Разом	
	кількість		кількість	%	кількість	
дуже низький	-		3		3	
низький	4		7	4	11	2
нижчий за середній	6	2	7	4	13	6
середній	2		10	0	12	4
вищий за середній	3		2		5	0
високий	5	0	1		6	2

Серед передбачуваних рівнів схильності до конфлікту у досліджуваній групі педагогів виявлено: дуже низький (у 6 % респондентів), низький (у 22 %), нижчий за середній (у 26 %), середній (у 24 %), вищий за середній (у 10 %) та високий (у 12 %) рівні. Найсприятливішими для побудови гармонійних стосунків є дуже низький і низький рівні конфліктності, яким володіли 28 % педагогів (з них 8 % молодих вчителів та 20% старших вчителів). Для 50 % респондентів характерним був нижчий за середній (у 26 % респондентів) та середній (у 24 % респондентів) рівень конфліктності. 22% (16 % молодих вчителів та 6 % – старших) педагоги виявили схильність до вищого за середній та високого рівня конфліктності.

Аналіз наукової літератури вказує на те, що у педагогічних колективах конфлікти не є рідкістю. Конфлікти – це усвідомлювані людьми протиріччя, що зазвичай мають емоційне вирішення. Причиною їх виникнення стають несприятливі ситуації, що травмують особистість чи перешкоджають у досягненні нею будь-якої мети. Специфіка діяльності педагогічних працівників торкається не лише конфлікту між окремими зрілими особистостями, а впливають на сам педагогічний процес, сутність якого полягає у вихованні дітей та молоді. Тому дослідженню конфліктів у педагогічному колективі приділяється велика увага.

Література

1. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина ; 2-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 544 с.
2. Дмитриев А. В. Конфликтология : учебник / А. В. Дмитриев ; изд-во 3-е, перераб. – Москва : Альфа-М ; ИНФРА-М, 2009. – 336 с.
3. Донцов А. И. Психология коллектива: Методологические проблемы исследования / А. И. Донцов. – Москва : МГУ, 1984. – 206 с.

4. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 400 с.
5. Ємельяненко Л. М. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Ємельяненко, В. М. Петюх, Л. В. Торгова, А. М. Гриненко. – Київ : КНЕУ, 2003. – 315 с.
6. Костюк О. П. Конфлікт у педагогічному колективі та методи управління конфліктними ситуаціями в освітній галузі / О. П. Костюк // Освіта Донбасу : наук.-метод. вид. – 2008. – № 5-6 (130-131). – С. 98-102.
7. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал (психологические проблемы) / Л. М. Митина. – Москва : Дело, 1994. – 216 с.
8. Пірен М. Конфліктологія / М. Пірен. – Київ : МАУП, 2007. – 360 с.

М.С. Компанович,
викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП

РОБОТА ЗІ СНОВИДІННЯМ У ДІАГНОСТИЦІ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ

Сновидіння – це психічний феномен, продукт і прояв сновидця у відповідь на подразники, що є прямим, неприкритим виконанням бажання сновидця, а функцією сновидіння є оберігання сну. Сновидіння найчастіше переживаються у зорових образах, що супроводжуються думками та почуттями, які подразнюють різні рецептори, тому часто важко переповісти сон після прокидання.

Одним з перших, хто спробував аналізувати сновидіння – як прояв витіснених в підсвідомість переживань, був З. Фройд, на його думку сновидіння символізують несвідомі потреби й тривоги людини. Головною характеристикою сновидіння, за З. Фройдом, є те, що сновидіння побуджене бажанням, а виконання цього бажання реалізується через зміст сновидіння. Тобто сновидіння є усуванням подразників, що порушують сон, шляхом галюцинаторного переживання виконання бажання. Процеси, в наслідок яких з прихованих думок сновидіння, соматичних подразників, залишків денних вражень формується явний зміст сновидіння, використовують чотири основних механізми – згущення, зміщення, вторинне опрацювання та образне зображення думок.

Згущення – механізм роботи сновидіння, формою якого є злиття різних висновків в одне складене, що є способом функціонування психічних процесів. Цензура використовує згущення для утруднення тлумачення явних психічних змістів. Згущення виявляється у тому, що явна розповідь сновидіння є лише коротким перекладом його прихованого змісту. Тому, З. Фройд [1] зробив припущення, щоб зрозуміти зміст сновидіння треба розпитати аналізанта, що означає його сновидіння, навіть якщо він пам'ятає його погано.

Зміщення – механізм роботи сновидіння, за якого відчуття напруженості, значущості, важливості будь-якого уявлення проходить градацію, від слабших до сильніших уявлень, пов'язаних з першим ланцюгом асоціацій.

Вторинне опрацювання – механізм роботи сновидіння, що зводиться до перегрупування і зв'язування елементів явного змісту сновидіння в цілісну форму.

Образне зображення думок – механізм роботи сновидіння, метою якого є перетворення думок у зорові образи. Для висловлювання окремих елементів сновидіння існує наочне зображення слова, особливо абстрактних понять. Тому те, що розповідає сновидець про сон, називається явним змістом сновидіння, те, до чого

можливо дійти в результаті аналізу – прихованими думками сновидіння. Стосунки між цими змістами можуть бути різними. З усієї великої та складної психічної структури несвідомих думок у явне сновидіння проникає лише частка, як його фрагмент. Завдання аналітика – відновити ціле. Тобто в сновидінні сновидець знає те, чого не пам'ятає у стані неспання. Одним із базових джерел сновидіння є дитячий досвід.

3. Фройд виокремив чотири основних джерела сновидінь [3, с. 82]:

1. Зовнішнє (об'єктивне) чуттєве роздратування.
2. Внутрішнє (суб'єктивне) чуттєве роздратування.
3. Внутрішнє (органічне) фізичне роздратування. Завдяки сновидінню сновидець може дізнатись про початок хвороби, неприємні відчуття викликані внутрішнім фізичним роздратуванням.

В контексті роботи зі сновидіннями можемо спостерігати певні діагностичні закономірності:

- глибокі сні торкаються дитячого досвіду сновидця;
- поверхневі сні перед прокиданням, або сні-ілюзії опрацьовують денні переживання;
- дуже плутані сні свідчать про глибину позасвідомих процесів сновидця;
- надто яскраві та кольорові сні часто свідчать про затяжну депресію (яскраві кольори сновидінь компенсують астеничне сприйняття світу наяву);
- використовуючи псевдопам'ять сні часто виконують розвантажувальну функцію для сновидця.

В психоаналітичній психотерапії психосоматичних розладів можемо виокремити такі форми опрацювання захворювання через сновидіння:

1. Сновидіння, що маніфестують про захворювання. Часто повторювані сні певної тематики можуть свідчити про захворювання, наприклад: камінь на грудях, переслідування, падіння в яму чи в провалля можуть бути ознакою захворювання серця; випадіння зубів чи споглядання несвіжої їжі спостерігаються при захворюваннях шлунково-кишкового тракту; сновидіння, у якому важко дихати, на груди падає вантаж, або відчуття потопання можуть маніфестувати про прояви бронхіальної астми; блукання по лабіринту чи густому лісі – ознака соматоформної депресії; бажання уві сні перепливати річку, потреба наздоганяти когось чи щось та неспроможність цього зробити через брак сил, ці сні часто свідчать про гіпотонію; відчуття уві сні пронизування тіла ножами чи іншими гострими предметами, несення важкого вантажу може бути ознакою прогресуючого артриту.

2. Сновидіння, що опрацьовують психосоматичний розлад. До цієї групи сновидінь можемо віднести такі форми відреагування на захворювання, як заперечення, відщеплення, інтеграція, пристосування або пошук вторинної вигоди від хвороби.

3. Сновидіння, що опрацьовують наслідки психосоматичних розладів. В основі цієї групи сновидінь часто лежить конфлікт примирення з новим травмованим хворобою образом Я сновидця.

В аналітичній психотерапії виокремлюється індивідуальна та групова форма роботи зі сновидіннями клієнта. Робота зі сновидінням в індивідуальній психотерапії передбачає надійну форму трансферу у стосунках між аналітиком та аналізантом, що є запорукою якісного опрацювання важливої для перебігу терапії інформації і часто є “прямим повідомленням” несвідомого клієнта несвідомому аналітику. Тому, робота зі сновидіннями – це “бесіда” двох підсвідомостей, що відбувається під контролем уважного і сильного Его психотерапевта. М. Масуд Кан сформулював перелік вимог до функціонування психічного апарату аналізанта, які забезпечують можливість працювати зі сновидінням, до них належить: добра взаємодія між Его і несвідомим; внутрішнє несвідоме джерело занепокоєння (рушійна сила сновидіння);

достатня інтегровальна сила Еґо і хороша здатність до символізації; здатність дистанціюватися від надто жорсткого морального контролю; збереження післяобразів сну в стані неспання.

Групова робота зі сновидінням клієнтів має певні особливості, Х. Фукс вважав, що кожен сон який розповідають в групі є власністю цієї групи. Групові сни є важливою формою комунікації, що стосуються групової динаміки. Е. Гартман пропонує модель сну, у центрі якої фокусує афективний досвід. В основі його клінічних спостережень лежать серійні посттравматичні сни, зокрема сни після захворювань. Під впливом емоційного досвіду відбувається накладання на метафоричну, образну мову афективного стану сновидця, власне цей феномен Е. Гартман формулює як “сни, контекстуалізовані емоціями”. Згодом цю ідею доповнив Е. Фіз, розглядаючи сновидіння як процес самоцілення в формі “нічної психотерапії”. В. Шіндлер наголошує на тому, що сон відтворює приховані афекти хворого і до цих афектів можна торкнутись лише афективним шляхом за допомогою схожого психоемоційного досвіду. М. Гротьян у своїй праці про групову роботу зі сновидіннями описує сон учасниці, важко хворої карциномою, який вона розповіла у групі після повернення з тривалого лікування. Уві сні сновидиця почувалась сильно затиснутою восьминогом і відчула полегшення лише, коли після запеклої боротьби він відпустив її. Сновидиця сама не могла поєднати цей сон із своєю хворобою, проте для решти учасників групи було очевидним, що йшлося про її захворювання та сильне бажання звільнитись від нього. Цей сон є прикладом підтвердження ідеї Е. Гартмана, що у процесі опрацювання травмуючих подій, до яких належить хвороба, травма знаходить своє опрацювання і подолання за допомогою образних метафор [2].

Сновидіння – наслідок фізичної і психічної реальності сновидця, глибокий інструмент для пізнання прихованих проблем особистості. Проте, багато механізмів сновидінь досі не зрозумілі. Аналізуючи сновидіння, можна виявити непізнаний для клієнта ресурс несвідомого, як наслідок, вивчаючи символіку сновидінь, можна дізнатись про хворобу, яка починає проявлятися, чи про те, яку функцію виконує захворювання для сновидця.

Література

1. Глива Є. Вступ до психотерапії : навч. посіб. / Є. Глива. – Острого-Київ : Вид-во “Острозька академія” ; вид-во “Кондор”, 2004. – 80 с.
2. Лейбин В. Психоданаліз : учебник. / В. Лейбин. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 292 с.
3. Фройд З. Введение в психоданаліз. Лекции / З. Фройд. – Санкт-Петербург : Питер, 2007. – С. 45-131.

Л.Г. Кудрик,
к. філос. н., доцент кафедри психології
Львівського інституту МАУП

Ю.Р. Сурмяк,
доцент кафедри психології управління ЛьвДУВС

ПСИХОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА ТА ЇХ АКТУАЛЬНІСТЬ

Серед широких наукових інтересів видатного українського мислителя і педагога ХІХ ст. П.Д. Юркевича (1826-1874) одне з чільних місць займає психологія. У рукописному фонді філософа виявлено низку психологічних статей: “Характеристика внутрішнього досвіду”, “Психологія і психіатрія”, “Досконалість і вади душевного життя залежно від особливостей тілесної організації”, “Про спілку душі з тілом”, “Читання із психології”, а також переклади психологічних праць Лотце, Пуркіньє, конспекти, нотатки та ін. Названі матеріали, на жаль, залишаються для нас поки що недоступними. Але оскільки антропологічна проблематика є центральною у творчості Юркевича, то як у своїх філософських, так і в педагогічних працях він значну увагу приділяє питанням внутрішнього світу людини, особливостям її психічної організації і способам морально-духовного зростання.

Релігійно-ідеалістична спрямованість світогляду Юркевича позначилася і на розумінні ним феномену людини. Людина – метафізична істота, що поєднує в собі різні плани буття: земне і небесне, тіло і дух. Християнське світоспоглядання освятило матерію як витвір духу, оголосило тіло “храмом духу” і таким чином був подоланий дуалізм метафізичний. Але дуалізм гносеологічний, за Юркевичем, залишається: “Хоч би скільки ми говорили про єдність людського організму, завжди ми пізнаватимемо людську істоту подвійно: зовнішніми почуттями тіло та його органи, й внутрішніми почуттями душевні явища. У першому випадку ми будемо мати фізіологічне пізнання про людське тіло, а в другому психологічне пізнання про людський дух” [2, с. 12], читаємо у праці “З науки про людський дух”. У цьому творі Юркевич виступає проти спрощено-матеріалістичного підходу до душевних явищ, полемізує з тими вченими, які зводять психологію до фізіології і механістичної фізики, вбачаючи у душевних діях і станах явища життя органічного, лише більш витончені та більш розвинені. Хоча психологія тісно пов’язана з вищевказаними науками, однак, на відміну від них, вона “не може отримувати свій матеріал нізвідки, крім внутрішнього досвіду” [3, с. 123]. Предмет психології, переконаний Юркевич, даний нам тільки у внутрішньому самоспогляданні: лише внутрішньо, лише у безпосередньому самоспогляданні та самоспостереженні людина знає себе як істоту, котра мислить, відчуває, прагне.

Правдива психологія, за П. Юркевичем, крім того, що базується на внутрішньому досвіді, відрізняється від матеріалістичного природознавства ще й тим, що, намагаючись охопити всі явища душевного життя, осмислити місце людською духу в цілісній системі світу, вона не може “відсторонитися від метафізичних припущень щодо сутності світу” [3, с. 119], а спирається на релігійно-філософське світорозуміння.

У світлі християнського світобачення, базуючись на Святому Письмі, Юркевич розглядає людину як образ і подобу Бога. Як зазначає Г. Ващенко, “Біблія чітко відрізняє тіло людини, що ріднить її зо всім земним і матеріальним, і душу, що є диханням Божим, себто не тільки є творіння Боже, а й співпричетна Йому” [1, с. 44]. Звідси душа людини є щось позаматеріальне, розумне і вічне. Тому її аж ніяк

не можна ототожнювати з тваринною душею, як це намагались зробити скептики-матеріалісти. Тварини, вважає Юркевич, є екземплярами породи; ними керує родова ідея або мета, якої вони не покладали, не обирали особисто і свідомо, якій вони сліпо підкоряються і яка є через те ідеєю інстинктивною. У людині ж немає непереборних інстинктів.

Призначення людини та її вартість ніяк не вичерпуються несвідомим служінням цілям роду. Людський дух є не родовий, а особистий, не пов'язаний непереборними потягами, а вільний. Як богоподібний, він розкривається, керований моральними ідеями, у стосунках правди і любові [3, с. 158-159]. Особистісність морально-духовного існування, свобода і самоцінність людської індивідуальності – гуманістичні прозріння Юркевича, що випереджують свій час і є особливо актуальними сьогодні, у час гуманізації освіти і виховання.

Людина, як і тварина, бажає приємного і корисного, але водночас прагне, щоб це бажання досягало своєї мети засобами загальноприйнятими, тобто керується у своїх мотивах не розумним егоїзмом, як стверджував Чернишевський, а ідеями загального блага, добра і краси. Це означає, що людині не байдуже, яким способом досягти приємного чи корисного, їй властива свідомо критика прагнень волі, і вся її діяльність базується на засадах моральних.

Людина скрізь хоче бачити здійснення ідеї загального блага, а тому людське знання виходить за межі егоїзму та утилітаризму, якими обмежене знання тварин. Моральність для людини завдяки її високій самосвідомості і голосу сумління є не низкою правил, а є життям, що бере свої витoki у серці.

Серце виступає центральним поняттям християнської антропології. У Біблії воно фігурує дуже часто у різних контекстах. Святоотцівська традиція розрізняє у людській душі діяльність трьох сил: мисленнєвої, чуттєвої і дієвої. Відповідно до цього виділяють “три кити” людської психіки: розум, почуття (серце) і волю. Серед них центральним більшість релігійних мислителів вважають серце. На біблійне вчення про серце і на погляди отців церкви спирається Юркевич у своїй відомій праці “Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого”, філософська і педагогічна сила якої така велика, що лише сам цей твір, на думку дослідника творчості П. Юркевича з діаспори С. Ярмуса, “міг забезпечити Юркевичеві звання філософа і так ввести його в історію світової культури” [5, с. 44].

Роль серця, за Юркевичем, основоположна у психічному людському житті: “Серце є осереддя душевного й духовного життя людини” [2, с. 74]. Насамперед, воно є сферою почуттів, переживань, настроїв, хвилювань і пристрастей, емоцій взагалі. Водночас серце є зосередженням всіх пізнавальних дій душі: світ у своїй красі й цілісності розкривається передовсім для глибин серця і звідси вже для розуміючого мислення; тільки якщо істина “падає нам на серце”, вона стає нашим внутрішнім скарбом, за який, а не за абстрактну думку, ми здатні боротися; для серця, нарешті, властиві безпосередні одкровення істини, які виникають раптово, на відміну від повільного і поступового руху розуму. Серце є і “містилице волі та її жадань”: у ньому зароджується рішучість людини на ті чи інші вчинки, виникають різноманітні наміри і бажання. Крім того, серце є осереддям морального життя людини, тією “таблицею, на якій написаний природний моральнісний закон”; у ньому ж лежить основа індивідуальності людини, “основа того, що її уявлення, почування і вчинки дістають особливості, в якій виражається її душа, а не інша...”. Слово людське, позаяк воно є явлення або вираження думки, теж виходить із серця. Отже, “наші думки, слова і діла є ... вирази загального почуття душі, породження нашого сердечного настрою” [2, с. 88].

Може скластися думка, що, надаючи такого великого значення людському серцю, Юркевич принижує значення розуму, мозку в психічному житті людини. Це, проте, не зовсім правильне уявлення. Філософ відзначає, що ще священні автори

знали про високе значення голови у духовному житті людини, а древні вважали розум урядувальною, володарюючою силою душі. Не міг він ігнорувати і успіхів тогочасної науки, тих “найвірогідніших фактів фізіології, якими підтверджується щільний зв’язок свідомого життя душі з діяльністю головного мозку”. Тому Юркевич визнає розум вершиною духовного життя людини, корінь якого все ж поміщає у серці. “Може бути, – відзначає учений, – що душа як основа відомих нам свідомих психічних явищ має своїм щонайглибшим органом серце, хоча її свідоме життя виявляє себе за умови діяльності головного мозку” [2, с. 86].

Але ж є ще “несвідомі” психічні явища! У нас поняття про несвідоме, про підсвідомі мотиви діяльності зазвичай асоціюється з психоаналізом З. Фрейда і похідними від нього теоріями. Проте ще за багато століть до Фрейда механізми дії цих мотивів і їх особливості були описані в аскетичній християнській літературі, де ці тенденції відомі під назвою “страсті”. Очищення серця від цих “страстей” (за сучасною термінологією нав’язливих і лібідозних потягів, що відповідають фрейдівському “Воно”) – необхідна передумова духовного вдосконалення людини і досягнення нею Євангельського ідеалу. Поняття серця у вченні святих отців, отже, надзвичайно глибоке й об’ємне. Так його бачить і Юркевич, коли прослідковує в душі людини зачатки і нахили (зокрема, релігійні), яких ми не можемо знайти у царині уявлень і понять, бо вони відкриваються нам як щось, що не піддаєся описові і визначенню, як справжнє почуття безконечного... Всупереч наступаючому раціоналізмові своєї епохи Юркевич переконливо заявив, що мислення не вичерпує всієї повноти духовного людського життя, як досконалість мислення ще не свідчить про досконалість людського духу взагалі. А повнота духовного життя, яку ми відчуваємо в серці, у свою чергу, не вичерпується тими душевними формами, які утворюються за умов цього кінцевого світу, і наш духовний розвиток простягається в безмежність...

Аналіз змісту сфери серця у П. Юркевича, що базується на патристиці, неоплатонізмі, містичній традиції християнства і українській філософській традиції з її емоціоналізмом та кордоцентризмом, є повнішим і гуманнішим від фрейдівського матеріалістичного аналізу несвідомого, тому що охоплює різні виміри людського буття і ґрунтується на вірі в добре, в основі своїй миролюбне і богоподібне людське начало. Тому на початку ХХІ-го ст. тези “логіки серця” Юркевича не тільки більше, ніж теорії З. Фрейда, відповідають загальноприйнятим у психологічній науці про людину засадам, а й своїм світлим оптимізмом випереджують їх.

Для того, щоб показати, як може людина досягти миру з самою собою і з довколишнім світом, самовладання, перемоги над пристрастями, істинного знання і правильної поведінки, Юркевич звергається до педагогічної психології, елементи якої присутні у його працях “Читання про виховання” і “Курс загальної педагогіки” та ін. Учений обстоює ідею розвивального навчання, що має в своїй основі не засвоєння готової абстрактної інформації, а активний розвиток мислення, уяви, спостережливості та інших творчих здібностей учня, що спирався б на його внутрішній досвід; всебічного виховання особистості: морально-етичного (виховання серця), релігійного, естетичного, фізичного; цілісної освіти, яка базується на рівномірному розвитку двох основних сил людського духу, якими є вже згадувані голова (розум, теоретичний елемент духу) й серце (емоції, воля, практичний елемент духу), та стає другою природою людини у її духовному сходженні. Мету навчально-виховного процесу Юркевич визначає через ідею добра: зріла людина повинна знати добро, любити добро і мати сили творити добро [4, с. 175]. Таким чином, утверджується гармонійна рівновага між її розумом, серцем і волею, що є запорукою повноцінного і щасливого життя.

Психічне життя, за Юркевичем, це нерозривна цілісність, основою якої є серце як емоційно-вольовий центр. Серце є джерелом любові, віри, високих

людських поривань, недоступних для здорового глузду. В серці сходяться всі функції людського єства, інтенції душі і устремління духу. Серце є ніби “міст між світами”, невимірність його порухів виводить людину поза межі конкретних форм душі і робить її придатною для вічності.

Отже, психологічні погляди П.Юркевича базуються на його “філософії серця” і мають в своїй основі євангельське вчення про людину. Це надає їм великої гуманістичної спрямованості і викликає до них поживлений інтерес людини сучасної, якій належить заново усвідомити і віднайти свою високу духовну сутність.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді та батьків / Г. П. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
2. Юркевич П. Вибране / П. Д. Юркевич. – Київ, 1993. – 300 с.
3. Юркевич П. Курс общей педагогики с приложениями. – Москва, 1869. – 308 с.
4. Юркевич П. Д. Читання про виховання / П. Д. Юркевич ; [переклад з рос. Л. Г. Кудрик]. – Київ : Кондор-Видавництво, 2016. – 244 с.
5. Ярмусь С. П. Юркевич та його філософська спадщина / С. Ярмусь. – Вінніпег, 1979. – 45 с.

О.Г. Петринич,

*старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

ФОРМИ УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ У РІЗНИХ НАПРЯМКАХ ПСИХОЛОГІЇ

Фактичне розв’язання відкритих (реальних) конфліктів також може реалізовуватись у певних напрямках. Один із таких напрямків – поведінковий, що передбачає послідовність раціональних та конструктивних дій – поведінкових актів (у тому числі і комунікативних), здійснюваних учасниками конфлікту. Прихильники подібної технології схильні виокремлювати раціональні кроки, що допомагатимуть контролювати конфліктну ситуацію. Наприклад, конфліктолог Дена Д. пропонує так званий чотирьохкроковий метод покращення взаємин [3, с. 36–86].

Крок 1, під умовною назвою “знайдіть час для бесіди”. Його основною метою є налагодження комунікації на початковому етапі конфлікту, коли, внаслідок загострення стосунків, перериваються будь-які контакти між конфліктуючими, спілкування взагалі відсутнє. Під час цього кроку важливо знайти підхід до свого опонента, врахувати усі індивідуально-психологічні особливості та фактори ситуації, що сприятимуть налагодженню контакту і обговоренню ситуації, що склалася.

Крок 2 (“підготуйте умови”) – підготовка умов для подальшої зустрічі. Автором пропонується створити “ідеальну” обстановку, що допоможе ефективному спілкуванню та розв’язанню суперечностей. Стосовно місця зустрічі: підготувати такі умови, коли бесіду не будуть переривати сторонні, телефонні дзвінки тощо; це повинна бути “нічийна” територія, краще – окрема кімната чи кабінет. Приміщення повинно бути обладнано зручностями (м’які стільці або крісла; прийнятна температура повітря, освітлення тощо) – незручності відволікають від конструктивної взаємодії. Є певні вимоги і до тривалості зустрічі. Важливо, щоб

було досить часу для досягнення попередніх домовленостей під час зустрічі повинна зберігатись конфіденційність.

Крок 3 (“обговоріть проблему”) передбачає саму зустріч. Перший і другий кроки роблять цю зустріч реальною. Цей крок має чітку структуру, що складається з частин: вступна частина, запрошення до розмови, діалог та так званий прорив. У вступній частині іде процес налагодження позитивної атмосфери зустрічі: висловлюється вдячність за готовність зустрітись, нагадуються Кардинальні правила взаємодії тощо. Запрошення до розмови також повинно формулюватись у позитивному ракурсі: з’ясовуються бачення ситуації опонентом, інтереси опонента та складність ситуації у термінах іншого конфліктанта.

Діалог будується на засадах активної участі кожної сторони у бесіді. Це досить складний процес, який має багато особливостей і кінцева мета якого є так званий прорив. Форма спілкування у діалозі є такою: розмова віч-на-віч про питання, що викликали розбіжності, дана розмова не переривається так довго, як це необхідно для досягнення “Прориву”.

Прорив, на думку автора, відбувається тоді, коли опоненти змінюють позиції від протистояння до пошуку рішення, що задовольнить обидві сторони. У більшості випадків певна, хоча й обмежена, угода може бути досягнута в одному Діалозі. Якщо з якої-небудь причини зустріч не увінчалася Проривом, необхідно вибрати для розмови інший час через кілька днів або краще через кілька годин. Логічним результатом здійснення Кроку 3 є перехід до останнього кроку метода.

Крок 4 (“укладайте договір”) стосується заключного процесу управління конфліктом. Прорив відкриває “віконце”, через яке обидва учасники мають можливість про щось домовитися. Можна скористатися цією взаємною відкритістю один одному, щоб дійти згоди по важливим для кожного з конфлікуючих питанням. Договір – це не просто добра воля, він описує відносини конфлікуючих один з одним у майбутньому. Найбільш успішні договори збалансовані, специфічні (з точки зору майбутньої поведінки) й оформляються в письмовому вигляді.

Специфічним підходом до управління конфліктами є аналітичний підхід, що заснований на детальному аналізі структурних складових конфлікту, етапів плинущу конфлікту, навколишнього середовища тощо. На основі подібного аналізу розробляються шляхи виходу із конфлікту.

Різновидом аналітичного підходу є розробка картографії конфлікту, запропонована дослідниками Х. Корнеліус та Ш. Фейр [2]. Дії по управлінню конфліктом розпочинаються зі складання так званої карти конфлікту, яка допоможе побачити і оцінити розташування сил, потреб та інтересів учасників конфлікту.

На першому етапі картографії ведеться аналіз загальних рис проблеми, яка спричинила конфлікт. Цей етап не передбачає значного заглиблення в проблему та винайдення способу її розв’язання, він покликаний зорієнтувати конфлікуючі сторони стосовно природи конфлікту, нових умов взаємодії. Тобто на даному етапі з’ясовується питання, у чому саме полягає проблема?

Етап 2 передбачає виокремлення і диференціацію головних учасників конфлікту, чий потреби та інтереси зачіпляються у даній ситуації. До списку учасників вносяться як окремі особи, так і групи осіб, відділи, організації (тобто співробітники, директора, помічники, сторонні громадяни тощо). Причому особи, які мають спільні інтереси та потреби, можуть групуватись разом, якщо ж кожна особа має відмінні інтереси можна скласти список поіменно. До списку бажано включати навіть людей, інтереси яких зачіпляються у досить незначній мірі – це дасть змогу об’єктивніше оцінити взаємини під час конфлікту.

На третьому етапі розглядаються основні потреби та побоювання кожного із головних учасників конфлікту. З’ясовується мотивація, що стоїть за вчинками кожної зі сторін, установки та бажання учасників конфлікту. Графічне зображення

як власних потреб та побоювань, так і потреб та побоювань інших розширює кругозір та створює умови для винайдення більш широкого кола потенційних рішень, доступних після закінчення даного процесу.

Під потребами авторами розуміється широкий сенс цього поняття – він може означати бажання, цінності, інтереси та й загалом все, що може здаватися важливим для людини.

Розгляд побоювань повинен включати аналіз заклопотаності чим-небудь, стурбованості. Не потрібно обговорювати наскільки вони реальні до занесення їх на карту конфлікту. На самій карті, під час аналізу, можна буде побачити, наскільки побоювання відповідають чи не відповідають дійсності.

Важливим моментом при застосуванні техніки картографії конфлікту є зосередження уваги саме на реальних потребах та побоюваннях, а також на питанні, чи збігаються інтереси учасників конфлікту і у чому саме. Аналіз даної інформації допоможе намітити реальні альтернативи виходу із напруженої ситуації, дасть змогу адекватно розв'язати конфлікт.

Розгляд альтернатив проводиться по тій самій схемі, що і аналіз інших складових конфлікту: висуваються усі можливі альтернативи виходу з конфлікту, потім обираються такі, що задовольняють найбільшу кількість потреб конфліктууючих сторін.

Перевагою аналітичного підходу можна вважати комплексність та детальність розгляду конфлікту, що допоможе працівникові адекватно оцінити ситуацію конфлікту та підібрати шляхи виходу з неї.

Можливість оцінити посадовою особою специфіку як власних позицій та прагнень, так і позицій іншої конфліктууючої сторони також слід відносити до переваг аналітичного підходу. Адже подібна оцінка ініціює зміну неконструктивних, стереотипних позицій у конфлікті на більш конструктивні та гнучкіші, внаслідок чого може здійснюватись переоцінка усієї конфліктної ситуації загалом.

Недоліком аналітичного підходу являється необхідність досить значного терміну для його реалізації. Аналіз конфлікту вимагає від державного службовця цілковитої зосередженості на процесі аналізу – це необхідно для об'єктивного та неупередженого його здійснення. Крім того, для реалізації аналітичної технології державний службовець повинен мати аналітичний склад думок, у нього повинні бути сформовані навички логічного аналізу та синтезу, а на це не у кожного може знайтися достатньо витримки та часу.

У практиці управління конфліктами досить поширеним є організаційний підхід, який можна прослідкувати у роботах Б.И. Хасана, У. Мастенбрука [1, 2]. Цей підхід заснований на розгляді процесу управління конфліктом з точки зору організації та підтримування конфліктної взаємодії у певному напрямку. Схему організації умов плину конфлікту, що має на увазі його розв'язання, можна представити наступним чином:

Завоювання обопільного авторитету.

Встановлення структури взаємин конфліктууючих.

Підтримка певної рівноваги сторін.

Підтримування певного “оптимального” рівня інтенсивності конфлікту.

Деталізація конфлікту, конфронтація, синтез.

Чітке визначення процедур і умов, які повинні виконувати конфліктууючі для досягнення порозуміння.

Під час завоювання обопільного авторитету сторони повинні прагнути до позитивного розв'язання конфлікту й діяти відповідним чином. Це передбачає з'ясування та розуміння інтересів, які представляють конфліктууючі сторони, встановлення відносин у вигляді паритетного діалогу рівних опонентів незалежно від посад тощо.

Встановлення структури взаємин конфлікуючих включає в себе ознайомлення з явними і неявними позиціями конфлікуючих, з формальними й неформальними лідерами (у разі міжгрупового конфлікту), з'ясування не лише їх думки, але й ступеню готовності до активної співучасті в процесі врегулювання конфлікту.

В управлінні конфліктом за допомогою організаційного підходу важливо досягти та зберегти певний “оптимальний” рівень інтенсивності конфлікту. Висока інтенсивність конфлікту сильно ускладнює керування ним і навіть у ряді випадків робить його неможливим. Таке становище може обумовлюватись тим, що жодна із сторін не виявить готовності спілкування з іншою стороною. Часті випадки, коли обоє учасника конфлікту не бачать великого сенсу в організації процесу управління конфліктом, особливо якщо існують певні умови та обмеження однієї зі сторін.

Більше того, існує й інша небезпека. Конфлікт, що перебуває в стані дуже швидкої ескалації, може виявитися, як показує практика, поза сферою впливу. Конфлікти можуть вступати в таку фазу, при якій сторони не проявляють бажання здійснювати зміни, оскільки стан конфлікту став для них звичним. Тож оптимальний рівень інтенсивності конфлікту повинен балансувати на межі загострення конфліктних відносин та не переходити дану межу. Логічним продовженням попереднього етапу є деталізація конфлікту, конфронтація та синтез відносин. Організація даного напрямку роботи по управлінню конфліктом досягається за допомогою поетапного розгляду предметів суперечки й певної конфронтації сторін. Такий підхід приводить до синтезу думок, тобто до вироблення певного рішення, розуміння, і досягненню порозуміння.

Чітке визначення процедур і умов, які повинні виконувати конфлікуючі для досягнення порозуміння є фінальною стадією управління конфліктом за допомогою організаційного підходу. Чіткість у визначенні ролей і алгоритмів роботи сторін створює спокійну обстановку, необхідну для продовження роботи, у той час як невизначеність, нерішучість і двозначність викликають сум'яття недовіри.

Використання організаційного підходу у практиці управління конфліктами дозволить не лише розв'язати складні за структурою конфлікти, але й ініціювати розвиток колективу як професіоналів. Цей підхід дозволяє сприймати конфлікт не як проблему, а як професійне завдання, яке необхідно виконати на належному рівні.

До переваг організаційної технології управління конфліктом слід віднести і можливість подолання стереотипних шаблонів поведінки у конфлікті, стереотипів у сприйнятті колег по роботі, та, як наслідок, покращення психологічного клімату в колективі.

Але варто констатувати, що управління конфліктом в рамках даного підходу означає більший ступінь конфронтації порівняно з іншими підходами. Відбувається певне підштовхування конфлікуючих працівників до рішення суперечливих питань, які вони схильні уникати – тим самим і створюється конфронтація. У результаті цього зростає активність обох сторін, але існує можливість переростання конфронтації у некерований процес. До недоліків слід віднести те, що управління конфліктом може іноді прийняти вид циклічно повторюваних обговорень тих самих питань.

У практиці управління конфліктами окремо виділяється ситуативний підхід, що передбачає розв'язання та подолання конфліктів в залежності від конкретної ситуації, яка складається під час міжособистісної взаємодії. Системну характеристику ситуативному підходові в управлінні конфліктом подає у своїх дослідженнях А.Т. Ішмуратов [4, с. 123–132].

На думку вченого успішне розв'язання конфліктів можливе у тому випадку, якщо розробляються різні тактики, що враховують усі моменти конфлікту як

соціально-психологічного явища і з них обирається така, яка найбільше підходить для конкретної ситуації.

А.Т. Ішмуратов об'єднує тактики розв'язання конфліктів у певні групи: вирішення конфлікту з урахуванням сутності і змісту протиставлення; розв'язання конфлікту з урахуванням його цілей; вирішення конфлікту з урахуванням його функціональних сторін; вирішення конфлікту з урахуванням емоційно-когнітивного стану сторін; вирішення конфлікту з урахуванням його причинно-мотиваційної сторони; вирішення конфлікту з урахуванням особливостей його учасників та багато інших груп, що змальовують тактику розв'язання окремого конфлікту в залежності від ситуативних причин його виникнення.

Шляхи вирішення конфліктів у рамках даного підходу можуть бути не лише психологічні, а й адміністративні, моральні, педагогічні. Знання засобів вирішення конфліктів з урахуванням конкретної ситуації може допомогти у своєчасному виявленні симптомів напруження стосунків.

Крім того, індивідуальність підходу до конфліктної ситуації, умов та учасників конфлікту дозволить обрати саме ті шляхи управління та подолання конфліктів, які будуть і ефективними, і адекватними, і дієвими.

Недоліком ситуативного підходу до управління конфліктами можна назвати відносну складність процедури по управлінню конфліктом, необхідність компетентного володіння посадовими особами тим прошарком знань та навичок, який необхідний для реалізації ситуативної методики.

У вітчизняній традиції розв'язання конфліктів досить поширений діяльнісний підхід до управління конфліктом, що передбачає реалізацію послідовної діяльності по прогнозуванню конфлікту; попередженню або стимулюванню конфлікту; регулюванню конфлікту та його розв'язанню.

Перевагами підходу можна вважати структурованість та комплексність дій при управлінні конфліктом – ці дії органічно вкладаються в управлінську діяльність та посилюють ефективність цієї діяльності, адже стосуються повсякденних ділових комунікацій та процесу прийняття управлінських рішень. Недоліком діялісного підходу є достатньо складна процедура реалізації, яка потребує оволодіння нею через набуття не лише досвіду розв'язання конфліктів, але і професійного, управлінського досвіду.

Окрім того, реалізація діяльності по управлінню конфліктом вимагає від особистості сформованості компетентності у соціально-психологічній галузі управлінської діяльності, розуміння необхідності здійснення дій по конструктивному розв'язанню конфліктів в професійній діяльності тощо.

Виокремлені підходи наочно змальовують різнобічність у можливостях здійснення практичних дій по управлінню конфліктом. Звичайно зазначені підходи на практиці можуть застосовуватись комплексно, у рамках однієї процедури, адже виокремлюються лише штучно, для здійснення теоретичного аналізу дій по управлінню конфліктом.

Необхідно також зауважити, що зазначені підходи можуть органічно включати в себе не лише дії учасників конфлікту, але й діяльність третіх осіб по конструктивному та ефективному розв'язанню конфліктів – процедури ведення переговорів та здійснення медіації.

Зазначений матеріал наочно свідчить про те, що процес управління конфліктами досить складний і потребує значної уваги, а також залучення дієвих механізмів для реалізації ефективної технології стосовно подолання окремого конфлікту.

Література

1. Глазл Ф. Конфликтменеджмент. Настольная книга руководителя и консультанта / Ф. Глазл ; [пер. с нем.]. – Калуга : “Духовное познание”, 2002. – 516 с.
2. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади: навч. посіб. / Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко та ін. ; за заг. ред. проф. Н. Р. Нижник. – Київ : Вид-во УАДУ, 2002. – 164 с.
3. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – 2-е изд. доп. и перераб. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 400 с.
4. Ишмуратов А. Т. Конфликт і згода / А. Т. Ишмуратов. – Київ : Наукова думка, 1996. – 192 с.
5. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – Київ : Міленіум, 2003. – 344 с.
6. Канатаев Ю. А. Психология конфликта / Ю. А. Канатаев. – Москва : ВАХЗ, 1992. – 243 с.

О.Г. Петринич,

*старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

М.В. Луців,

студентка Львівського інституту МАУП

ВЛАДА ЯК ДЖЕРЕЛО КОНФЛІКТІВ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Конфлікти є закономірним явищем, що притаманне будь-якому суспільству. В значній мірі стабільність залежить від правильної організації процесу управління. Конфліктні відносини виникають при боротьбі за владу. Це відносини, коли один з учасників (суб'єкт влади) реалізує свою волю щодо інших (об'єктів влади) в якійсь певній сфері (владному просторі). Владні відносини багатолікі й різноманітні: в більшості випадків вони носять в якійсь мірі двосторонній характер, тому що і об'єкти влади здатні вплинути на її суб'єкта. Владні відносини стають можливі завдяки наявності у суб'єкта влади ресурсів влади: властивостей, атрибутів, благ, що дозволяють йому впливати на прийняті об'єктом влади рішення і дають перевагу в боротьбі за владу. Через це в організації і можуть виникати конфлікти.

Грамотна влада в кожній організації необхідна для ефективного здійснення функцій планування, організації, мотивації, контролю. Для того, щоб персонал організації якісно виконував всі доручення керівника, останній повинен мати владу і застосовувати її. Фактор влади є одним з ключових в функціонуванні організацій.

Влада – це здатність або можливість індивідуума (групи) впливати на інших людей. Влада – це дуже складне поняття, яке включає в себе безліч елементів: це щось, чим володіє людина, незалежно від того, що думають чи роблять інші; породжується відмінностями в доступі до ресурсів, управлінському досвіду; ґрунтується на уявленні людей про можливості менеджера; завжди неодностороннього, кожна зі сторін може впливати на іншу.

У побуті владу ототожнюють відповідно з вертикальними відносинами в організації. Психологічна основа влади (і підпорядкування) полягає в здатності індивідів концентрувати вольові зусилля заради цілеспрямованого впливу на себе або на інших людей, долаючи можливий опір. Владні відносини і дії добре

піддаються формалізації і фіксуються в правилах, повноваження, обов'язки, санкції і статуси. Одним із елементів влади є владні повноваження. Це обсяг прав, якими володіє керівник при прийнятті рішень з фінансових, кадрових і матеріально-технічних питань без погодження з вищим керівництвом.

Над проблемою конфліктів працювали західні і вітчизняні науковці: Б.Г. Ананьєв, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, Б.Ф. Ломов, Ж. Піаже, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, П. Фресс тощо. Психологічні аспекти влади дослідженні А. Адлером, Б. Расселом, С.С. Бульбенюком, Т.В. Кузьменком, Р.О. Лавлінським, Д. Макклелландом, Г.В. Шварцом, О.Н. Євтушенко тощо.

Розглянемо владу як об'єкт конфліктів. Обсяг реальної влади в організації – постійна величина, тому будь-який її перерозподіл передбачає зняття певних її повноважень з одних осіб та передачу їх іншим. У такій боротьбі перетинаються інтереси різних керівників, що й визначає суб'єктів конфліктної взаємодії.

Факторами, що визначають боротьбу за владу при її перерозподілі, можуть бути: особистісні мотиви, стратегічні цілі, брак ресурсів, кон'юнктура тощо.

Боротьба між конфліктуючими сторонами іде за [6]:

- розширення меж влади;
- збільшення обсягу влади;
- зміну основ влади;
- підвищення особистісного статусу.

Чутки про керівника колективу

Феномен “чуток” на рівні буденних стосунків існував завжди. У конфліктологічній та філософській літературі під поняттям “чутка” розуміють інформацію, джерела якої неофіційні та достовірність якої не встановлено. Інформація чуток бажана натовпу, чутки бувають об'єктивними, частково об'єктивними та необ'єктивними. Як твердять психоаналітики, чутка фіксує інформацію, яку замовчують, але частина її “споглядає” або ж хоче подати для “роздуму” іншим. Чутки певною мірою дають сигнали про стан справ, вони є своєрідним доповненням до громадської думки.

У системі політико-управлінської діяльності до чуток слід прислуховуватись, але оцінювати з позицій “здорового глузду”. Проілюструємо цей феномен з позицій оцінки через “чутки» про ефективність кар'єри управлінця, керівника підрозділу тощо. Підлеглі, члени колективу завжди спостерігають за своїми керівниками самостійно й оцінюють їхні дії теж через “чутки”. Зокрема, звертаючи увагу на керівника як на елітарну особистість, прагнуть переконатися, який насправді є керівник колективу, управлінець. Підлеглі – “спостерігачі” найчастіше зосереджуються на “пікових ситуаціях”, а саме [6]:

- коли керівник починає свою кар'єру з бажання отримати не показники в роботі, а добру платню при скромній віддачі;
- коли невдаха-керівник боляче переживає відсутність символів своєї влади: робочого стола, кабінету, машини, навіть таблички на дверях. Американські психологи, соціологи (М. Мескон, М. Альберт, Х. Хедоурі) вважають, що другорядні, зовнішні символи відтіснили на другий план основне – знання, уміння керувати, утвердження себе в дії;
- коли керівник не вміє подати своїх людей, не творить іміджу колективу, яким керує;
- коли керівник ховає свою некомпетентність за пихою, виявляє бундючність;
- коли керівник бездуховний, не служить взірцем у сімейних і професійних стосунках;
- якщо керівник боїться “своєї тіні”, не вміє зауважити, похвалити, захистити людину;
- коли керівник не вміє порадити й не хоче захистити членів колективу тощо.

Усе це щодня є предметом для чуток, особливо, коли з'являються конфліктогени. Тому управлінець-особистість має постійно зважати на те, що він перебуває “у полі зору”. Чутки – емпіричне джерело іміджу кожного, тому про інформацію в них доцільно знати й відповідно реагувати.

Помилкові дії управлінця, керівника, що викликають конфліктність [6]:

- порушення службової етики;
- порушення службового законодавства;
- несправедлива, неповноцінна оцінка керівником підлеглого й членів колективу;

- некомпетентність професійна та управлінська тощо.

Порушення службової етики [7]:

- вияви грубості, пихатості, неповаги до підлеглих;
- невиконання обіцянок;
- нетерпимість до думок підлеглих, які відрізняються від думок керівника;
- утиск критики;
- зневажання прав підлеглих;
- привласнення заслуг окремих членів колективу;
- зловживання службовим становищем у корисливих цілях;
- доручення роботи “через голову” безпосереднього начальника виконавця;
- приховування інформації від членів колективу;
- невитриманість (неврози керівника, управлінця негативно впливають на колектив);
- критика, зауваження (грубого порядку), що принижує людину;
- свідоме провокування конфлікту між підлеглими;
- різні інтриги в колективі тощо.

Порушення службового законодавства. У демократичному суспільстві всі мають працювати в межах правового поля й набувати певного рівня правової культури, інакше це призводить до конфліктних ситуацій. На етапі державотворення в Україні закони ще непродумані відповідно до потреб сьогодення, через що і спостерігається значна кількість правопорушень. Вони викликані як суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками. Керівник колективу повинен бути сам законотворчим і мати відповідний рівень правової культури залежно від профілю установи, якою керує.

Неправомірність дій керівників до підлеглих може виявлятися через такі чинники [3]:

- помилки щодо заохочення й покарання;
- недоліки в розподілі праці (робіт, завдань) між виконавцями;
- надання посадового окладу, що є дисбалансом “внесок – оклад”;
- запрошення працівників “зі сторони”, коли на посаду є гідний претендент “із своїх” у колективі, відділі;
- коли керівник боязко ставиться до авторитетних підлеглих – побоювання конкуренції з боку підлеглих;
- некоректні вимоги до підлеглих: “працювати так, як до сьогодні, ви більше не будете”;
- нечітке формулювання завдань (іди туди – не знаю куди);
- відсутність чіткої, свіжої інформації про стан справ у колективі;
- недооцінка власних переконань як засіб управління людьми;
- хизування знаннями (нічого дивного, що керівник знає більше за підлеглих);
- психологічна несумісність тощо.

Одним із показників успішної діяльності керівника є рівень сформованості в колективі сприятливого соціально-психологічного клімату. Соціально-психологічний клімат колективу – це притаманний певному колективу стійкий

психічний настрій, який має значний вплив на взаємини людей, їхнє ставлення до праці, до держави, до історичної пам'яті, традицій, віри, культури, родини.

Найпоширеніші типові помилки управлінської діяльності [3].

Радимо керівникові, управлінцю звернути увагу на недопущення у процесі управлінської діяльності таких дій:

1. Перетворення керівника у виконавця.
2. Відмова від делегування окремих владних повноважень.
3. Визначення цілей управлінської діяльності у відриві від працівників.
4. Відмова керівника від спілкування з персоналом.
5. Відмова керівника від особистого навчання.
6. Опір керівника змінам, яких потребує час.
7. Відсутність часу для підлеглих (у підлеглих виникає питання: "З ким такий керівник працює?").
8. Ігнорування внеску працівників у системі досягнень фірми, колективу.
9. Прагнення швидко усунути проблему замість остаточного її розв'язання.
10. Занадто серйозне сприйняття ділового життя (прикрашайте культуру ділового спілкування вдалими жартами, робіть її ближчою до людських потреб).

Контроль як управлінська діяльність завжди необхідний. Керівництво часто не наважується передати свої повноваження, начебто люди нароблять помилок, які буде важко виправити. Це свідчить про відсутність відповідного контролю та погану організацію праці.

Контроль сам по собі не має бути обмеженням для індивідуальної свободи.

Контроль як управлінська діяльність має відповідати таким вимогам [4]:

- бути всеосяжним та об'єктивним;
- орієнтуватися на кінцеві результати;
- повинен мати безперервний та регулятивний характер;
- бути гнучким, не заважати виконанню основної роботи;
- відповідати змісту тих робіт, які контролюються;
- бути зрозумілим для тих, кого контролюють;
- бути своєчасним;
- забезпечувати перевіряючих необхідною, зрозумілою інформацією;
- бути економічним, тобто відповідати вимозі, затрати на контроль не мають бути більшими, ніж результати, яких досягають у процесі контролю.

Керівники, крім офіційних обов'язків, зумовлених їхніми функціями і закріплених у відповідних документах (положеннях, статутах, інструкціях тощо), мають щодо своїх підлеглих і неофіційні обов'язки: з повагою і терпінням ставитися до їхніх поглядів, інформувати колектив про справи організації; створювати сприятливий морально-психологічний клімат і атмосферу довір'я; не загравати з підлеглими, але й не робити з них ворогів; виявляти інтерес до їхніх особистих проблем.

Література

1. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода / А. Т. Ішмуратов. – Київ : Наукова думка, 1996. – 192 с.
2. Ємельяненко Л. М. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Ємельяненко ; за заг. ред. В. М. Петюха, Л. В. Торгової. – Київ : КНЕУ, 2003. – 315 с.
3. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – Київ : Міленіум, 2003. – 344 с.
4. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін. ; за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – Київ : КНЕУ, 2006. – 398 с.

5. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Київ : Академвидав, 2003. – 568 с.
6. Пірен М. І. Конфлікти в системі політико-управлінської діяльності / М. І. Пірен. – Київ : Вид-во УАДУ, 2003. – 240 с.
7. Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера : навч. посіб. / Г. Л. Чайка. – Київ : Знання, 2005. – 442 с.

О.Г. Петринич,
*старший викладач кафедри психології
Львівського інституту МАУП*

О.Р. Романушко,
студентка Львівського інституту МАУП

РОЛЬ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ ЮНАКІВ

Головною ознакою періоду юності є потреба юнака зайняти внутрішню позицію дорослої людини, вибрати професію, усвідомити себе членом суспільства, виробити світогляд, вибрати свій життєвий шлях. Самовизначення означає не автономію від дорослих, а чітку орієнтацію та визначення свого місця у дорослому світі.

Віковий період – рання юність (15-18 років) – вважають третім світом, що існує між дитинством та дорослістю. У цей час юнак опиняється на порозі реального дорослого життя і дивиться на теперішнє з позиції майбутнього, шукає смисл свого життя. Якщо розглядати розвиток тільки як зміну психічних функцій, то всі основні новоутворення вже закінчились у підлітковому віці, закріплюючись та удосконалюючись у старшокласника [6].

Саме ранній юнацький вік є межею між дитинством та дорослістю, що характеризується появою центрального новоутворення юнацтва – самовизначення. Труднощі ранньої юності пояснюються розходженням у моментах досягнення індивідом, з одного боку, біологічної зрілості, а з іншого – соціальної зрілості, тому дослідження гендерних стереотипів, що впливають на поведінку у цій віковій категорії краще прослідковується, ніж у інших вікових категоріях.

Гендерні стереотипи – це механізми, що забезпечують закріплення і трансляцію гендерних ролей від покоління до покоління. У суспільній свідомості вони функціонують як стандартизовані уявлення про моделі поведінки відповідно до понять “чоловіче” та “жіноче”. Гендерна поведінка здебільшого базується на тому, як особистість сприймає вимоги своєї ролі [5, с. 342].

Гендерні стереотипи поведінки досліджені у працях таких вчених: Д. Бест, А.І. Белкін, О. Вороніна, Дж. Мак-Кі, Дж. Уїлліамс, А. Шерріфс.

Всі гендерні стереотипи можна поділити на три групи:

Перша група включає стереотипи стосовно рис характеру, особливостей поведінки чоловіків і жінок, нормативне уявлення про соматичні, психічні, поведінкові якості, які характерні для чоловіків і жінок. Чоловіки компетентні, доміантні, незалежні, агресивні, самовпевнені, схильні до логічних розмірвань, здібні керувати своїми почуттями. Жінки більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі і лагідні.

Друга група стереотипів стосується змісту праці чоловіків і жінок. Традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавча: для чоловіків характерна інструментальна діяльність, творча, організуюча і керівна.

Третя група стереотипів пов'язана з закріпленням сімейних і професійних обов'язків в співвідношенні зі статтю. Для чоловіків головні ролі професійні, для жінок – сімейні. “Нормальний!” чоловік прагне побудувати кар'єру, прагне професійного успіху. “Нормальна” жінка бажає вийти заміж, мати дітей, вести хатню роботу.

Жінка яка проявляє свої здібності бажає реалізовувати свій потенціал часто приходиться до конфлікту з традиційними поглядами громади щодо місця жінки в суспільстві і можливо до конфлікту з власними уявленнями про себе як про особистість. Жінки працюють і в той же час несуть велику частину побутових обов'язків, обов'язків з догляду за дітьми. На шляху жінки до традиційно чоловічих високооплачуваних і високих за статусом робіт поставлено значну кількість бар'єрів: культурних, юридичних, освітніх. Жінки стикаються з завищеними вимогами, дискримінацією при прийомі на роботу, при службовому переміщенні – все це перешкоджає жінці реалізовувати себе як особистість.

На чоловіка гендерні стереотипи також впливають негативно. До компонентів традиційної чоловічої ролі відносять норми успішності, статусу, розумової, фізичної, емоційної твердості, антижіночності. Для багатьох чоловіків повна відповідальність цим нормам недосяжна, що призводить до стресу і до компенсаторних реакцій: обмеження емоційності, нав'язливе прагнення до змагань і успіху. Жіночий стиль керівництва більш гнучкий. Чоловіки виконують роль директивного лідера, в той самий час як жінка виступає інструктивним керівником. Якості лідера у чоловіків та жінок мають спільну природу та не залежать від статевих відмінностей. Жінки в порівнянні з чоловіками-підприємцями орієнтовані на стійкі ділові стратегії та ведуть свій бізнес більш відповідально та обережно. Вони розглядають бізнес як можливість самореалізації.

Для повноцінного розвитку і самореалізації людині необхідно позбавлятися обмежень, які накладають традиційне стереотипне мислення на поведінку чоловіків і жінок. Свобода від подібних стереотипів, (а по суті – забобонів) дає людині можливість отримати душевне і фізичне здоров'я і здатність жити повним життям.

Дослідниця Московського центру гендерних досліджень О. Вороніна зазначає, що гендерна ідентичність базується на стереотипах – соціально культурних настановах, що примушують людину носити певний одяг, зачіску, демонструвати поведінку, навіть міміку й жести тощо.

У кожній культурі присутні чіткі гендерні стереотипи. Насправді сутність цих стереотипів схожа у всіх культурах світу. Джон Уїлліамс і Дебора Бест (Williams Best, 1990), котрі досліджували гендерні стереотипи дорослих у 28 різних країнах і стереотипи дітей у 24 країнах, виявили, що для жінок найбільш стандартні якості – це слабкість, м'якість, вдячність, м'якосердечність, а для чоловіків – агресивність, сила, жорстокість і грубість [1, с. 462-463].

Дж. Мак-Кі та А. Шеріфф (J. McKee., A. Sheriffs, 1957) дійшли висновку, що типово чоловічий образ – це набір рис, пов'язаний з соціально необмежуваним стилем поведінки, компетенцією і раціональними здібностями, активністю і ефективністю. Типово жіночий образ, навпаки, включає соціальні та комунікативні вміння, теплоту й емоційну підтримку. В цілому, чоловікам приписується більше позитивних якостей, ніж жінкам [6, с. 94].

Існує небезпека гендерних стереотипів, обмежуючих освітні і професійні можливості багатьох здібних дівчат (American Association of University Women, 1992; Venbow & Arjmand, 1990). Але на щастя ситуація почала змінюватись, тому можна сподіватися, що обмежуючі стереотипи, котрі торкаються жіночих умінь,

нівелюються у міру того, як жінки будуть задіяні у всіх сферах соціального життя [4, с. 682-683].

Стереотипи – це узагальнення, які торкаються певної групи людей, всім членам якої приписуються однакові характеристики. Оскільки в стереотипах закодовані очікування, вони нерідко сприяють появленню ситуацій, в котрих люди будують свою власну соціальну реальність. Гендерні стереотипи – це спрощені, схематизовані образи чоловіка і жінки. В суспільстві вони функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про модель поведінки і риси характеру, які відповідають поняттям “чоловіче” і “жіноче”. Гендерні стереотипи функціонують на рівні буденної свідомості. Гендерний стереотип, це, перш за все, сприйняття, оцінка людини як статі через поширення на неї характеристик певної статевої групи, завдяки приписуванню загальних протилежних характеристик всім представникам чоловічої або жіночої статі без достатнього усвідомлення можливих відмінностей між ними [5, с. 334]. Люди навмисно чи випадково користуються стереотипами для створення умов, в котрих очікувана поведінка підтверджується [3, с. 920-921].

Гендерні стереотипи існують на таких рівнях: індивідуальному, мікрогруповому (малі групи), макрогруповому (великі соціальні групи) і на соціальному (на рівні всього суспільства), на кожному з них гендерні стереотипи мають свої особливості. Спрощеність, некритичність і особливо – емоційна забарвленість – це ті особливості стереотипів, які наділяють їх надзвичайно силою дієвості як у формуванні поведінки окремої особистості, так і великих груп людей [5, с. 334].

У процесі переформування і формування психологічної статі в онтогенезі проступають дві загальні тенденції історично-еволюційного процесу – тенденція до збереження і тенденція до зміни особистості, що розвивається. А.І. Белкін в зв'язку з цим пише: “Стикаючись з індивідами, які виростили в інших умовах, з іншими шаблонами і стереотипами статевої поведінки, з іншим самоусвідомленням, суб'єкт легко помиляється чи будує уявлення про інших людей, дії, статева культура, спираючись на стандарти і стереотипи. Але навряд був би можливий який-небудь прогрес, якщо б поведінка людини (в тому числі і статева поведінка) носила виключно рутинний характер і представляла б собою стереотипне підпорядкування одним і тим же канонам. В людині закладена ще одна потреба – прагнення затвердити однократність і неповторність свого “Я” [2, с. 56-57].

Значна частина дослідників вважає, що найбільш важливою функцією гендерних стереотипів є функція виправдовування і захисту існуючого стану речей. Регулятивна функція гендерних стереотипів також має позитивну сторону. Спеціальні дослідження показують, що засвоєння особистістю еталона або зразка має надзвичайно важливу психологічну функцію. Зразок, стереотип полегшує виховання у дитини соціальної позиції, засвоєння нових відносин, утворення нових особистісних структур [5, с. 340].

Треба визнати, що існуючі в суспільстві гендерні стереотипи можуть відігравати негативну роль, багато в чому спотворюючи істинну картину. Перший негативний ефект полягає у тому, що існуючі стереотипи образів чоловіків і жінок діють як збільшувальне скло, де відмінності між чоловіками і жінками підкреслюються в набагато більшому ступені, ніж є насправді. Другий негативний ефект статевих стереотипів – це різна інтерпретація і оцінка однієї і тієї ж події залежно від того, до якої статі належить учасник цієї події. Третій негативний ефект гендерних стереотипів полягає у гальмуванні розвитку тих якостей, які не відповідають даним статево-рольового стереотипу [6, с. 106].

Навіть, якщо людина не вважає себе упередженою, скоріш за все в тих чи інших випадках вона говорить і діє, виходячи із стереотипів, не віддаючи собі звіт у цьому (Devine & Montieith, 1999). Навіть люди, відкриті переконання яких вільні від

упередженості, можуть автоматично діяти під її впливом, так як несвідомо засвоїли упередження, які надходять із численних джерел з їхнього сьогоденного оточення і сформованих під впливом ситуацій минулого. І лише однією протилежною інформацією не вдається ослабити упередження: люди схильні ігнорувати інформацію, котра не відповідає сформованому у них стереотипу. Упередженість виникає швидко і легко, а усувається з труднощами. Не дивлячись на це з самих перших днів існування соціальної психології дослідники шукають способи протистояння впливу упередженого ставлення [3, с. 921-922].

Дослідження показують, що традиційно стереотипна жіноча роль, за якою жінок оцінюють за критеріями їх молодості і фізичної привабливості, може спричиняти у багатьох нервові розлади і приводити до зниження самооцінки. Дослідження показали, що норма успішності статусу, яка визначає цінність чоловіка розміром його зарплати і успішності на роботі, через фінансовий тиск здійснює негативний вплив на процес самоактуалізації і самооцінку чоловіка. Деякі чоловіки через неможливість відповідати стандартним нормам успішності змушені доводити свою гендерну належність за допомогою так званої “компульсивної чоловічості”, яка включає в себе емоційну і фізичну жорстокість, підпорядкування жінок і поведінку пов’язану з ризиком. Норма фізичної твердості, яка пов’язана з очікуваннями від чоловіків фізичної сили і мужності, може стати причиною агресії, ризикованої поведінки, використання стероїдів, зловживання алкоголем і наркотиками. Найбільш серйозні проблеми для чоловіків, на думку багатьох дослідників, породжує норма емоційної твердості, яка пов’язана з заборонаю на виявлення чоловіками емоцій. Результати деяких досліджень показують, що чоловіки і жінки однаково емоційні, але виражають свої емоції різною мірою інтенсивності, що пояснюється відмінностями в ситуаціях експлікацій і нормах відносно емоційної експресії для чоловіків і жінок. Наукові дослідження обмежень, які накладаються традиційною гендерною роллю на розвиток особистості, показують, що традиційно стереотипні гендерні ролі необхідно змінювати [5, с. 345-346].

Отже, людина, як істота соціальна, завжди прагне схвалення суспільства, яке висуває до неї свої вимоги і очікування. Тому для спрощення розуміння цих вимог сформувалися стереотипи, якими люди користуються, як узагальненими образами, які торкаються певних груп людей, для створення умов, в яких очікувана поведінка буде підтверджуватись. Проте, гендерні стереотипи можуть мати й негативний вплив на людину, оскільки спотворюють сприйняття нею істинної картини, обмежують її поведінку і здійснюють емоційний тиск на свідомість людини. Також варто зазначити, що за впливу соціального середовища у людини формується статево-рольова ідентичність, що базується на гендерних особливостях особистості.

Література

1. Булычев И. И. Образы маскулинности и феминности в формате гендерной картины мира / И. И. Булычев. – Москва : 2003. – Режим доступа : http://www.credonew.ru/credonew/01_04/2htm (дата звернення 20.05.16). – Название с экрана.
2. Воронцов Д. В. Что такое гендер / Д. В. Воронцов // Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 479 с.
3. Герри Р. Психология и жизнь / Р. Герри, Ф. Зибардо. – 16-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 955 с. – (Серия “Мастера психологии”).
4. Грошев И. В. Психология половых различий / И. В. Грошев. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2001. – 683 с.

5. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник / В. В. Москаленко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
6. Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 479 с. (Серия “Практикум по психологии”).

**СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СОЦІАЛЬНА
БЕЗПЕКА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ.
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ
ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Т.Г. Васильців,
*д.е.н., професор кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

А.М. Шехлович,
аспірант Національного інституту стратегічних досліджень

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ

За роки незалежності України декларування урядом структурно-інноваційної моделі розвитку, на жаль, не було підтверджено активними стимулюючими заходами з боку держави, а система забезпечення інноваційної безпеки залишилась так і несформованою. Перешкоди створення сприятливих умов для розвитку і зміцнення інноваційної безпеки реального сектору економіки необхідно визнати системними через відсутність достатньої уваги як з боку центральних, так і регіональних органів державного управління, недосконалість державної інноваційної політики, що створює загрозу подальшому ефективному розвитку інноваційної сфери.

Свідченням чого є погіршення динаміки інноваційної діяльності, згорання реалізації інноваційно-інвестиційних проектів, зниженням частки високотехнологічного експорту, значна втрата інтелектуального капіталу та ін. Ситуація багато у чому ускладнюється веденням військових дій на сході України та анексією Російською Федерацією АР Крим. Воєнна загроза, макроекономічна нестабільність, різке скорочення платоспроможного попиту населення та корпоративного сектору є основними причинами зниження рівня інвестиційно-інноваційного забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки.

Проте навіть в умовах зовнішньої агресії та значного спаду соціально-економічної динаміки в Україні зберігається значний науково-технологічний, інноваційний та інтелектуальний потенціал для розбудови інноваційно-орієнтованої моделі економічного розвитку. Так, за даними Світової організації інтелектуальної власності Україна посідає 14-ту позицію серед 143 країн світу за рівнем інноваційної спроможності, а у Глобальному індексі інноваційності рейтинг України у 2014 році зріс з 71-ї до 63-ї позиції [6]. За Індексом інноваційності Bloomberg оцінка України станом на початок 2015 року зросла на 16 позицій (33 місце) [5]. Водночас результати досліджень свідчать про послідовне зниження рівня інноваційної безпеки України у 2007-2015 рр. Таким чином, вплив сучасних політико-економічних процесів на умови функціонування вітчизняної економіки, а також недостатньо ефективне державне управління інноваційною безпекою зумовлює гостру необхідність реформування системи забезпечення інноваційної безпеки в цілях найшвидшого посткризового відновлення національної економіки, так і ліквідації наслідків військового протистояння.

Зауважимо, що недостатнім є забезпечення економічних стимулів для розвитку інноваційної діяльності в Україні. Насамперед це стосується недостатньо ефективних інструментів підтримки інноваційної діяльності промислових підприємств, фінансово-інвестиційних механізмів стимулювання розвитку інноваційної сфери, незахищеності прав інтелектуальної власності та ускладнення процедури патентування.

В умовах фінансово-економічної нестабільності 2014-2016 рр. фінансові обмеження залишаються основним фактором гальмування інноваційної діяльності,

що пов'язано з низьким рівнем бюджетної підтримки розвитку інноваційної сфери, нестачею власних фінансових ресурсів суб'єктів інноваційної діяльності, високою вартістю банківських кредитних ресурсів, недоступністю зовнішніх джерел фінансування. Окрім того, державна підтримка інноваційної діяльності у формі прямого фінансування має суттєві бюджетні обмеження та не узгоджена з пріоритетами інноваційного розвитку. Значна частина бюджетних асигнувань надається добувним підприємствам, низько і середньотехнологічним виробництвам, що не сприяє прогресивним структурним зрушенням [2, с. 227].

Важливим кроком має стати залучення фінансових ресурсів для інвестування саме у перспективні інноваційні та наукоємні розробки, а не в традиційні галузі економіки. Внаслідок зниження рівня інвестиційної привабливості України у 2014-2015 роках (2,5-2,7 бали проти 5 можливих) та збереження численних інституційних перешкод (корупційної складової в органах державної влади, адміністративного тиску на бізнес, значного податкового навантаження, незахищеності прав інвесторів та ін.) спостерігається активне згортання реалізації інвестиційних проектів в інноваційній сфері, натомість основним джерелом фінансування інноваційної діяльності реального сектору економіки залишаються власні кошти підприємств, які є вкрай обмеженими внаслідок високої частки збиткових підприємств. Можливості використання коштів Державного бюджету для фінансування науково-технологічної та інноваційної діяльності є також обмеженими через значні розміри бюджетного дефіциту та відволікання значного бюджетно-фінансового ресурсу на протидію військовій агресії. У даному контексті ключовими завданнями реформування системи фінансово-економічного забезпечення інноваційної безпеки держави є:

- удосконалення механізму бюджетного стимулювання (пряма чи через відповідні бюджетні фонди) інноваційної діяльності через виконання норми статей чинних законів щодо фінансування освіти, науково-технологічної та інноваційної діяльності, збільшення обсягів бюджетного фінансування фундаментальних та прикладних досліджень шляхом відбору на конкурсній основі інвестиційних проектів, пов'язаних з п'ятим і, особливо, шостим технологічними укладами, контроль та оцінку ефективності використання державних коштів учасниками інноваційних процесів, а також здійснення інноваційного тиску на суб'єктів господарювання шляхом введення санкцій на випуск застарілої продукції та використання ресурсо- й енергоємних та екологічно небезпечних технологій;

- розроблення дієвого механізму залучення інвестиційних ресурсів в інноваційні проекти з метою забезпечення структурних реформ у промисловості України шляхом створення окремої інституції в рамках Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, яке б займалося залученням внутрішніх та зовнішніх інвестицій у високотехнологічні виробництва, надання державних гарантій інвесторам щодо вкладених інвестицій, а також забезпечення доступу інвесторів до отримання кредитних ресурсів через удосконалення механізмів пільгового кредитування інвестиційних проектів;

- запровадження пакету фіскальних стимулів шляхом застосування податкових знижок до підприємств, що здійснюють НДДКР при моніторингу ефективності таких пільг, запровадження інвестиційно-інноваційного податкового кредиту щодо сплати податку на прибуток, отриманого від реалізації інноваційної продукції, звільнення від сплати мита на ввезення високотехнологічного обладнання, що не виробляється в Україні;

- надання можливості підприємствам застосовувати норми прискореної амортизації в разі впровадження ними інноваційних проектів. Зокрема, з метою стимулювання інновацій на підприємствах доцільно дозволити амортизувати вартість інноваційних основних засобів і нематеріальних активів у перші три роки їх використання (перший рік – 50%, у наступні два – 25%) [2, с. 234];

- розроблення та реалізація державної програми з розвитку банківського кредитування інноваційної діяльності промислових підприємств, у якій необхідно передбачити преференції та гарантійні механізми, на зразок державного страхування кредитів для банків, які вкладають кошти в інноваційну діяльність промислового сектору, зокрема високотехнологічні виробництва;

- розвиток венчурного фінансування інноваційної діяльності шляхом сприяння подальшому розвитку ринку цінних паперів, забезпечення умов для взаємодії суб'єктів венчурного підприємництва у спосіб організації комунікативних площадок, зокрема, венчурних ярмарків, сприяння залученню "бізнес-ангелів", а також створення державного венчурного інноваційного фонду, що створить додаткові гарантії для інвесторів з боку держави.

Зазначимо, що однією із основних проблем в інноваційній сфері залишається низька сприйнятливість підприємницького сектору до інновацій, особливо сфери малого та середнього бізнесу. Так, у провідних країнах – США, Японії, Німеччині й Франції частка інноваційно активних підприємств коливається у межах 70-80 %, тоді як у країнах ЄС частка підприємств, що впроваджують інновації, вчетверо більша, ніж в Україні [1, с. 111]. Це зумовлює необхідність розроблення комплексу інструментів державної підтримки інноваційної діяльності малих та середніх підприємств, зокрема, доцільним видається створення окремої інституції підтримки інноваційних підприємств. Джерелом фінансового наповнення фонду може бути частина коштів, що надійшла від приватизації [4, с. 335].

В умовах обмеженого бюджетного фінансування та недостатності банківського кредитування пріоритетним напрямом є збільшення власних інвестиційних ресурсів підприємств, що виготовляють інноваційну продукцію, у спосіб застосування для них пільгових режимів оподаткування. Позитивний вплив на розвиток інноваційного підприємництва може здійснювати поширення практики проведення публічних консультацій з бізнес-середовищем щодо оцінки ефективності та дієвості бюджетно-податкових інструментів стимулювання інноваційної діяльності, а також напрямів законодавчих змін щодо їх удосконалення [3, с. 71-72].

Зауважимо, що лише комплексне поєднання і реалізація запропонованих венчурних, фінансово-інвестиційних механізмів забезпечення розвитку інноваційної сфери в Україні дадуть змогу створити ефективне інституційне середовище стимулювання інвестиційно-інноваційної активності бізнесу з метою посилення інноваційної безпеки на всіх рівнях системної ієрархії управління економікою.

Література

1. Варналій З. С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення / З. С. Варналій, О. П. Гармашова. – Київ : Знання України, 2013. – 387 с.
2. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. – Київ, 2015. – 336 с.
3. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2012 році: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – Київ : НІСД, 2012. – 256 с.
4. Склярова О. Л. Проблеми інноваційного розвитку економіки в Україні // О. Л. Склярова, Ю. В. Шарапець / Вісник Київ. нац. ун-ту технологій та дизайну. – 2012. – № 6. – С. 331-336.
5. Bloomberg innovation index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries/>

6. The Global Innovation Index 2014: The Human Factor in Innovation / World Intellectual Property Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/gii/gii_2014.pdf

Л.І. Гальків,
*професор кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЕЛЕКТРОНІЗАЦІЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Роздрібна торгівля вважається не лише одним із найбільш динамічних видів економічної діяльності, а й основним драйвером соціальних перетворень. Така двоєдина (економічна і соціальна) значущість роздрібною торгівлі та не обмеження її функціоналу суто комерційними (технологічними) операціями зумовлюють широку нішу тематики функціонування цієї ланки торгівлі серед наукових розвідок соціально-економічного спрямування.

Особливості розвитку роздрібною торгівлі аналізували О. Азарян, В. Апопій, М. Барна, А. Виноградська, Н. Возіянова, Н. Краснокутська, А. Мазаракі, Б. Мізюк, Л. Саркісян, О. Б. Халлір, В. Ящук та ін. Втім, як засвідчує аналіз останніх публікацій, питання інноваційного імперативу розвитку роздрібною торгівлі в сучасних умовах досліджені ще не достатньо.

Нині потужні гравці ринку роздрібною торгівлі – торговельні мережі (рітейлери) – використовують політику адаптування до потреб споживачів, активізуючи роботу в інтернет-середовищі, використовуючи геолокацію, big data. З одного боку, кризові потрясіння, порушення рівноваги та укорінення дисбалансів змушують бізнес змінюватися у руслі інноваційного поступу. З другого боку, відчуження підприємницької структури від процесу впровадження нововведень, який набирає галопуючих масштабів у XXI столітті, створює серйозні загрози для її економічної безпеки та конкурентоспроможності.

Якщо йдеться про інноваційну складову розвитку торгівлі, то передусім робиться акцент на запровадження новацій у технологію та організацію торговельної діяльності, на модернізацію матеріально-технічної бази, на застосування інформаційних технологій та електронізацію торговельних операцій. Остання знаходить свій прояв у бурхливому розвитку електронної комерції.

Законодавець, подаючи дефініцію електронної комерції [1], робить акцент на використанні інформаційно-телекомунікаційних систем (ІТКС) й наводить визначення низки базових термінів, які містять означення “електроний” або “e-” (*курсив авт.*) (табл. 1).

З табл. 1 видно, що змістовна сутність базових термінів у сфері е-комерції розкривається крізь призму здійснення операцій електронним способом. Це передбачає використання відповідних інформаційних технологій та комунікаційних середовищ задля забезпечення вищих соціально-економічних ефектів і зростання ефективності роздрібною торгівлі. Виявляється певний дуалізм інноваційності е-комерції, котра виступає як управлінсько-організаційна і в той же час – реалізаційно-маркетингова, а конкретніше – торговельна інновація, яка передбачає зміни у всіх міжфірмових та внутрішньофірмових функціях (маркетинг, фінанси, виробництво, продажі, ділові комунікації, що сприяють здійсненню комерційних угод), запровадження нових форм і методів взаємовідносин із постачальниками і

замовниками, створення нових форм торгівлі, зокрема інтернет-магазинів. У той же час в її основу покладена електронізація основного торгово-технологічного процесу, яка за своїм характером може бути визначена як виробничо-потенційна, а конкретно – техніко-технологічна інновація, пов'язана насамперед із запровадженням нових технічних засобів і технологій, зокрема електронною поштою, інтернет-порталами, е-аукціонами, інтернет-магазинами та віртуальними запасами в них. Проте, сама по собі електронізація комерційної діяльності не може виступати гарантом безумовного успіху підприємства роздрібною торгівлі. Понад 70% інтернет-підприємців завершують свій шлях крахом. Лише 11% нових інтернет-магазинів працюють більше від п'яти років [2, с. 91].

Таблиця 1

Базові терміни у сфері електронної комерції*

Терміни	Зміст
е-торгівля	господарська діяльність у сфері е-купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення е-правочинів із використанням ІТКС
е-форма представлення інформації	спосіб документування інформації у нематеріальній формі за допомогою засобів, здатних до відтворення, передачі чи зберігання інформації
е-повідомлення	інформація, представлена в е-формі, надана учасником відносин у сфері е-комерції з використанням ІТКС
е-договір	домовленість, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків та оформлена в е-формі
е-підпис одноразовим ідентифікатором	дані в е-формі у вигляді алфавітно-цифрової послідовності, що додаються до інших е-даних особою, яка прийняла пропозицію укласти е-договір, та надсилаються іншій стороні цього договору
е-правочин	дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснена з використанням ІТКС
інформаційні е-послуги	послуги щодо оброблення та зберігання інформації, що надаються дистанційно з використанням ІТКС
комерційне е-повідомлення	е-повідомлення, метою якого є просування товарів, робіт чи послуг або ділової репутації особи, яка провадить господарську або незалежну професійну діяльність
суб'єкт е-комерції	суб'єкт господарювання, що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням ІТКС, або особа, яка придбаває, замовляє, використовує товари, роботи, послуги шляхом вчинення е-правочину

*Укладено за [1]

Сучасний покупець на роздрібному ринку прагне і може завдяки поступу інформатизації скоротити часовий розрив між виникненням купівельного попиту і його задоволенням. Відтак, провідні підприємства роздрібною торгівлі фокусуються на діджиталізації, тобто впровадженні ІТ-систем та “оцифруванні” бізнес-процесів. До цифрового світу пристовуються і сприяють процесу діджиталізації: децентралізована організація, підприємницький дух, мультибрендовий і багатоканальний підхід. При цьому недостатньою є проста заміна традиційних бізнес-процесів цифровими. Діджиталізація вимагає формування культури безперервної інновативності, перманентного відслідковування нових тенденцій та ринкових можливостей. Так, компанія Walmart, яка налічує більше 11 тис. магазинів, а її виручку за рік (близько двох трильйонів доларів) генерує понад 10 млрд покупців, для оперування величезними інформаційними масивами створила систему

кафе даних. Ця система обробляє близько 24 тис. запитів на годину, дотримуючись правила, щоб відповідь займала не більше 8 секунд, а лівова частка запитів (95 %) до 2 секунд.

Рітейлером Purchasing Power здійснено дослідження, яке показало, що компанія близько 10 млн дол. США в рік може втрачати від зниження продуктивності праці персоналу унаслідок переживань працівників за нестачу поточних коштів і їх небажання оформляти споживчі кредити. Задля попередження цих втрат керівництво компанії прийняло рішення про організацію на своїй платформі SAP e-commerce оформлення замовлень від працівників з відтермінуванням відрахувань за замовлення із їхньої заробітної плати, проте без оформлення кредитних угод.

У міжнародному центрі інтернет-торгівлі Allbiz в 2015 р. рівень мобільного трафіку перевищив четвертину від загальної кількості відвідувань ресурсу, склавши 26,4%, що майже втричі вище відповідного показника за 2014 р. За даними Forrester, 52 % покупців у бізнес-сегменті для пошуку/замовлення продукції використовують смартфони. При цьому покупець, незалежно від суми оборотки і товарної групи, орієнтується на високоякісний мультимедійний контент. Він прагне отримати повну інформацію про товар у зручній для сприйняття формі, з чітким і розгорнутим описом, якісною візуалізацією, широким асортиментним рядом, багатьма відгуками від інших користувачів. Йому також важливо, щоб об'єкт пошуку легко ідентифікувався на сайті, був дешевший, ніж в офлайн. Якщо у декілька кліків, покупець не знаходить потрібний товар, то, незважаючи на дизайнерське оформлення сайту, зазвичай він його покидає. Більше половини онлайн-покупців (59 %) вважають за краще не взаємодіяти з менеджером компанії, а робити замовлення самостійно і оплачувати його в реальному часі [3].

Застування ІТ-технологій трансформує уявлення про традиційну торгівлю (табл. 2). Бренд Lacoste практикує “примірку” 3D-моделей кедів. Магазин Sephora встановив 3D-дзеркало для підбирання тіней, а Hointer – автоматизував операції з доставляння товарів до примірочних, з підбирання їх різновидів. Магазины Tommy Hilfiger надають можливість ділитися зображеннями, із яких складаються колажі на вітринах, залучаючи тим самими аудиторію до процесу продажу офлайн-магазинів. Home plus у південнокорейському метро розмістила віртуальну продуктову полицю, яка дозволяє оформити вибір і доставку товару, зафіксувавши камерою QR-код зображеного на е-полиці продукту. Будинок моди Burberry застосовує оснащення персоналу *гаджетами*, люстр – відеоекранами, лотів – радіочастотними маяками, які активують зображення з показу мод конкретного товару чи бренду. Бренд Diesel практикує використання інтерактивної примірювальної, у якій відвідувач може зробити світлинку, опублікувати її у соціальній мережі, обговорити у веб-спільності. Clinique використовує “розумну” стійку, яка дозволяє ідентифікувати тип, стан і проблеми шкіри покупця, надати йому персональні рекомендації дерматолога, допомагає вибрати необхідний товар.

Таблиця 2

Приклади застосування ІТ-технологій суб'єктами роздрібно́ї торгівлі*

Суб'єкти	Форми	Застосування ІТ-технологій дозволяє
Lacoste	Мобільний додаток	підібрати товар за допомогою ІКТС, зменшити кількість запасів
Sephora	Запрограмоване 3D-дзеркало	
Home plus	Віртуальна продуктова полиця у метро	
Burberry	Персонал з iPad, люстра з відеоекранами	стимулювати інтерес до товару

Hointer	Робот	автоматизувати процеси доставляння товарів до примірочних, підбирання їх різновидів
Tommy Hilfiger	Інтерактивне вікно	візуалізувати, зберегти, розповсюдити і обговорити у веб-спільності своє зображення, отримати в інтерактивному режимі оцінку/консультацію експерта
Diesel	Інтерактивна примірювальна	
Clinique	Стійка з iPad-ом	

*Укладено за [4]

У майбутньому визначальним чинником у розвитку роздрібно́ї торгівлі та в оновленні способів доставляння товарів до кінцевих споживачів будуть купівельні уподобання зростаючої частки технологічно адаптованих жителів. Нині технологічно адаптовані споживачі не тільки нарощують частоту виходу в Інтернет, але й урізноманітнюють способи та збільшують кількість пристроїв для такого виходу. Найбільший бум онлайн покупок очікується у високорозвинутих країнах, а також у країнах з домінуючою і зростаючою чисельністю населення.

В Україні також є підстави для поширення процесу електронізації роздрібно́ї торгівлі. Передусім ця гіпотеза підтверджується глобалізаційними трансформаціями, інтеграцією внутрішньої торгівлі у світовий економічний простір, практикою організування та здійснення комерційних операцій міжнародними операторами роздрібно́го ринку. Окрім того, на тлі доволі високої частки забезпеченості вітчизняного населення доступом до мережі Інтернет (на початок 2016 р. у розрахунку на 100 жителів стаціонарним –14,2, у т. ч. ширококутним доступом – 11,6) і її тенденційним зростанням (за 2015 рік на 3,4 % і 26,2 % відповідно) рівень покупок через цю мережу, що в обсязі роздрібно́го товарообороту не сягає навіть 1 %.

Література

1. Закон України “Про електронну комерцію” / ВВРУ. – 2015. – № 45. – С. 410.
2. Міщук А. І. Необхідність та передумови використання інноваційних технологій на підприємствах торгівлі / А. І. Міщук // Вісник Львів. комерц. акад. : зб. наук. праць. – Серія економічна. – 2015. – Вип. 48. – С. 88-92.
3. Хто він, інтернет-покупець 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://24tv.ua/hto>.
4. IT-технології в ритейлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : newtsum.com/press/retail.

І.М. Гринчишин,
к.е.н., старший науковий співробітник
відділу регіональної фінансової політики
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України”

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ДОПОМОГ В УКРАЇНІ

В умовах невідворотного погіршення рівня життя населення та зростання бідності однією із найбільш сучасних та широко використовуваних в сучасному світі форм його захисту є ефективно діюча система соціального захисту та соціального забезпечення.

На сьогоднішній день основна проблема належного фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення лежить як у площині визначення адекватного обсягу фінансових ресурсів, спрямованих в галузь, так і в механізмах їх ефективного використання. Потреба трансформації розподільчих відносин, зменшення обсягу неефективних видатків, зміни підходів до механізмів надання та фінансування видатків місцевих бюджетів на соціальний захист зумовлена такими причинами:

1. Попри зростання обсягів видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2011-2014 рр. спостерігається уповільнення їх темпів приросту.

При цьому, упродовж 2011-2014 рр. відбулося уповільнення темпів приросту видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в цілому по Україні з 20,0% у 2012 р. (у порівнянні з 2011 р.) до 2,0% у 2014 р. (у порівнянні з 2013 р.) [1; 2].

2. Посилення процесів регіональної диференціації як сукупних видатків місцевих бюджетів на соціальний захист (соціальне забезпечення), так і розмірів зазначених виплат в розрахунку на одного мешканця зумовлюють значні розбіжності в рівнях матеріального забезпечення осіб за територіальною ознакою. В 2014 р. найвищим цей показник був у Рівненській області – 1886 грн., а найнижчим – у Луганській області – 751 грн., при цьому найбільший обсяг фінансових ресурсів у сферу соціального захисту та соціального забезпечення було спрямовано у Донецькій, Дніпропетровській та Львівській областях [1; 2].

3. Концентрація підвищеного розміру виплат на соціальний захист та соціальне забезпечення у регіонах з низьким рівнем соціально-економічного розвитку вказує на проблему надмірної матеріальної залежності їх мешканців від бюджетного забезпечення за умови низької участі вказаних регіонів у формуванні валового національного доходу.

У 2014 р. співвідношення видатків місцевих бюджетів на соціальний захист (соціальне забезпечення) та ВРП диференціювалось від 0,9 % (м. Київ) до 11% (Чернівецька обл.) [1; 2].

4. Диференціація середніх розмірів соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям за регіонами України та зростання частки соціальних допомог в структурі доходів домогосподарств, доводить тезу про те, що соціальна допомога починає бути основним джерелом доходу багатьох сімей та не сприяє їх реінтеграції до трудової діяльності.

В розрізі регіонів України у 2014 р. середні розміри соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям значно диференційовані, при чому, найвищий розмір соціальних допомог у 2014 р. отримували мешканці Рівненської області (2242,07 грн.), а найнижчий – у Чернігівській області (1470,61 грн.) [2].

5. Низький розмір окремих соціальних допомог в розрізі основних видів вказує на низький рівень їх соціальної значимості та декларативний характер. Для прикладу, середній розмір цільової грошової допомоги у 2014 р. варіював від 46,23 грн. у Чернігівській області до 41,26 у Рівненській області, така ж ситуація склалася і з допомогою самотнім матерям.

6. Відсутність уніфікованих підходів до планування, недосконалий механізм призначення та фінансування пілг призводить до розпорошення та неефективного використання фінансових ресурсів, спрямованих у галузь.

7. Відсутність проведення оцінки потреб в соціальних послугах територіальними центрами зумовлюють значні розбіжності в рівнях навантаження територіальних центрів особами, що обслуговуються ними, та в рівнях фінансування в розрахунку на одного споживача послуг.

Соціальні допомоги в структурі витрат соціального захисту та соціального забезпечення займають найбільшу частку, що обумовлено охопленням значної чисельності отримувачів (малозабезпечені сім'ї та самотні громадяни, сім'ї з дітьми, інваліди та ін.). **Диференціація середніх розмірів соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям за регіонами України та зростання частки соціальних допомог в структурі доходів домогосподарств**, доводить тезу про те, що соціальна допомога починає бути основним джерелом доходу багатьох сімей та **не сприяє їх реінтеграції до трудової діяльності**.

В розрізі регіонів України у 2014 р. середні розміри соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям значно диференційовані (рис. 1), при чому, найвищий розмір соціальних допомог у 2014 р. отримували мешканці Рівненської (2242,07 грн.), Житомирської (2612,86 грн.) та Кіровоградської (2536,94 грн.) областей, а найнижчий – у Чернігівській (1470,61 грн.), Вінницькій (1400,30 грн.) областях та м. Київ (1416,13 грн.) [1; 2].

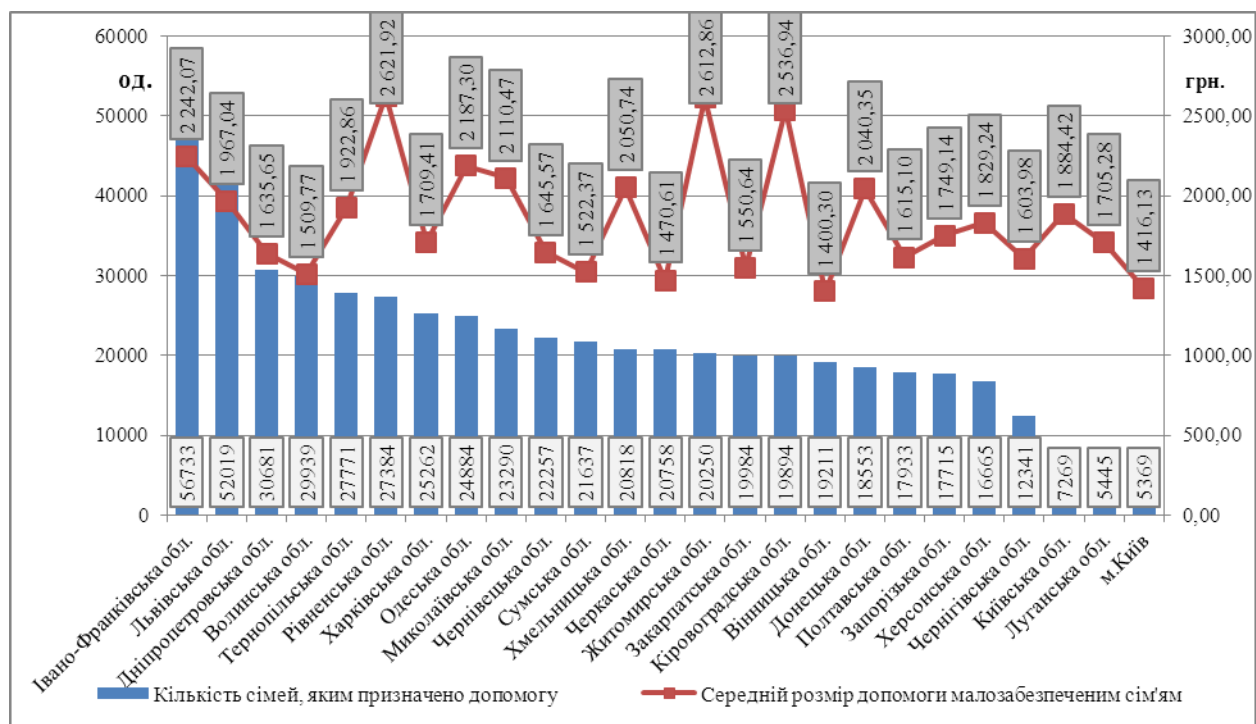

Рис. 1. Чисельність одержувачів та середній розмір допомоги малозабезпеченим сім'ям в розрізі регіонів України в 2014 р.

За кількістю сімей, що отримали допомогу, із загальної сукупності вирізняються Івано-Франківська та Львівська області, при цьому середній розмір

зазначеного виду допомоги був також вищим, ніж в цілому по Україні, що значною мірою обумовлюється дією спеціальних законів, що передбачають підвищені розміри багатьох соціальних виплат.

При цьому, в розрізі адміністративно-територіальних одиниць Львівщини у 2014 р. середні розміри допомог сім'ям з дітьми також значно диференційовані, при чому вищий рівень соціальних допомог у 2014 р. отримують мешканці гірських територій, що мають підвищений розмір багатьох соціальних виплат. У 2014 р. кількість сімей Львівської області, що отримали допомогу як малозабезпечені, у порівнянні з попереднім роком збільшилась на 5574 одиниць та у 2014 р. склала 24046 одиниць. Середній розмір допомоги у 2014 р. склав 2192 грн., що на 336 грн. більше попереднього року. У 2014 р. найбільша частка сімей, що отримали допомогу як малозабезпечені в структурі сімей спостерігалась у Турківському (8,4%), Дрогобицькому (8,1%) та Сколівському (7,7%) районах. При цьому найвищий рівень середнього розміру зазначеної допомоги також спостерігався у Турківському та Сколівському районах – у районах, що мають статус гірських територій. Варто звернути увагу на значний рівень диференціації середнього розміру допомоги малозабезпеченим сім'ям, при цьому різниця між найвищим (3394 грн. у Турківському районі) та найнижчим (1360 грн. у м.Стрий) становила 2034 грн [3].

Низький розмір окремих соціальних допомог в розрізі основних видів вказує на **низький рівень їх соціальної значимості та декларативний характер**. Для прикладу, середній розмір цільової грошової допомоги у 2014 р. варіював від 46,23 грн. у Чернігівській області до 41,26 у Рівненській області, така ж ситуація склалася і з допомогою самотнім матерям.

Таким чином, з огляду на виявлені проблеми та обмежені можливості збільшення бюджетного фінансування соціальних видатків, пріоритетними завданнями в сфері соціального захисту та соціального забезпечення є прийняття зважених рішень не тільки в частині пошуку додаткових фінансових ресурсів для фінансування зазначених видатків, а й у перегляді діючих механізмів їх розподілу на засадах ефективності. З метою зниження диференціації регіонів в частині надання соціальних допомог малозабезпеченим особам пріоритетом є розроблення механізмів посилення їх адресності та проведення широкомасштабної політики реінтеграції вказаних осіб до трудової діяльності з урахування регіональної специфіки.

Література

1. Виконання бюджетів. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. Джерело доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813>.
2. Соціальний захист населення України за 2014 р. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Джерело доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Місцеві бюджети Львівської області в умовах реформи місцевого самоврядування / НАН України ; ДУ "Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України" ; за наук. ред. д.е.н., проф. Сторонянської І. З. – Львів, 2015. – 223 с.

“ЗЕЛЕНА” ЕКОНОМІКА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЬВОВА ТА ОБЛАСТІ

Соціальна безпека сьогодні – це стан соціальної стабільності та спроможності протистояти соціальним загрозам [2]. Дослідження соціальної безпеки регіону необхідне для пізнання особливостей соціально-економічного розвитку країни в період системної трансформації, в умовах, коли Україна перебуває у дуже складному економічному та фінансовому становищі. Однією з найбільш значних екзогенних загроз соціальної безпеки західного регіону країни, яка загрожує його соціальній безпеці є погіршення екологічної ситуації та зростання ймовірності природних і техногенних катастроф. Така ситуація спонукає до необхідності вирішення питання підвищення ефективності використання ресурсів, розвитку нових екологічно орієнтованих галузей і видів діяльності, впровадження “зелених технологій”, які дозволять забезпечити гармонійне узгодження економічного, соціального і екологічного розвитку, і стануть каталізатором зростання економіки регіону [3].

Таким чином актуальним є застосування концепції “зеленої” економіки, що не замінює собою концепцію сталого розвитку, проте є важливою її складовою. Дослідженню проблем розвитку зеленої економіки присвячені наукові праці таких вчених як: Н. Андрєєва, Б. Буркинський, В. Волошин, Т. Галушкіна, Ю. Грицан, Д. Колотило, В. Кравців, Л. Мельник, О. Миронов, В. Реутов, В. Сельський та ін. Доволі близьким є бачення ЮНДЕСА: “зелена” економіка – це економіка, яка призводить до поліпшення добробуту людини і скорочення нерівності, при цьому не піддаючи майбутні покоління значним екологічним ризикам та екологічному дефіциту. Вона прагне принести довгострокові соціальні вигоди для короткострокових заходів, спрямованих на пом’якшення екологічних ризиків. “Зелена” економіка є сприятливою компонентою загальної мети сталого розвитку [4].

Екологічна ситуація у м. Львові, так само як в Україні загалом, залишається напруженою, що створює низку проблем як для мешканців міста, так і для регіону. Причинами такого стану повільні темпи модернізації виробничих циклів з перевагою використання ресурсоемних технологій виробництва; стан системи водовідведення, накопичення значних обсягів відходів, відсутність ефективних способів їх збирання, зберігання та видалення, прояв небезпечних геологічних процесів, недосконалість транспортних розв’язок, висока щільність забудови селітебних територій, низька екологічна свідомість населення, відсутність низки правових норм тощо. Така екологічна ситуація у місті зумовлена специфічним для нього, тісно переплетеним комплексом природних, містобудівних, інженерних, соціально-економічних та інших умов й ускладненими у зв’язку з цим спробами її поліпшення. Вона також характеризується незадовільною здатністю природного середовища до самопідтримання й самовідновлення.

Формуючи систему економічної безпеки розвитку Львова в умовах глобалізації, доцільно враховувати сучасні тенденції світового розвитку. Ідеться про впровадження принципів “зеленої” економіки в різні сектори господарства нашого міста (табл. 1). З точки зору забезпечення економічної безпеки міста, можна виділити нові “зелені” сектори економіки, а також ті, які знаходяться у процесі екологічної трансформації (“озеленення” – greening) вже існуючих галузей господарства України.

Впровадження принципів “зеленої” економіки в різні сектори господарства міста
Львова

“Зелені сектори економіки”	Впровадження принципів “зеленої економіки”
Енергетична безпека	<p>У <u>Львівській області</u> (с. Ралівка) побудована Самбірська фотоелектрична сонячна електростанція.</p> <p>У <u>2012</u> році відкрито першу чергу сонячної станції потужністю 1,1 МВт. У травні <u>2013</u> року відкрито другу чергу потужністю 2,08 МВт. Загальну потужність станції було заплановано довести до 9,98 МВт у 2013 році.</p> <p>5 квітня 2016 року, департамент паливно-енергетичного комплексу та енергозбереження Львівської обласної державної адміністрації та представники банків та кредитних спілок підписали генеральні договори щодо продовження реалізації Програми енергозбереження для населення.</p> <p>31 травня 2016 року, на засіданні сесії Львівської обласної ради прийнято Програму енергозбереження для бюджетної сфери Львівщини на 2016-2020 роки. На реалізацію заходів Програми у 2016 році передбачено кошти обласного бюджету в обсязі 10 млн гривень.</p>
Ресурсна безпека	<p>На території Львівської області знаходиться 472 родовищ корисних копалин і лише половина з них розробляється. 43,4 % мінерально-сировинної бази Львівщини представлені паливно-енергетичною сировиною (нафта, вільний газ, конденсат, вугілля, торф); друге місце (34,6 %) належить сировині для виробництва будматеріалів – глини, суглинки, піски, піщано-гравійна суміш, гіпси, вапняки, пісковики; 15,6 % видобутку займають підземні прісні та мінеральні води; самородна сірка, солі (кам’яна, магнеєва, калієва), озокерит, сапропель займають 6,2 % в структурі видобувної промисловості.</p> <p>Нафтові запаси в області представлені 18 родовищами з видобувними запасами понад 30,1 млн. т., що складає 21,52 % від запасів України. Найвні 11 перспективних площ.</p>
Соціальна безпека	<p>У Львівській області продовжують видавати населенню кредити на впровадження енергозберігаючих заходів з відшкодуванням 15 відсотків річних у національній валюті за кредитами, отриманими на заходи з енергозбереження, та 20 відсотків за кредитами, отриманими на заходи орієнтовані на використання альтернативних до газу джерел енергії у рамках Програми енергозбереження для населення Львівщини на 2013-2016 роки.</p> <p>За січень-липень 2015 року за Програмою енергозбереження для населення Львівщини на 2013-2016 роки видано 1 775 кредитів на загальну суму 38,5 мільйона гривень з обласного бюджету відшкодовано 1,3 мільйона гривень.</p>
Виробнича безпека	<p>На початку 2015 року, у ході робочої поїздки до Львова та с. Луки Львівської області було презентовано результати впровадження пілотних проектів з енергоефективності та альтернативної енергетики, які здійснювалися за підтримки Проекту ГЕФ/ЮНІДО “Підвищення енергоефективності та</p>

“Зелені сектори економіки”	Впровадження принципів “зеленої економіки”
	<p>стимулювання використання відновлюваної енергетики в агро-харчових та інших малих і середніх підприємствах (МСП) України”. Бенефіціаром Проекту є Держенергоєфективності України.</p> <p>27-30 вересня 2016 року пройде X спеціалізована виставка “Альтернативна енергетика”. В рамках якої розглядатимуться: сучасні системи енергозбереження, технології використання відновлювальних джерел енергії, сонячна енергетика, вітрова енергетика, гідро-енергетика, енергетика біомас, геотермальна енергетика, науково-дослідні розробки та інноваційні проекти. Громадська організація “Центр сприяння і розвитку програм та проектів ЮНЕСКО у Львівській області” проголосила своїм основним робочим проектом на 2016 рік – розвиток медичного туризму в Україні. Зазначений проект розрахований не тільки на 2016 рік, а й на наступні.</p>
Транспортна безпека	<p>У Львові презентували перший в Україні електробус. Головні переваги електробуса “Електрон” перед існуючими видами міського транспорту:</p> <p>повна відсутність шкідливих викидів в атмосферу; підвищений комфорт для пасажирів за рахунок низьких рівнів шуму і вібрації в салоні; зниження загальноміського шумового фону; низькі витрати на обслуговування та ремонт.</p>
Регіональна безпека	<p>На кінець 2010 р. у місті було чотири підприємства, які здійснювали діяльність у сфері поводження з відходами. Збирання, зберігання, перевезення відпрацьованих нафтопродуктів, непридатних до використання за призначенням (включаючи відпрацьовані моторні й індустриальні масла та їх суміші) здійснюють ДП “АБВ-плюс” і спільне українсько-болгарське підприємство ТЗОВ “Укра-АБВ”. Збирання, перевезення, зберігання відпрацьованих батарей свинцевих акумуляторів проводить західно-українське ЗАТ “Вторкольормет”, науково-технічне ПП “Галекоресурс” проводить збирання, зберігання відпрацьованих механічно непошкоджених люмінесцентних та дугових ртутних ламп.</p>

*складено автором

Так, згідно із Комплексною стратегією розвитку Львова 2012-2025 рр. серед пріоритетів екологічної політики визначено: впорядкування та утримання зелених насаджень з метою створення екологічної рівноваги між суспільством і природою, підвищення рівня екологічної свідомості громадян і визначення стратегічних показників екологічного стану та їх покращання.

Не зважаючи на наявність позитивних тенденцій у русі Львова та області до впровадження “зеленої економіки”, залишається невирішеними ряд важливих екологічних проблем що гальмують озеленення регіону. Основні з яких [1]:

- закриття й рекультивація Львівського сміттєзвалища, яке входить до переліку екологічно-небезпечних об’єктів на території Львівщини, будівництво сміттєпереробного заводу й міського полігону захоронення ТПВ;
- зменшення навантаження автотранспорту на найбільш забруднену центральну частину міста через реалізацію нової транспортної стратегії;

контроль за станом хімічного забруднення атмосфери не лишень в точках перетину магістральних вулиць, але й в межах селітебних територій, особливо дитячих майданчиків, садочків та шкіл;

- завершення робіт щодо підвищення рівня забезпечення міста каналізаційною мережею та мінімізації забруднення поверхневих водойм міста комунальними стоками; усунення неприємного запаху в місті;
- розробка єдиної комп'ютеризованої системи комплексного управління зеленою зоною міста; інвентаризація зелених насаджень, яка б також включала лісові масиви в межах міста; розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду;
- існує потреба в продовженні реалізації заходів, спрямованих на розвиток екологічної освіти й просвіти мешканців міста (створення “зелених класів”, гуртків екологічного спрямування формування фондів публічних та шкільних екологічних бібліотек і відеотек).

Незважаючи на те, що упровадження екологічно чистих технологій створює багато цікавих суперечностей між екологічними вигодами з точки зору використання і людськими та екологічними витратами наприкінці виробництва, саме “зелена економіка” може стати джерелом розвитку Львова та регіону.

Адже саме наше покоління має унікальну можливість не залишити своїм дітям нічого поганого: ні викидів парникових газів, ні бідності, ні втрат біорізноманіття. Отже, перспективи створення зеленої економіки в нашому місті та Україні загалом стають необхідними і цілком досяжними.

Література

1. Комплексна екологічна програма на 2012-2016 рр. для м. Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.lvivrada.gov.ua/zasidannya/proekty-uhval/15665-pro-kompleksnu-ekologichnu-programu-na-2012-2016-roky-dlja-mista-lvova>.
2. Весельська Л. А. Соціальна безпека: проблема визначення / Л. А. Весельська // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія “Управління” : зб. наук. праць. – 2010. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua-/Portal/Soc_gum/Nvamu_upravl/2010_3/49.pdf
3. ВГО “Розвиток та довкілля” ARTRIS 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dae.org.ua/ua/our-topics/green-economy/49--2.html>
4. Allen C. A guidebook to the Green Economy. Issue 1: Green Economy, Green Growth and Low-Carbon Development – history, definitions and a guide to recent publications Division for Sustainable Development / Cameron Allen, Stuart Clouth. – New York : UNDESA, Division for Sustainable Development. – 2012. – 65 p.

О.О. Ільчук,
к.е.н, доцент кафедри економіки
Львівського торговельно-економічного університету

В.Т. Попович,
студент Львівського торговельно-економічного університету

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Сучасні суспільні процеси характеризуються високою динамічністю змін та всепроникливою інтелектуалізацією економічних процесів. Такий поступ значною мірою стимулює зміну національних орієнтирів, формування державної соціальної політики, яка б стимулювала розвиток інтелектуального продукту. Подібні напрями на державному рівні впливають і на стратегію управління на рівні окремого підприємства. Це спричиняє розвиток явища соціальної політики.

Як вважають вітчизняні вчені, соціальна політика спрямована на формування максимально комфортних умов реалізації трудових здібностей персоналу. Так, Бурбела А.Г. [1] вважає, що мета соціальної політики підприємства: створення нормальних умов праці і відпочинку для працівників; забезпечення безпеки працівникам на виробництві, у побуті, місці відпочинку; задоволення і розвиток потреб працівників; зміцнення здоров'я і збільшення тривалості життя працівників і співробітників; збереження екосистеми (повітряного басейну, ґрунту, водних ресурсів, флори і фауни). А автори Т. Яремчук та О. Чигринець, вважають, що соціальна політика підприємства – це управління процесом надання послуг соціального характеру співробітникам організації та членам їх родин.

Відтак, основою формування сприятливих умов трудової діяльності є соціальна політика підприємства, яка має здійснюватися за наступними напрямками:

- кадрова політика (набір і добір персоналу, його навчання та перенавчання);
- політика матеріального та морального стимулювання персоналу (формування доходів персоналу в матеріальній формі: грошовій та натуральній);
- політика забезпечення певних соціальних гарантій працівникам та членам їх родин освітнього, медичного та культурно-розвиваючого характеру;
- політика формування фондів соціальної підтримки працівників.

Однак при формуванні засад соціальної політики слід не забувати про те, що її основні положення не можуть суперечити генеральній стратегії підприємства, а також її складовій – соціальній стратегії.

Соціальна стратегія, на думку Бураковської Н., має забезпечити належні соціальні результати реалізації стратегічного плану підприємства. Тобто, в результаті реалізації стратегії торговельного підприємства соціальне становище його працівників повинно не тільки не погіршитись, а суттєво покращитись. Крім того, реалізація стратегії підприємства не може погіршувати соціальні параметри його зовнішнього середовища.

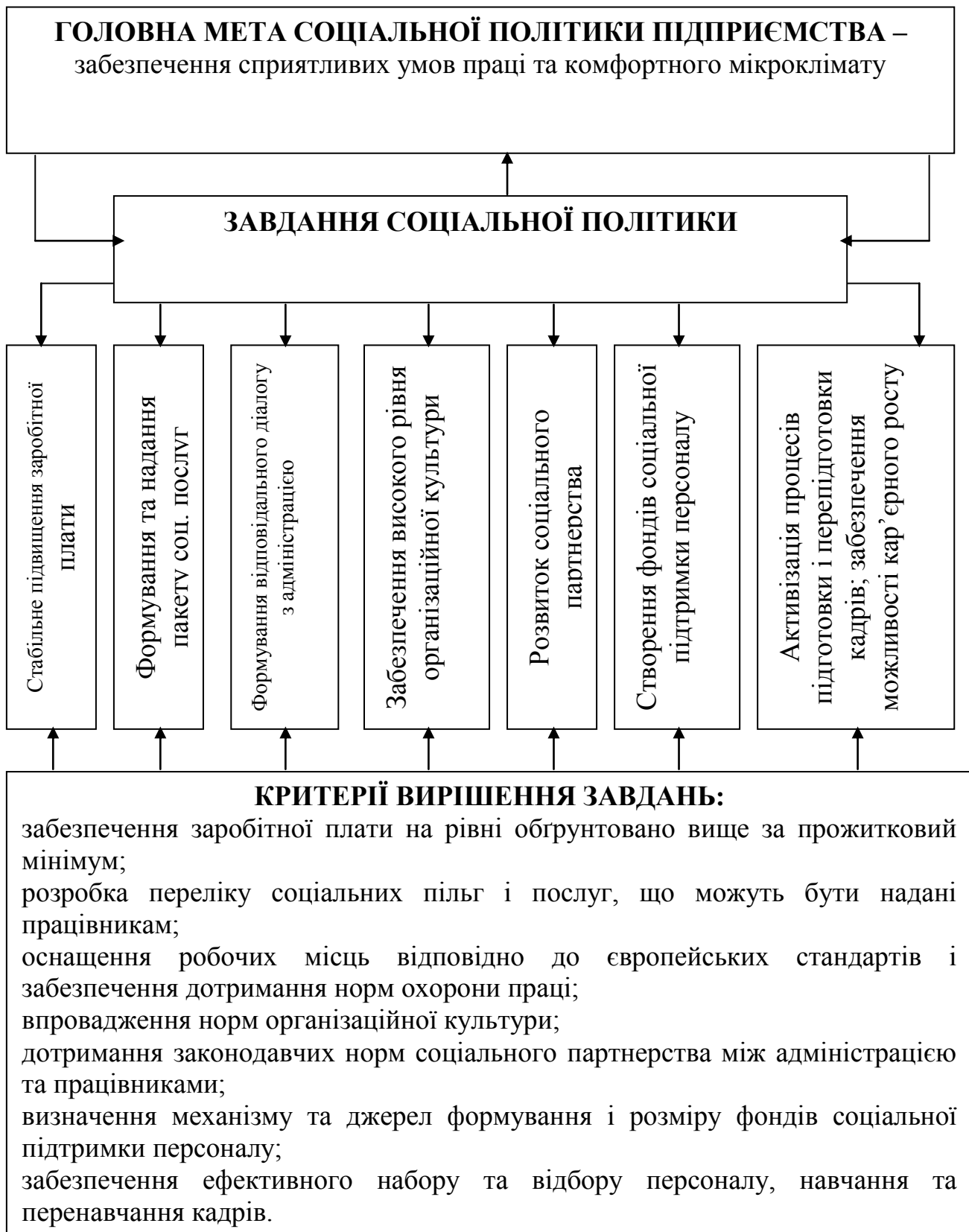

Рис. 1. Структура соціальної політики підприємства

Отже, реалізація соціальної політики на рівні господарюючого суб'єкта має сприяти:

- поліпшенню розуміння змісту праці, життя та здоров'я, гарантії обов'язкового медичного страхування працівників організації та їх сімей, а також рішення питань соціального розвитку персоналу;
- забезпеченню підготовки кваліфікованих робітників та спеціалістів, їх економічному та професійному навчанню;
- забезпеченню соціальної підтримки пенсіонерів та інвалідів, які працювали до виходу на пенсію на підприємстві. Вони мають користуватися нарівні з діючими працівниками реальними можливостями медичного обслуговування, забезпечення житлом, путівками в оздоровчі та профілактичні заклади, іншими соціальними послугами та пільгами;
- адміністрація зобов'язана забезпечити всіх працівників належними та безпечними умовами праці.

Слід також наголосити на тому, що адміністрація підприємства повинна бути зацікавлена у впровадженні дієвих механізмів стимулювання високопродуктивної праці на основі поліпшення умов праці персоналу. При цьому має враховуватися особистий внесок кожного працівника в досягнення кінцевого результату.

Таким чином, соціальна політика підприємства як складова частина його стратегії, являє собою заходи, пов'язані з наданням своїм працівникам додаткових пільг, послуг і виплат соціального характеру. А реалізація ефективної соціальної політики господарюючого суб'єкта дозволить зберегти та зміцнити його трудовий потенціал, формувати кадри певної кваліфікації відповідно до сукупності виробничих завдань.

Література

1. Бабенко А. Г. Аналіз соціальної політики підприємства та напрями її вдосконалення [Електронний ресурс] / А. Г. Бабенко // Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/17.pdf
2. Бураковська М. Соціальна стратегія розвитку торговельного підприємства [Електронний ресурс] / М. Бураковська // Режим доступу : <http://intkonf.org/burakovska-n-sotsialna-strategiya-rozvitku-torgovelnogo-pidpriemstva>
3. Яремчук Т. Соціальна політика підприємства [Електронний ресурс] / Т. Яремчук, О. Чигринець // Режим доступу : <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18800/1/125.pdf>

Л.В. Ковальчук,

*здобувач відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ "Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України"*

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: СТАН, ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Загострення політичної та соціально-економічної ситуації в Україні виявили необхідність оптимізації соціальної сфери, зокрема функціонування системи надання соціальних послуг. Цьому сприяють диспропорції у якості життя населення. Питання бідності турбує все більшу частину населення України, а отже пошук можливостей підвищення рівня добробуту населення стає все більш актуальним.

В контексті соціальної політики об'єктами соціальних послуг виступають окремі особи, групи, спільноти, які потребують визначеної підтримки, при цьому соціальні послуги виступають суб'єктом соціальної політики.

Соціальні послуги – це діяльність, спрямована на задоволення основних соціальних потреб індивіда, в т.ч. інформаційних, освітніх, у медичній, психологічній допомозі тощо, з метою сприяння його успішному соціальному функціонуванню.

Одним із основних документів, який регулює організаційні та правові засади забезпечення громадян соціальними послугами є Закон України “Про соціальні послуги”. Положення цього закону базуються на міжнародному досвіді соціального забезпечення потребуючого населення, а також розширюють можливості підтримки розвитку соціальної інфраструктури.

Законом України “Про соціальні послуги” визначено, що соціальні послуги надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, та наслідки яких вона не може подолати самотійно (зокрема, інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо) [1].

Відповідно до Закону України “Про соціальні послуги”, можуть надаватись такі види соціальних послуг:

- соціально-побутові
- психологічні
- соціально-педагогічні
- соціально-медичні
- юридичні
- послуги з працевлаштування
- інформаційні

Основними формами надання соціальних послуг потребуючим групам населення є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. При цьому, матеріальна допомога може надаватись у вигляді грошових виплат або натуральної допомоги (продукти харчування, одяг, засоби санітарії, засоби догляду за дітьми, технічні засоби реабілітації та інші предмети першої необхідності тощо).

Держава є ключовим суб'єктом у регулюванні ринку соціальних послуг, оскільки виконує управлінську та координуючу роль, а також має широкі можливості впливу на ринок в цілому. Здебільшого, послуги у сфері соціального обслуговування осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, держава забезпечує шляхом залучення територіальних центрів соціального обслуговування.

Крім цього, соціальні послуги також надаються громадськими, благодійними та релігійними організаціями. Громадськими організаціями реалізуються інноваційні проекти, у тому числі проекти, спрямовані на надання соціальних послуг із запобігання виникненню складних життєвих обставин, підвищення рівня професіоналізму соціальних працівників, інших фахівців, що надають соціальні послуги. В окремих регіонах місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування надають фінансову підтримку таким організаціям, а отже, забезпечують розвиток системи надання соціальних послуг, зокрема недержавного сектору [2].

Передбачається, що різноманіття постачальників на ринку соціальних послуг повинно надавати їх одержувачу можливість вибору. Проте на сьогодні ця ситуація на ринку соціальних послуг не врегульована. Існують соціальні послуги, які надаються лише одним постачальником [3]. Різноманіття постачальників соціальних

послуг, а також можливість їх вільного вибору призведе до виникнення конкуренції на ринку соціальних послуг між учасниками і, відповідно, спричинить підвищення якості їх надання навіть без додаткової стандартизації чи оцінювання якості з боку держави.

Соціальні послуги населенню можуть надаватись як безкоштовно, так і на платній основі. Із залученням бюджетних коштів соціальні послуги безоплатно надаються [1]:

- громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;

- громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами, особам, яких визнано біженцями, або особам, які потребують додаткового захисту, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий, ніж встановлений прожитковий мінімум; дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Соціальні послуги іншим категоріям населення надаються на платній основі, за стандартами, встановленими Кабінетом Міністрів України. У даній ситуації потенційні споживачі соціальних послуг часто наштовхуються на необхідність підтвердження того, що вони перебувають у “складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати”, і довести це буває досить важко через недостатність законодавчого регламентування.

На сьогодні, попри постійні намагання удосконалити законодавство України у питаннях соціального забезпечення, безпосереднє надання соціальних послуг окремим категоріям населення є недостатньо ефективним та потребує оптимізації. На регіональному рівні не існує налагодженого механізму превентивного виявлення потребуючого населення, що робить неможливим точне прогнозування та планування обсягів і вартості надання соціальних послуг та значно знижує їх якість, при цьому практика залучення фінансування громадських, благодійних та релігійних організацій є мінімальною і законодавчо недосконалою [2].

Законодавчі спроби удосконалити систему надання соціальних послуг було викладено у Концепції реформування системи соціальних послуг [4]. Проте, вже у 2012 році Кабінетом Міністрів України визнано, що Концепція реалізована недостатньо, основною причиною цього була відсутність стандартизації соціальних послуг, неврегульованість питань із формування соціального замовлення на місцях та визначення потреб територіальних управлінь. На сьогодні соціальні послуги, як правило, задовольняють лише невідкладні потреби вразливих груп населення, не орієнтовані на запобігання виникненню складних життєвих обставин, не формують в осіб навичок реінтеграції у суспільство, що призводить до утримання значної кількості таких осіб під опікою держави. Соціальні послуги в основному надаються в стаціонарних інтернатних установах та закладах, внаслідок чого неможливим є право осіб проживати у громаді. На сьогодні громадянам важко реалізувати свої соціальні права у повному обсязі і міжнародні стандарти соціального забезпечення залишаються недоступними.

З метою наближення соціальних стандартів життя України до європейського рівня, а також забезпечення доступності осіб до якісних соціальних послуг у 2012 році Кабінет Міністрів затвердив Стратегію реформування системи надання соціальних послуг [2]. Законодавчим актом передбачено окремі превентивні заходи щодо виникнення складних життєвих обставин, удосконалення системи управління координації і взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги. Також затверджено

основні положення, які необхідно оптимізувати, зокрема, стосовно модернізації інфраструктури соціальних послуг та створення умов для конкурентного ринку, а також стандартизація та оцінка соціальних послуг. Деякі норми регулювання ринку соціальних послуг очікують реалізації, зокрема, окремого узгодження потребує перелік послуг, які надаються територіальними центрами обслуговування осіб із переліком соціальних послуг, які надаються особам що перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати. Крім того залишається багато запитань про надання територіальним центрами платних соціальних послуг. Згідно Порядку надання платних соціальних послуг, соціальні послуги в обсягах, визначених державними стандартами, можуть надаватися із встановленням диференційованої плати залежно від доходу осіб, але перелік категорій, які мають право на соціальне обслуговування у територіальному центрі, є досить вузьким. Закон України “Про соціальні послуги” дає підстави для отримання соціальних послуг доволі широким колом груп у складних життєвих обставинах. Надалі розширяти перелік категорій, які мають право на отримання послуг у територіальних центрах, є недоцільним (з огляду на просування механізму соціального замовлення та перепідпорядкування Центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді). Натомість, слід розробити механізм перенаправлення потенційних споживачів соціальних послуг до відповідних суб’єктів їх надання (незалежно від форми власності), а також унормувати можливість надання платних соціальних послуг Центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді [5].

Основними напрямками підвищення ефективності надання соціальних послуг є сприяння формуванню ринку соціальних послуг в Україні в цілому, відкритому доступу на нього нових учасників та розробка якісних методик оцінювання та стандартизації таких послуг. Не менш важливим для України є узгодження внутрішнього законодавства України та адаптація європейських стандартів надання соціальних послуг до нашого законодавства, а також його чітке узгодження з міжнародними стандартами соціального захисту населення.

Крім того, необхідно налагодити ефективну взаємодію територіальних центрів та центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді щодо надання соціальних послуг особам (сім’ям) у складних життєвих обставинах, які не входять до категорій, які мають право на обслуговування у територіальних центрах; а також здійснення обслуговування відповідно до порядку надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку.

Література

1. Закон України “Про соціальні послуги” №966-15 від 30.12.2009 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
2. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг №556-2012-р від 08.08.2012 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80>
3. Белєвцова Я. С. Якісні соціальні послуги на трансформаційному етапі становлення українського суспільства [Електронний ресурс] / Я. С. Белєвцова // Теорія та практика державного управління. – 2008. – Вип. 4. – С. 261-265. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2008_4_40
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг” №178-2007-р від 13.04.2007 (Втрата чинності від 08.08.2012) // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/178-2007-%D1%80>

5. Ляш О. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні. Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / О. Ляш // Нац. ін-т стратег. досліджень // – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/763>.

І.І. Костецька,

*к.е.н., в.о. доцента кафедри права і підприємництва
Львівського національного аграрного університету*

М.В. Оліховська,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

Т.Ю. Костіна,

*старший викладач кафедри менеджменту
Карпатського інституту підприємництва*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Постановка проблеми. Для сучасного суспільства характерною є ситуація, коли ринок неспроможний вирішувати усі економічні проблеми, а законодавчо визначені заходи і засоби розв'язання соціальних проблем є недостатньо ефективними у вирішенні існуючих соціальних питань. Саме соціальні інновації формують середовище, яке сприяє науково-технічним, технологічним та інформаційним нововведенням, підвищують ефективність використання нової техніки і технологій, скорочують інноваційні витрати. Соціальне підприємництво є тією соціальною інновацією, яка служить механізмом соціальних перетворень і сталого розвитку економіки.

Обґрунтування її актуальності та ступеня дослідження. Теоретичною основою дослідження є системний підхід, а також результати досліджень діяльності соціальних підприємств українськими та зарубіжними дослідниками. Феномен соціального підприємництва на пострадянському просторі досліджували Арапетян А., Московская А., Шаповал В., Галушка З., Щетинська Я., які визнали, що соціальні підприємства є перспективним способом вирішення гострих соціально-економічних проблем та осередком соціальних інновацій.

Питаннями розмежування та виділення характерних рис соціального підприємництва займався Г. Діз, який зазначав, що тривале функціонування соціального підприємства призводить до позитивних змін у житті суспільства, тим самим вирізняючи цю сферу діяльності. Позитивні ефекти від різносторонньої діяльності соціальних підприємств можна простежити в роботах Макмілана та Сперлі.

Щодо перешкод становлення інституту соціального підприємництва в Україні та основних рекомендацій щодо їх подолання, то ці питання досліджували Андрющенко А., Кіреєва І., Удодова В., Набатова О. Так, на думку І. Кіреєвої, першочерговими заходами для забезпечення розвитку соціальних підприємств має стати розробка належної законодавчої бази, яка б регламентувала їх діяльність, та розробка механізмів залучення бізнесу і громадськості до вирішення соціальних проблем. О. Набатова акцентує свою увагу на проблемах залучення коштів на початковому етапі розвитку соціального підприємства, відсутності спеціальних програм кредитного та позикового забезпечення, тому впровадження інституту

соціального підприємництва потребує підтримки з боку держави через фінансово-кредитні механізми.

На думку В. Удодової, популяризація та впровадження соціальних підприємств в економіку України повинні відбуватися з врахуванням адаптованого зарубіжного досвіду, що є орієнтиром, який показує, що потрібно змінити в законодавстві, діяльності підприємств та держави. В свою чергу А. Андрющенко стверджує, що ключем до успіху концепції спільного підприємництва в Україні є вироблення національної стратегії розвитку соціального підприємництва, яка дозволила б скоординувати зусилля всіх зацікавлених сторін – підприємців, громадських організацій, донорських структур і держави.

Таким чином, на сьогодні вже сформоване значне теоретичне підґрунтя задля концептуального забезпечення процесу впровадження соціальних підприємств в економіку України та формування власної моделі соціального підприємництва. Однак на сьогодні, в Україні відсутні сприятливі умови для розвитку соціального підприємництва.

На сьогодні вже сформоване значне теоретичне підґрунтя задля концептуального забезпечення процесу впровадження соціальних підприємств в економіку України та формування власної моделі соціального підприємництва. Однак на сьогодні в Україні відсутні сприятливі умови для розвитку соціального підприємництва.

В процесі дослідження за допомогою монографічного методу визначено переваги та можливості соціального підприємництва в соціально-економічній системі країни. За допомогою методів аналізу, синтезу, порівняння та абстракції визначено основні проблеми розвитку та впровадження соціальних підприємств в економіку України. Використання даних дослідження, проведеного Регіональним бюро ПРООН для Європи і СНД спільно з EMES дало змогу розробити рекомендації щодо створення сприятливих умов розвитку соціального підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Бізнес все частіше повертається в сторону соціальних проблем як на національному, так і на глобальному рівні. Підприємництво з соціальною метою визнається окремим напрямком економічної діяльності, згадується як “четвертий сектор” в суспільстві.

В сучасній практиці соціального підприємництва можна виділити три основних напрями.

В країнах Північної та Південної Америки соціальним підприємництвом називають підприємницьку діяльність неприбуткових організацій, доход від якої спрямовується на вирішення соціальних проблем, надання послуг цільовій групі, заради якої створювалася організація, та покращення якості життя. Суб’єктами соціального підприємництва, в переважній більшості, є неприбуткові організації.

В Європейських країнах соціальне підприємництво визначається більше як бізнес із соціальною місією. На відміну від звичайного підприємництва на перше місце виходить соціальний аспект або соціальний ефект від підприємницької діяльності, а потім фінансова ефективність. Важливим критерієм соціальних підприємств у Британії, наприклад, є колективна форма власності та діяльність на користь територіальної громади. Як бачимо, суб’єктом соціального підприємництва тут виступають бізнес-підприємства з соціальною місією.

Третій напрямок соціального підприємництва використовується в більшості міжнародними приватними та громадськими фондами, створеними задля розвитку і підтримки даного напрямку соціально-економічної діяльності. Такі відомі та дієві фундації як Schwab Foundation for Social Entrepreneurship (Швейцарія), Skoll Foundation (США) та Ashoka Foundation (Індія) визначають соціальне підприємництво радше як інноваційну підприємницьку діяльність задля соціальних

перетворень в суспільстві та громадах. Відмінністю даного підходу є те, що на перше місце виходить лідер – соціальний підприємець.

Світовий досвід сформував наступні критерії, відповідність яким дозволяє визначити окрему організацію як соціально відповідальну:

- добросовісна сплата податків, виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавств;
- виробництво та реалізація якісної продукції;
 - реалізація корпоративних програм підвищення фаховості співробітників;
- реалізація корпоративних програм з охорони та зміцнення здоров'я співробітників;
- реалізація корпоративних програм морального стимулювання персоналу;
- реалізація благодійних і спонсорських проектів;
- участь у формуванні позитивної суспільної думки про бізнес.

Для збільшення кількості соціальних підприємств в Україні, як альтернативного джерела ресурсів для вирішення соціальних проблем в громадах та надання підтримки вразливим групам населення необхідно:

1. Створення сприятливих правових і податкових умов розвитку соціального підприємництва:

- розробка нового або вдосконалення існуючого законодавства, зокрема у сфері юридичного визнання різних організаційно-правових форм соціальних підприємств;
- встановлення податкових пільг для соціальних підприємств: зменшення непрямих податків в тих випадках, коли ринковий дохід недостатній для підтримки соціальної діяльності.

2. Реалізація сприятливих форм взаємодії з громадськими організаціями, особливо при виробництві товарів / послуг громадського характеру:

- визнання соціальної важливості здійснюваної діяльності та встановлення постійної та послідовної політики щодо соціальних підприємств на всіх рівнях державного управління;
- забезпечення доступу соціальних підприємств до послуг, спрямованих на поліпшення ділових якостей і управлінських навичок.

3. Створення сприятливого інституційного середовища для соціальних підприємств:

- створення державної структури, що представляє інтереси розвитку соціального підприємництва;
- створення навчального консультативного, просвітницького та інформаційного центру, який би розвивав і представляв сектор соціального підприємництва в регіоні.

Висновки. Соціальне підприємництво – це реальний механізм розв'язання соціальних проблем суспільства, що спрямований на підтримання економічного та соціального благополуччя певної територіальної громади та країни загалом. Охоплюючи різні соціально вразливі верстви населення, соціальне підприємництво може ставити за мету трудотерапію, соціальну реабілітацію, запровадження нових механізмів вирішення наявних соціальних проблем, але загальною його рисою є соціальна інноваційність.

Запровадження соціального підприємництва стає одним із способів вирішення гострих соціальних проблем, а також позбавлення від залежності у визначенні пріоритетів своєї діяльності. Адже розвиток соціального підприємництва – це гармонізація суспільних і комерційних інтересів, механізм включення представників економічно активного населення до продуктивної праці.

Література

1. Єн Макміллан, Джеймс Томпсон / К: The Social Entrepreneur's Playbook, 2013. – 32 ст.
2. Фрір Сперлі. Посібник з планування соціального підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.locallivelihoods.com/cmsms/uploads/PDFs/Social%20Enterprise%20Planning%20Toolkit%20-%201st%20Edition%20June%202011%20-%20Ukrainian.pdf>
3. Kostetska Irina. Social entrepreneurship as an innovative solution mechanism of social problems of society / Irina Kostetska, Ivanna Berezyak // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. – 2014. – Vol. 36. – No. 3. – P. 569-577.
4. Проект Закону України “Про соціальні підприємства” № 10610 від 14.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10610&skl=7
5. Свинчук А. А. Фактори інтенсифікації та бар'єри розвитку соціальних підприємств / А. А. Свинчук // Бізнес Інформ. – 2014. – № 8. – С. 162–168.

Н.В. Магас,

*к.е.н., доц., доцент кафедри фінансово-облікових дисциплін
Львівського інституту МАУП*

АДАПТАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ДО ВПЛИВУ РИЗИКІВ

Будь-яке підприємство, яке має досить розвинутий фінансовий менеджмент, буде свою політику управління фінансами з врахуванням всіх можливих фінансових ризиків.

Підприємства функціонують в умовах сформованих ринкових відносин, високої конкуренції, підвищення циклічності фінансових ризиків та невизначеності. Підприємствам доводиться приймати фінансові рішення в умовах системної кризи національної економіки, тому можуть виникати проблемні ситуації, для нейтралізації яких доцільно знати причини виникнення фінансових ризиків та методи управління ними.

Дослідженням питань фінансових ризиків суб'єктів господарювання займалися такі відомі науковці як О.І. Барановський, В.І. Франчук, М.М. Єрмошенко, Г.В. Веретенникова, М.І. Камлик, І.П. Мойсеєнко, В. Ярочкін, Є.М. Коротков, І.О. Бланк, О. Грунін, А.О. Старостіна, В.А. Кравченко, Е.С. Дмитренко та ін.

Метою дослідження є визначення суті, видів ризиків та методів управління ними в умовах системної кризи національної економіки.

Розвиток підприємств в період кризи національної економіки пов'язаний зі станом невизначеності, який в свою чергу впливає на обмежені знання майбутнього розвитку подій. В сучасних кризових умовах стан кожного підприємства визначається перш за все його вмінням пристосовуватися до мінливих умов конкурентної боротьби, можливістю здійснювати активну інноваційну діяльність.

Основними факторами впливу на фінансову діяльність підприємств є ризики, які виникають в процесі їх фінансової діяльності. Слід зауважити, що серед науковців немає однакових поглядів щодо розуміння понять “ризик”.

І.О. Бланк поняття “ризик” розглядає, як результат вибору його власниками або менеджерами альтернативного фінансового рішення, направлено на досягнення основного результату фінансової діяльності при можливості понесення економічних втрат в умовах невизначеності його реалізації [1].

Основною небезпекою ризиків є неможливість їх виявлення. В момент прийняття управлінських рішень підприємства не можуть передбачити зміни, які відбуваються в зовнішньому середовищі. Основні причини неможливості виявлення ризиків наводять В.І. Лазуренко, Т.В. Філіпенко: неможливість всеосяжного знання суб’єктів господарювання про навколишній світ; випадковість певних причин, які приводять до великих втрат або прибутків; непередбачуваність ринкової ситуації; конфліктні ситуації суб’єктів господарювання з контрагентами, працівниками; неправомірні дії зі сторони конкурентів та кримінальних структур [7].

Причин виникнення фінансових ризиків є безліч, вони залежать від змін внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємств. Фінансові ризики постійно змінюються, модифікуються, підприємства повинні слідкувати за ними, мати ефективні методи запобігання їм, щоб забезпечити свою безпеку.

Управління ризиками на підприємствах в умовах кризи національної економіки має важливе значення. Все більше науковців в своїх дослідженнях спираються на інструменти і методи синергетики. Засновником нового міждисциплінарного наукового напрямку є німецький учений Г. Хакен (70-ті роки ХХ ст.) [2], головні питання цієї науки розробляли П. Глансдорфг, І. Прігожін [3]. Г. Хакен в суть синергетики вкладав два змісти: перший, як появу нових властивостей цілого, який складається із взаємодіючих об’єктів; другий зміст вимагав для своєї розробки співпрацю спеціалістів різних сфер діяльності [2].

Ця теорія дала новий прорив в науці поєднання не пов’язаних між собою наук і наукових можливостей. Синергізм виступає як концепція додаткових можливостей управління ризиками, а саме:

- синергетика володіє дуже великими можливостями застосування різних інструментів, їх трансформації та інтеграції з іншими інформаційними потоками, які дають додаткові можливості [4];

- значна частина наукових досягнень мають в своїй основі поєднання різних наукових дисциплін та ідей з різних наукових областей. Синергетика дає можливість використовувати поєднання різних методів у забезпеченні ефективного управління фінансами на підприємстві [4];

- кожен суб’єкт господарювання має свій певний життєвий цикл, за допомогою синергетики можна володіти далекоглядними та гнучкими інструментами управління фінансами на всіх етапах життєвого циклу підприємства, з урахуванням ризиків і загроз, які виникають [4];

- нелінійний розвиток фінансової сфери вимагає для ефективного управління фінансами використання інструментів та методів синергетики [4];

- сумарні зусилля дають більший ефект ніж поодинокі зусилля окремих одиниць [5].

Антикризовий менеджмент, як метод ефективного управління фінансами, полягає в управлінні, яке може: попередити та вчасно зреагувати на ризики і загрози; застосовувати швидкі фінансові заходи вирішення проблем; утримувати функціонування підприємства в режимі виживання в період кризи; забезпечуючи вихід з кризи з мінімальними втратами для фінансової діяльності.

Стратегічний менеджмент це такий вид управління організацією підприємства, який базується на людському потенціалі як основі організації, орієнтує виробничу діяльність на запити ринку, здійснює гнучке регулювання і своєчасні зміни в організації, що відповідають змінам навколишнього оточення і

дозволяють отримати конкурентні переваги, що в сукупності допомагає підприємствам розвиватися і досягти мети в довготерміновій перспективі [6].

У процесі аналізу й дослідження негативних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища необхідно визначити зв'язок між факторами, що виникають з одного боку, і станом підприємства на момент насування кризової ситуації з іншого. Це досягається за рахунок ефективного використання методів та моделей фінансового менеджменту.

Основною задачею методів управління фінансами полягає в тому, що необхідно першочергово вирішити сферу застосування кожного методу в певній кризовій ситуації, правильно розподілити ресурси в залежності від пріоритетності вирішення проблем і найефективніше їх використати.

Література

1. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками / И. А. Бланк. – Київ : Ника-Центр, 2005. – 600 с.
2. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. – Москва : URSS : Ленанд, 2014. – 317 с.
3. Глансдорф П. Термодинамическая теория структуры, устойчивости и флюктуаций / П. Глансдорф, И. Пригожин. – Москва : Мир, 1973. – 280 с.
4. Голов Р. С. Инновационно-синергетическое развитие промышленных организаций (теория и методология) / Р. С. Голов, А. В. Мыльник. – Москва : Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2010. – 420 с.
5. Мойсеенко І. П. Синергетичні механізми управління інтелектуальним потенціалом господарських систем / І. П. Мойсеєнко // Вісник Львівського університету. Серія економ. – Львів, 2008. – Вип. 40. – С. 364-367.
6. Мізюк Б. М. Основи стратегічного управління : підручник / Б. М. Мізюк. – Львів : Магнолія-2006, 2009. – 544 с.
7. Лазуренко В. И. Правовое обеспечение экономической безопасности предприятия : монография / В. И. Лазуренко, Т. В. Филипенко. – Донецк : Донецкий юридический институт ЛГУВД, 2007. – 192 с.

Н.О. Маргіта,

*асистент кафедри маркетингу і логістики
НУ “Львівська політехніка”*

МЕХАНІЗМ МОТИВАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Інновації та інноваційна діяльність є визначальним чинником забезпечення стійкого довготривалого зростання підприємства через формування ефективної стратегії забезпечення його конкурентних переваг. В сучасних умовах формуються нові механізми стимулювання інноваційної діяльності, що дозволять здійснювати управління інноваціями на різних рівнях із застосуванням найбільш дієвих мотиваційних заходів. Стимулювання інноваційної діяльності підприємств через вивчення зовнішніх та внутрішніх механізмів мотивації необхідне, в першу чергу, для реалізації якісного менеджменту та правильного планування інноваційної політики.

Більшість інноваційних рішень пов'язані з продуктовими інноваціями, що вимагає розроблення ефективного механізму мотивації інноваційного розвитку, в

основі якого лежатимуть цілі інноваційного розвитку у відповідності з вимогами споживачів, товаровиробників та інших суб'єктів ринку.

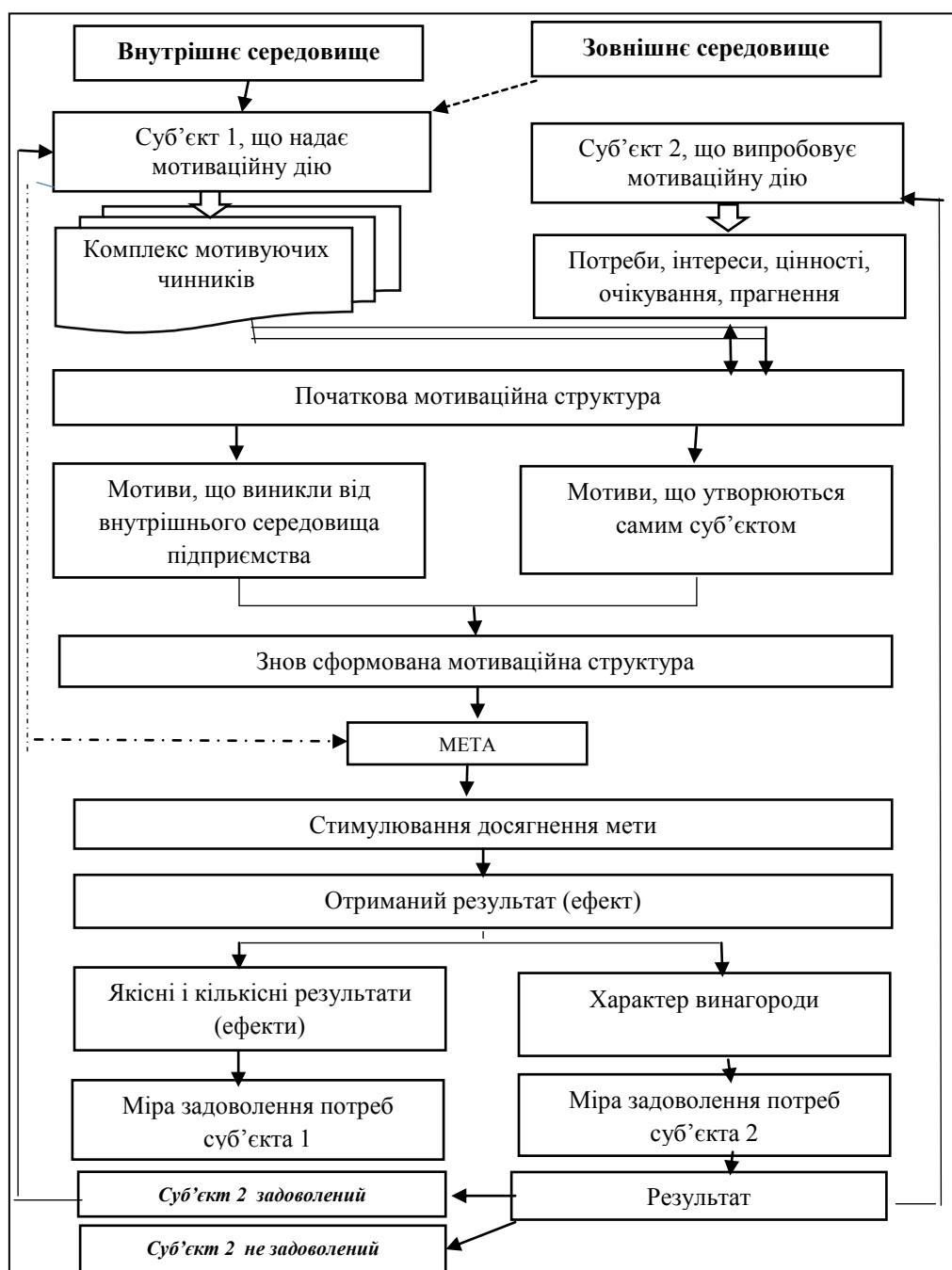

Рис. 1. Модель механізму мотивації інноваційної діяльності
Джерело: удосконалено на основі [4,5]

Згідно вчення Й. А. Шумпетера мотивувати впровадження інновацій та інноваційну творчість можна за допомогою можливості одержання прибутку як внутрішнього мотиву трудової діяльності. Тому держава через стратегічні плани розвитку й регулювання створює організаційно-економічні механізми для підвищення мотивації відновлення продукції у всіх сферах економіки [1].

В. Л. Карпенко визначає мотиваційний механізм інноваційної діяльності підприємства як систему зі зворотним зв'язком, яка містить сукупність стимулів, що формують у вищого менеджменту мотиваційні преференції до використання

інновацій як основного засобу здобуття підприємством конкурентних переваг, методів оцінювання досягнутих результатів і способів їхнього врахування у подальших рішеннях для коригування стимулів у разі їх низької ефективності [2].

Мотиваційний механізм інноваційної діяльності пов'язує в собі також елементи окремих механізмів, що взаємодіють як на первинному (ринку інноваційних розробок), так і на вторинному (ринку продуктових інновацій).

Прокопенко О. В. пропонує ринкову структуру мотиваційного механізму інноваційного розвитку з поділом на первинний та вторинний ринки інновацій, з одностороннім мотиваційним впливом, від попиту на інновації до розроблення інноваційних проектів. Основною мотивацією як на первинному, так і на вторинному ринках інновацій є соціально-економічний ефект і ефективність, а інструменти регулювання (мотиваційні механізми) інноваційного розвитку на первинному і вторинному ринках різняться [3].

Мотивація і стимулювання інноваційної діяльності, безумовно, повинні розглядатися як процес, що постійно здійснюється, і який може бути представлений у вигляді сукупності взаємозв'язаних елементів, зумовлених один одним, які в цілому характеризують мотиваційний механізм інноваційної діяльності [4].

На відміну від ринкової структури мотиваційний механізм інноваційного розвитку на внутрішньому рівні залежить від рівня внутрішньої чи зовнішньої мотивації, від того, хто надає мотиваційну дію і хто її випробовує.

Модель механізму мотивації інноваційної діяльності (рис. 1) представляє собою взаємодію різних учасників інноваційного процесу, пов'язаних складною системою взаємозв'язків з приводу розробки, впровадження і ефективного використання різного роду новацій. Мета суб'єкта 1, що мотивує суб'єкт 2 полягає в прагненні збудити, розвинути, підсилити певні мотиви, очікування, прагнення для здійснення бажаних дій, або навпаки, послабити чи спробувати виключити ті мотиви, які перешкоджають досягненню наміченої мети. Цікаво, що мотивацією для суб'єкта 1 здійснювати вплив на суб'єкт 2 можуть стати внутрішні впливи, а суб'єкт 2, при формуванні початкової мотиваційної структури, керується індивідуальним внутрішнім сприйняттям кожної конкретної ситуації і, також, внутрішніми мотивами. Результативність процесу характеризується не тільки досягненням поставленої мети (міра задоволення потреб суб'єкта 1), але й мірою задоволення потреб суб'єкта 2, що визначатиме подальшу участь суб'єкта 2 в ініційованні мотиваційних дій.

Отже, внутрішнє середовище може виступати мотиватором інновацій і для особи, що надає мотиваційну дію, і для особи, що її приймає. Цей аспект підтверджує попередні припущення про можливість зворотного зв'язку в ринковій структурі мотиваційного механізму інноваційного розвитку між первинним ринком інноваційних розробок і вторинним ринком продуктових інновацій, що характерний для стратегії випередження ринку.

Тому, аналіз мотиваційних передумов інноваційної діяльності, розробка механізму безперервного розвитку та впровадження інновацій на підприємствах, підтримка мотивації інноваційної діяльності на державному рівні – питання, які потребують подальшого дослідження, розвитку та впровадження в практичну діяльність підприємств.

Література

1. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи : навч. посіб. / С. М. Ілляшенко. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2008. – С. 284.

2. Карпенко В. Л. Формування мотивів і стимулів інноваційної діяльності підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / В. Л. Карпенко. – Хмельницький, 2005. – 20 с.

3. Прокопенко О. В. Мотиваційний механізм інноваційного розвитку: складові та стан його ринкової структури / О. В. Прокопенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 1. – С. 167-175.

4. Фіщенко О. М. Формування механізму мотивації інноваційної діяльності підприємства / О. М. Фіщенко // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. праць. – Серія Економічні науки. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2010. – С. 84-92.

5. Карпунь І. Н. Мотивація і стимулювання інноваційної діяльності підприємства / І. Н. Карпунь // Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2008. – № 628. – С. 529-533.

Т.В. Мединська,

*к.е.н., доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування,
Львівського торговельно-економічного університету*

Т.Р. Керод,

*аспірант кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО СУТНОСТІ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

У сучасних умовах найбільш суттєвого значення набуває бюджетно-податкова політика, яка охоплює бюджетну і податкову політику, а також політику фінансування бюджетного дефіциту. Саме реформування національної економіки значною мірою залежить від зміцнення державних фінансів, через які держава акумулює грошові ресурси для фінансування суспільних потреб, а також створює умови для активізації економічного зростання і підвищення суспільного добробуту.

Для досягнення поставлених перед податковою політикою завдань, а також з'ясування її місця в інтеграційних процесах потрібен глибокий науковий підхід до розуміння сутності податкової політики.

У цілому поняття “податкова політика держави” трактується по-різному. На думку А. Соколовської, “сучасна податкова політика полягає у встановленні та зміні елементів податкової системи (різновидів податків, ставок, структури податкової системи, суб'єктів, об'єктів оподаткування, податкової бази, пільг тощо) для забезпечення надходжень до бюджету, достатніх для виконання державою покладених на неї функцій та стимулювання економічного зростання” [8, с. 65].

Більш широке визначення подає А. Крисоватий. Акцентуючи увагу на фіскальних і регулюючих функціях податків, він наголошує, що податкова політика є діяльністю держави у сферах запровадження, правового регламентування й організації справляння податків і податкових платежів, котрі є знаряддям розподілу та перерозподілу частини ВВП і формування централізованих грошових ресурсів держави [4, с. 15].

Ю. Іванов і Я. Литвиненко твердять, що податкова політика – це система відносин, які складаються між платниками податків і державою, а також стратегія їх

дій у різних умовах ведення господарства і різних економічних системах [7, с. 23; 6, с. 57]. Науковець Л. Тарангул доповнює авторів та виокремлює три рівні реалізації податкової політики, на кожному з них трактує своє значення: макрорівень – тобто загальнодержавний, мезорівень – податкова політика має впливати як із регіональної політики держави, так і зі стратегії соціально-економічного розвитку кожного окремого регіону; мікрорівень – податкова політика реалізується у вигляді адресної підтримки виробника [9, с. 12].

Податкова політика є невід’ємним атрибутом загальної державної політики. Як зазначає О. Загородній та О. Петришина, вона виступає інструментом для підтримки галузей економіки, створення сприятливого клімату для розвитку бізнесу – сприяє вирішенню соціальних проблем суспільства. Податкова політика визначається ступенем впливу держави на соціально-економічні процеси і змінюється під впливом тенденцій у світовій економіці [3].

Бечко П. і Захарчук О. [1, с. 35] трактує податкову політику держави як діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Отже, на основі цих визначень можна зазначити, що автори виділяють дві характерні особливості податкової політики, які власне визначають її роль у системі управління. Це забезпечення необхідних надходжень до бюджету та стимулювання економічного зростання. Останнє визначається обраною моделлю економічного розвитку.

Наукові підходи щодо сутності податкової політики, які пропонуються вітчизняною науковою думкою зображені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Трактування поняття “податкова політика”
у працях вітчизняних науковців**

Автори	Запропоноване визначення
Юрій С.І., Федосов В.М. [10, с. 34]	Податкова політика – діяльність держави в сфері встановлення, правового регламентування та організації збору податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів
Крисоватий А.І. [4, с. 15]	Податкова політика – це діяльність держави у сферах запровадження, правового регламентування та організації справляння податків та податкових платежів, які є знаряддям розподілу та перерозподілу частини валового внутрішнього продукту та формування
Литвиненко Я.В. [6, с. 57]	Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення і стягнення податків, зокрема, з формування державних доходів за рахунок постійних і тимчасових джерел, встановлення видів податків, платників, об’єктів, ставок, пільг, механізму
Василик О.Д. [2, с. 87]	Податкова політика – це державна політика оподаткування юридичних і фізичних осіб. Її метою є формування державного бюджету за одночасного стимулювання ділової активності
Іванов Ю.Б. [7, с. 23]	Податкова політика – це система відносин, які складаються між платниками податків і державою, а також стратегія їх дій у різних умовах ведення господарства і різних економічних системах

Соколовська А.М. [8, с. 65]	Сучасна податкова політика полягає у встановленні і зміні елементів податкової системи (різновидів податків, ставок, структури, суб'єктів, об'єктів оподаткування, пільг тощо) для забезпечення надходжень до бюджету, достатніх для виконання державою покладених на неї функцій і стимулювання
Загородній О.М., Петришина О.В. [3]	Податкова політика – виступає інструментом для підтримки галузей економіки, створення сприятливого клімату для розвитку бізнесу – сприяє вирішенню соціальних проблем суспільства
Бечко П.К., Захарчук О.А. [1, с. 35]	Податкова політика держави – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави

На основі аналізу різних підходів до визначення категорії “податкова політика” можемо сформулювати такі висновки:

- ✓ податкова політика – це діяльність держави в сфері оподаткування;
- ✓ податкова політика – це сукупність правових, економічних і організаційних заходів у сфері регулювання податкових відносин;
- ✓ податкова політика повинна бути спрямована на забезпечення податкових надходжень і стимулювання економічного зростання;
- ✓ податкова політика є складовою частиною загальної фінансової політики держави на середньострокову і довгострокову перспективу;
- ✓ податкова політика реалізується в рамках податкової системи держави;
- ✓ регламентованість податкової політики – законодавча.

На підставі цього пропонуємо таке визначення сутності податкової політики з урахуванням тенденцій глобалізації економічних систем і посилення інтеграційних процесів у світі. Податкова політика держави – це сукупність правових, економічних і організаційних заходів держави у сфері оподаткування щодо регулювання податкових відносин, які направлені на забезпечення надходжень податків до централізованих фондів грошових ресурсів держави й стимулювання економічного зростання за допомогою податкової системи. Вона визначається ступенем впливу держави на соціально-економічні процеси і змінюється під впливом інтеграційних процесів, що відбуваються у світогосподарських зв'язках. Врахування останнього фактора обумовлено тим, що важливою ланкою процесу економічної інтеграції, особливо на сучасному етапі його розвитку, стало зближення національних податкових систем. Так, досвід європейських країн у формуванні і реалізації податкової політики має велике значення для України, особливо з огляду на те, що вона прагне до набуття повного членства в європейських організаціях.

Заходи держави у сфері податків визначаються цілями і завданнями податкової політики, які обумовлені соціально-економічним устроєм суспільства, соціальними групами, що знаходяться при владі, стратегічними цілями, що визначають розвиток національної економіки, і міжнародними зобов'язаннями у сфері державних фінансів.

Література

1. Бечко П. К. Основи оподаткування : навч. посіб. / П. К. Бечко, О. А. Захарчук. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 168 с.
2. Василик О. Д. Податкова система України : навч. посіб. / О. Д. Василик. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 478 с.
3. Загородній О. М. Теоретичні аспекти поняття “податкова політика” та принципи її ефективного впровадження / О. М. Загородній, О. В. Петришина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : <http://intkonf.org/zagorodniy>.
4. Крисоватий А. І. Податкова політика України: концептуальні засади теорії та практики : автореф. д. е. н. : 08.04.01 / А. І. Крисоватий. – Тернопіль, 2006. – 32 с.
5. Лекарь С. Особливості розвитку податкової політики в Україні на сучасному етапі / С. Лекарь // Економіст. – 2005. – № 4. – С. 29-30.
6. Литвиненко Я. В. Податкова політика : навч. посіб. / Я. В. Литвиненко. – Київ : МАУП, 2003. – 224 с.
7. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій : навч. посіб. / під ред. д.е.н. проф. Іванова Ю. Б. – Харків : ВД “ІНЖЕК”, 2010. – 492 с.
8. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення / А. М. Соколовська. – Київ : Вид-во “Знання-Прес”, 2004. – 454 с.

Є.І. Парфенюк,

*к.е.н., доц., заступник директора з навчально-методичної роботи
Львівського інституту МАУП*

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН КРАЇНИ

Міжнародні економічні відносини на сучасному етапі розвитку світового господарства характеризуються значним поглибленням взаємозалежності усіх держав світу. Посилення процесів глобалізації, зростання ролі транснаціональних корпорацій, а також розширення міжнародної інвестиційної діяльності спричинили істотну активізацію міграції населення. Сьогодні міжнародна міграція являє собою невід’ємну частину процесу розвитку світового господарства.

Питання міграції є досить актуальними на сучасному етапі розвитку України. Адже міграція населення як економічне явище є одним із факторів формування суспільства, що безпосередньо впливає на його становлення та функціонування.

Дослідженням міграційних процесів населення та їх вплив на стан економіки займались В. Білоцерківець, І. Гнибіденко, О. Голубник, М. Долішній, С. Злупко, Е. Лібанова, О. Малиновська, У. Садова та багато інших науковців. Кожен з науковців вніс свій вклад у дослідження міграції, та це питання постійно потребує поновлення, доповнення та розгляду з урахуванням нових національних і світових тенденцій.

Поняття “міграція населення” в перекладі з лат. *migratio*, етимологічно означає переселення, переміщення. Міграція робочої сили – це переміщення працездатного населення з одних держав до інших з метою працевлаштування строком більше ніж на рік, що викликається причинами економічного характеру [1].

На сьогоднішній день проблеми міграції набувають все гострішого характеру в усьому світі. За деякими оцінками, на планеті налічується близько 244 млн

мігрантів (станом на 2015 р.) [7], і ще досить значна кількість людей може покинути свою країну, переїхавши в іншу (особливо враховуючи нестабільну політичну і воєнну ситуацію в Україні, Сирії та інших країнах).

За даними Світового Банку Україна займає 5-е місце у світі серед країн з найбільшою кількістю емігрантів, тобто Україна сьогодні стала одним з основних трудових донорів для країн Західної Європи [4]. Зі слів експертів, українці залишають країну з двох причин: одні не знаходять роботу, відповідну своїм очікуванням, своїм рівням знань і побажань до оплати, через що ринок праці рідної держави відчуває гостру потребу в фахівцях практично у всіх галузях економіки. А якщо говорити в більш широкому масштабі, то це стосується громадян, які просто не можуть знайти коштів для існування. Тобто на міграцію їх штовхає банальна бідність [8].

Серед причин трудової еміграції в Україні визначають:

- безробіття (рівень безробіття у 2015 р. склав 9%. Причому рівень безробіття молоді до 24 років сягнув 22,4 %, а це потенційні трудові мігранти);
- низький рівень заробітної плати чи особистих доходів населення (середня зарплата в Україні, що ледь перевищує 100 Євро, є майже у 20 разів меншою, ніж в Італії, в 6 разів меншою, ніж у Польщі, майже в 4 рази – ніж в Росії);
- відсутність можливостей для кар'єрного зростання, для виявлення творчої ініціативи;
- демографічна ситуація (за даними Держкомстату загальна чисельність населення по Україні станом на 1 січня 2016 року становила 42617,3 тис. осіб, станом на 1 січня 2010 року – 45962,9 тис. осіб, станом на 1 січня 2005 року – 47280,8 тис. осіб, тоді як 1.01.2000 р. – 49429,8 тис. осіб [3]. Дана динаміка показує, що населення України з кожним роком скорочується. А трудова міграція у свою чергу відіграє провідну роль у даній проблемі);
- незадовільні житлові умови та низька якість комунальних послуг;
- низька якість чи недоступність базових соціальних послуг (освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення);
- порушення конституційних прав громадян державою, низька якість державного управління, корупція, відсутність перспектив позитивних змін у країні.

У сучасних умовах в Україні широкого розповсюдження отримала внутрішня міграція, особливістю якої є істотне зростання кількості мігруючого населення, вплив сільського населення, недосконалість державних програм, спрямованих на вирішення проблем, що мають місце у внутрішній міграції. Окрім цього, важливою проблемою є переорієнтація міграційного потоку зі сходу і Криму на захід, значний обсяг міграції з територій, що зазнали військової агресії з боку РФ. Революційні події 2013 року, війна й зовнішня агресія позначилися на всіх без винятку сторонах життя українців.

Зокрема, економічна ситуація внаслідок війни та зовнішньої агресії значно погіршилася, стагнація переросла в кризу. Стан економіки закономірно позначився на добробуті населення. За такої ситуації все більше українців опинилися за межею бідності. З одного боку, з'явилися нові бідні, тобто люди, які втратили майно і заощадження в результаті війни, внутрішні переміщені особи, а також мешканці районів, постраждалих від військових дій. З другого, зростає чисельність українців, позбавлених можливості власною працею забезпечити себе хоча б мінімальним рівнем доходів.

Таким чином, трудова міграція, з одного боку, є результатом глобалізації та соціально-економічної політики держави, а з другого – соціальним та економічним феноменом, що впливає на всі сфери суспільного життя.

Для аналізу впливу міграції населення на економіку України необхідно визначитися з позитивними та негативними сторонами.

До позитивного впливу міграції на економіку країни [5] відносяться:

- сприяння інтеграції України до міжнародного ринку праці через міждержавний обмін робочою силою;
- послаблення тиску безробіття на національному ринку праці, зниження соціальної напруги у суспільстві;
- надання можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, познайомитись з світовим досвідом, покращити матеріальне становище, як самих емігрантів, так і членів їх родин;
- надходження в Україну додаткової іноземної валюти шляхом грошових переказів трудових емігрантів та інвестування коштів в економіку через створення спільних підприємств з іноземними засновниками;
- повернення трудових мігрантів на батьківщину та перенесення нових знань та інноваційних технологій через кордони, у тому числі через мережу старої діаспори або нових об'єднань заробітчани за кордоном;
- стимулювання до більш продуктивної діяльності українських працівників через створення конкуренції з закордонними фахівцями;
- підвищення світового рейтингу України, як демократичної, вільної та відкритої держави.

До негативних сторін впливу міграції на економіку країни [6] відносяться:

- втрата країною найконкурентоздатнішої частини власних трудових ресурсів;
- підвищення тиску на національний ринок праці внаслідок створення іноземними громадянами конкуренції місцевій робочій силі;
- уповільнення темпів розвитку науково-технічного прогресу у зв'язку з чисельною інтелектуальною еміграцією українських вчених за кордон;
- втрата Україною іноземної валюти, що вивозиться емігрантами в якості власних заощаджень;
- поширення випадків зловживань та ошукувань громадян приватними агентствами з працевлаштування;
- виникнення політичних та економічних претензій до нашої країни в зв'язку із збільшенням нелегальної трудової еміграції українців;
- використання наших громадян за кордоном на низько кваліфікованих, важких роботах зі шкідливими умовами праці, наявність випадків їх дискримінації та експлуатації з боку місцевих роботодавців;
- тривала відірваність трудових емігрантів від родини, існування можливостей потрапити у воєнні конфлікти і навіть загинути;
- підвищення злочинності та соціальної напруги у суспільстві через міжнаціональні конфлікти, чисельні порушення правил оформлення документів на перебування та проживання іноземцями.

Отже, на даний момент в Україні спостерігаємо більше негативних тенденцій ніж позитивних, оскільки першочерговою постає проблема втрати досвідчених кадрів, які, не знайшовши належної роботи та заробітної плати вдома, починають шукати краще місце за кордоном.

Слід відзначити і ряд інших проблем міграції населення України. По-перше, більшість трудових мігрантів працює за кордоном на тих робочих місцях, що не потребують тієї кваліфікації, яку вони мають. Наприклад, багато лікарів із Західної України працюють у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, але вони там працюють медичними сестрами, а не лікарями. Велика частина українських медичних сестер працює там нянями, тому що наші дипломи не визнаються. По-друге, абсолютно

немає підстав для висновків ані про те, що родини мігрантів частіше наражаються на ризик бідності або соціальне відторгнення, ніж ті, де немає мігрантів, ані про те, що допомога з-за кордону забезпечує домогосподарства від бідності. Вона допомагає трішки знизити ризик бідності, але про забезпечення від бідності говорити не можна [2]. По-третє, представники чи не всіх верств населення радше схильні вітати еміграцію членів своїх родин або навіть свою власну еміграцію, ніж намагатися знайти прийнятну роботу в Україні. І тут є проблема, пов'язана з дітьми трудових мігрантів, які не розглядають своє майбутнє в Україні як імператив. Вони радше планують свій виїзд за кордон. І це дуже велика небезпека: ми втрачаємо не тільки сьогоднішнє покоління, яке виїжджає, а й наступне, яке поки що не працює, але може працювати, може народжувати дітей. По-четверте, переконливих свідочств щодо соціального відторгнення родин мігрантів чи їх напружених стосунків з оточенням немає. Хоча існують значні проблеми у дітей мігрантів. І вони пов'язані з бездоглядністю. П'ята проблема – тривала трудова міграція часто спричиняє розлучення. Причому це розлучення може бути ініційоване й емігрантом, і тим, хто залишився вдома. І, нарешті, остання – проблема осіб похилого віку, батьків, дідів. Сьогодні знайти тут когось, хто навіть за гроші доглядатиме їх, майже неможливо. Отже, міграція, безперечно, завдає шкоди економіці України.

Виходячи з усього вищесказаного, серед способів вирішення поточних проблем, пов'язаних із масовою міграцією населення України є: забезпечення стабільно високих темпів економічного зростання в Україні й усунення територіальних диспропорцій; підвищення рівня зайнятості та доходів працюючого населення, що створюватиме економічну основу для повернення частини трудових емігрантів на батьківщину; поєднання регіональної і промислової політики з активною міграційною політикою, націленою на повернення трудових мігрантів в Україну та забезпечення їх економічної реінтеграції, а також прийняття Державної цільової програми стимулювання повернення українців на батьківщину та їх реінтеграції до українського суспільства.

Література

1. Білоцерківець В. В. Міжнародна економіка : підручник / В. В. Білоцерківець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедєв та ін. ; за ред. А. О. Задой, В. М. Тарасевича. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
2. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення / І. Гнибіденко // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 19-20.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Імміграція в Україну. Еміграція з України. Статистика – факти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inforegion.com.ua/immigracija-v-ukrainu-emigracija-z-ukraini/>
5. Малиновська О. Трудова міграція населення України / О. Малиновська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://migracia.com.ua/>
6. Міжнародна економіка : підручник / А. П. Румянцев, Г. Н. Климко, В. В. Рокоча та ін. ; за ред. А. П. Румянцева. – Київ : Знання, 2006. – 479 с.
7. Новини. 5-й канал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://5ua-svit/zol> – 2015 – рік – ооп – narakhuvala – 244 mln/
8. Украинским мигрантам поставили диагноз – острая жажда самореализации // Міграція. – 2014. – № 2 (144). – С. 16.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Торгівля є тією галуззю національної економіки, яка чинить вагомий роль на її соціально-економічний розвиток. Такого висновку можна дійти, по-перше, опираючись на дані, що торгівля формує 14% ВВП України, забезпечує трудову зайнятість на рівні 21,9% та найбільшу частку зайнятих серед фізичних осіб-підприємців 55,8%, реалізує близько 80% доходів населення, а, по-друге, з огляду на те, що саме торгівля забезпечує взаємозв'язок і сприяє збалансованості між сферою виробництва та сферою споживання, забезпечує міжрегіональний обмін, забезпечує матеріальний та культурний рівні населення, сприяє підвищенню якості життя людей, наповненню бюджету [4; 5]. Очевидним є розширення функцій торгівлі, посилення впливу на соціально-економічний розвиток країни, економічне зростання та якість життя населення.

Оскільки в останні роки в Україні посилились чинники негативного впливу на розвиток внутрішньої торгівлі, в силу уповільнення темпів зростання обороту внутрішньої торгівлі (як роздрібної, так і оптової), скорочення купівельної спроможності населення, зростання цін на споживчому ринку, падіння курсу національної валюти, окупації території Криму, ескалації конфлікту в східних регіонах, очевидно, що відбулись зміни тенденцій розвитку внутрішньої торгівлі в Україні та у Львівській області зокрема.

Ціллю даного дослідження є виявлення тенденцій розвитку внутрішньої торгівлі у Львівській області в останні роки в контексті вище окреслених чинників та умов.

Як і в попередні періоди, так і в останні роки приділяється багато уваги дослідженням сучасного стану, виявленню тенденцій, динаміці та перспективам розвитку внутрішньої торгівлі України. Дуже цінними є багаторічні дослідження у цій сфері В. Апопія, А. Мазаракі, Л. Лігоненка, Т. Васильціва. Цікавими та сучасними є дослідження молодих вчених М. Барної, М. Тарасюка, О. Шуміло, Н. Дуляби, І. Височин та багатьох інших. Проте, залишаються актуальними питання розвитку торгівлі, виходячи із регіональних особливостей господарювання, з урахуванням місцевих відмінностей, що і визначило напрям нашого дослідження.

Частка оптової та роздрібної торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів у структурі валової доданої вартості Львівської області у 2012 році становила 17,7%, у 2013 році – 16,7%, і є другою за розміром після промисловості (17,9% у 2012 році; 17,8% у 2013 році). Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств оптової та роздрібної торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів у загальному обсязі реалізованої продукції у Львівській області за всіма видами економічної діяльності є найвищим і складає від 44,9% у 2010 році до 38,4% у 2014 році. Для порівняння, на другому місці за обсягами реалізованої продукції в області йде промисловість із розміром частки у 33,6% у 2010 році і 38,0% у 2014 році, а сільське господарство, що йде на третьому місці, має показники у структурі всього обсягу реалізованої продукції в області від 2,6% у 2010 році до 4,85% у 2014 році. Негативним в даному плані є те, що обсяги реалізації продукції промисловості та сільського господарства демонструють тенденцію до підвищення, в той час, як по торгівлі чітко виражена тенденція до погіршення. В основному це пов'язано із зниженням рівня реальної заробітної плати, підвищенням цін на

комунальні послуги, зростанням інфляції, знеціненням національної грошової одиниці. Так, підвищення цін на споживчому ринку Львівської області у 2014 році відбулося за рахунок значного зростання вартості: житлово-комунальних послуг (у 2,2 рази); товарів для утримання та ремонту житла (+ 36,3%); одягу і взуття (+41,2%); у сфері відпочинку і культури (+41,3%); продуктів харчування та безалкогольних напоїв (+41,6%); предметів домашнього вжитку, побутової техніки (+41,6%).

Кількість підприємств юридичних осіб оптової та роздрібною торгівлі; ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів в області є найбільшою у порівнянні з кількістю підприємств за іншими видами економічної діяльності і складає від 29,7% у 2010 році до 28% у 2014 році в області. Кількість зайнятих працівників на підприємствах оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів є стабільно високою (але з тенденцією до зниження впродовж 2013 та 2014 рр.) у Львівській області від 15,8% у 2010 році до 14,2% у 2014 році. Тобто, такі дані доводять значимість сфери торгівлі у соціально-економічному розвитку області та її зростаючу роль.

В контексті “розвитку” важливим є питання його вимірюваності через систему індикаторів, показників. Перш за все, слід звернути увагу на те, що серед науковців точиться полеміка та ще не сформовано цілісної системи індикаторів (показників), які свідчитимуть про розвиток галузі (як економічний, так і, в силу своєї вагомості у торговельній сфері, соціальний). Логічним і, цілком нами підтримуваним, є підхід щодо розрізнення показників в залежності від виду розвитку (матеріально-технічний, технологічний, економічний, соціальний, інноваційний, організаційний). При цьому систему індикаторів і показників розвитку немислимо звести до узагальненого або інтегрального показника навіть на окремих напрямках розвитку [2].

Найвагомішим показником розвитку торгівлі є товарооборот, який поєднує в собі економічні та фінансові аспекти торговельного процесу, оскільки відбиває обсяг проданої (купленої) товарної маси і, відповідно, масштаб торговельної діяльності з одного боку, а з іншого – розмір грошової виручки торгівлі. Товарооборот характеризує обмін товарів на гроші, перехід товару від продавця до покупця, є показником ділової активності, який використовується в оцінці кон’юнктури ринку, що може розглядатися як величина задоволеного попиту [3, с. 355]. При обміні грошей на товар категорії пропозиції і попиту взаємно зникають (“анігілюють”), породжуючи нову категорію – товарооборот.

В основі формування товарообороту лежать чотири ціноутворюючих елементи: непрямі податки, витрати на виробництво товарів, витрати на продаж (включаючи транспортування товарів від постачальників до місць їх продажу) і прибуток від реалізації товарів. Усі ці елементи оплачуються споживачем за умови відповідності товарної пропозиції купівельному попиту. Тому товарооборот можна розглядати як реалізований попит [1]. Виходячи з таких міркувань, можна вважати товарооборот ще й таким показником, у якому відбивається соціальна складова.

Отож, доцільно буде проаналізувати динаміку товарообороту внутрішньої торгівлі Львівської області (за показниками товарообороту роздрібною торгівлі, оскільки він включає дані по фізичних особах-підприємцях; товарообороту підприємств роздрібною торгівлі та оптового товарообороту) (рис. 1).

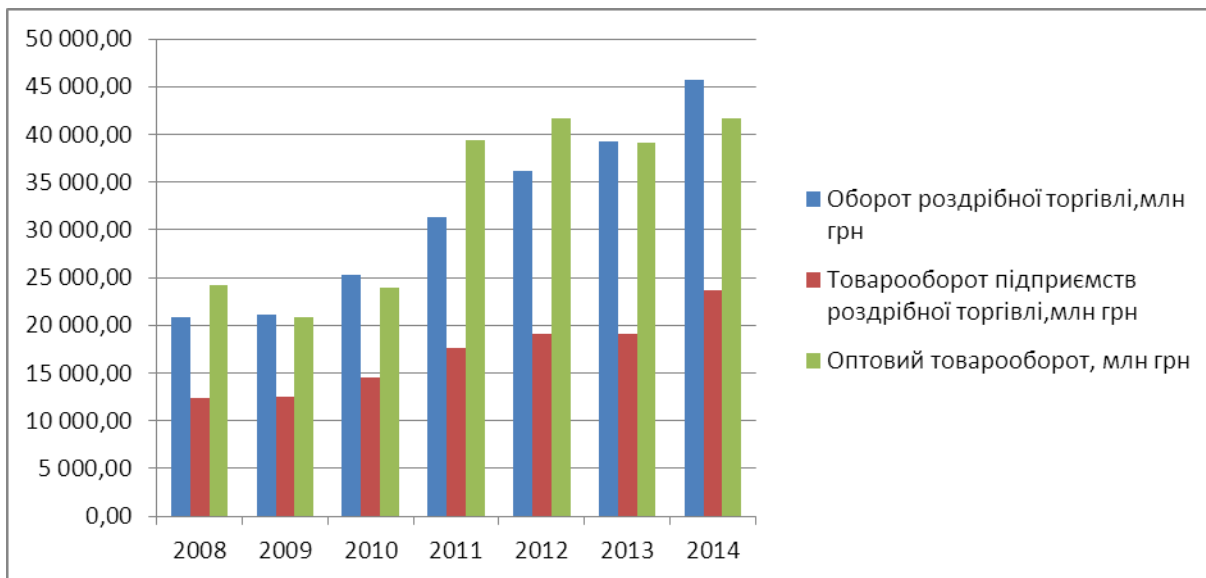

Рис. 1. Динаміка обороту роздрібно́ї та оптової торгівлі у Львівській області [6]

Фізичні обсяги як роздрібно́го, так і оптового товарообороту по Львівській області впродовж досліджуваного періоду демонструють динаміку зростання, але темпи зростання зазнали уповільнення починаючи із 2011 року.

Про нерівномірність забезпечення населення торгівельними послугами у розрізі міського та сільського населення переконливо свідчать дані, що частка роздрібно́го товарообороту у сільській місцевості складає близько 1,7% (403,7 млн. грн. у 2014 році) у роздрібно́му товарообороті підприємств, у той час як частка роздрібно́го товарообороту у міських поселеннях 98,2% (23 275,2 млн. грн. у 2014 році). При чому, виявляється тенденція до поглиблення розриву між цими показниками, так як частка роздрібно́го товарообороту у сільській місцевості у 2008 році складала 2,75%, а вже у 2011 році – 1,92%.

Про тенденції розвитку внутрішньої торгівлі у Львівській можуть свідчити дані про розвиток мережі роздрібно́ї та оптової торгівлі. Всього за період з 2008 року по 2014 рік відбулось зменшення кількості об'єктів (підприємств) роздрібно́ї торгівлі на 734 одиниці, в тому числі за рахунок зменшення кількості крамниць на 443 одиниці. Також зменшилась кількість ринків зі 137 у 2008 році до 116 у 2014 році. Зменшилась кількість лотків (палаток) на ринках з 5184 у 2013 році до 5157 у 2014 році та кіосків з 11604 у 2008 році до 11355 у 2014, що не може вважатися негативною тенденцією, оскільки відбулось збільшення кількості крамниць на 522 одиниці за цей же період, і це свідчить про покращення якості торгівельної мережі на ринках. Частка Львівської області у загальнодержавному обсязі оптового товарообороту та кількість організацій оптової торгівлі постійно зростає. Від 3,5% у 2008 році до 6,3% у 2013 році (кількість організацій- частка); від 2,3% у 2008 році до 3,6% у 2013 році (оптовий товарооборот-частка).

Отож, в ході дослідження ще раз було доведено, що розвиток торгівлі є важливою передумовою забезпечення сприятливого економічного та соціального клімату держави. На важливості торговельної сфери наголошують і представники наукових кіл, і органи державної влади. Але виявлені тенденції у розвитку торгівлі мають негативне спрямування на тлі загального погіршення соціально-економічної, політичної ситуації в країні, тому виникає необхідність модернізації системи управління, в тому числі фінансово-економічної складової, розробки пріоритетності чинників розвитку внутрішньої торгівлі України та Львівської області зокрема.

Література

1. Височин І. В. Особливості товарообороту підприємства як економічного показника / І. В. Височин // Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 5. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=542>
2. Система регулювання внутрішньої торгівлі України : монографія / [В. В. Апопій, І. М. Копич, О. Г. Біла, та ін. ; за ред. В. В. Апопія, І. М. Копича]. – Київ : “Академвидав”, 2012. – 424 с.
3. Статистика рынка товаров и услуг : [учебник] / [И. К. Беляевский, Г. Д. Кулагина, Л. А. Данченко и др.] ; под ред. И. К. Беляевского. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Москва : Финансы и статистика, 2002. – 656 с.
4. Стефанишин О. Б. Тенденції зміни основних показників розвитку внутрішньої торгівлі в Україні / О. Б. Стефанишин // Сучасні шляхи стабілізації економічного стану країни : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : НО “Перспектива”, 2016. – С. 8-13.
5. Стефанишин О. Б. Соціально-економічні аспекти розвитку торгівлі в Україні / О. Б. Стефанишин // Вісник Хмельниць. нац. ун-ту. Економічні науки. – 2016. – № 2. – Т. 1 (234). – С. 214-217.
6. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>

О.М. Чабанюк,

*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівського торговельно-економічного університету*

СОБІВАРТІСТЬ ЯК МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ

У процесі обліку формується інформація у вигляді, який необхідний для подальшої її обробки: калькулювання, аналіз, контроль, управління. У сьогоденнішому економічному середовищі потрібно шукати альтернативні рішення, враховувати різні ситуації, використовувати потенційні можливості санаторно-курортної установи для повнішого задоволення потреб споживачів та створення такого санаторно-курортного продукту, який би належним чином конкурував на ринку аналогічних послуг. Без інформації про витрати на такий продукт це буде зробити неможливо. Крім того, процес підрахунку собівартості дає відповіді і на такі питання: чи продуктивна праця персоналу, чи достатньо кваліфікований склад працівників, чи доцільно впровадження надання нових медичних послуг і процедур тощо.

На сьогоднішній день нестійке ринкове середовище вимагає чіткого визначення нижньої межі (величини витрат, що понесені на створення санаторно-курортного продукту). Тобто управління постає перед вибором, чи зберегти ціну на попередньому рівні, а при зниженні попиту на сьогоднішній день це спричинить недоотримання доходу, що призведе до недостатності покриття доходами витрат, або ж знизити на допустимий рівень, що дозволить залучити більшу кількість споживачів. Висока якість калькулювання собівартості забезпечить гнучкість управління, гнучкість у визначенні витрат за умов нестійкого зовнішнього середовища. Важливе значення при цьому набуває детальний розгляд самого

поняття собівартості, наукове обґрунтування та розробка методів обліку затрат і калькулювання собівартості послуг, визначення об'єктів калькулювання.

При визначенні терміну “собівартість” у санаторно-курортних установах необхідно врахувати специфіку їх функціонування, яка полягає в тому, що означені підприємства надають населенню послуги з лікування, оздоровлення, рекреації та реабілітації. Досліджуючи визначення собівартості, можна сказати, що різними авторами її термін обґрунтовується по-різному. Погоджуємося з важливістю налагодження належного контролю за рівнем собівартості всієї виробленої продукції, як загалом по підприємству, так і в розрізі її асортименту. Мета налагодження такого контролю полягає, передусім, в оптимізації витрат, оскільки величина витрат впливає не тільки на рівень цін на санаторно-курортні послуги, але й на величину прибутку санаторно-курортної установи. Раціоналізація загального рівня собівартості послуг можлива лише за умов ефективного контролю за величиною витрат. В умовах відновлення, налагодження, зростання діяльності, а в подальшому – і конкуренції, собівартість санаторно-курортних послуг повинна бути сформована відповідно до встановлених вимог.

У процесі виконання робіт, наданні послуг будь-яке підприємство, організація, установа, в тому числі і санаторно-курортні установи, також несуть витрати, пов'язані з означеним наданням послуг, виконанням робіт. Ці витрати, виражені в грошовому вимірнику, становлять собівартість робіт, послуг. Вчена Верига Ю.А. зазначає, що загалом собівартість продукції (робіт, послуг) визначається відношенням витрат, пов'язаних з її виробництвом, до кількості виробленої продукції (виконаних робіт, наданих послуг) протягом облікового періоду. Узагальнюючи, вона наголошує, що собівартість – це грошовий вираз безпосередніх поточних витрат підприємства, пов'язаних з виробництвом та реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) загалом по підприємству, та частина витрат, необхідна для оцінки вартості певного об'єкта калькулювання [1, с. 148].

У процесі виготовлення продукції, виконанні робіт, послуг, підприємство має витрати живої та уречевленої праці. В сучасних умовах господарювання витрати живої та уречевленої праці мають як натуральну, так і вартісну (грошову) оцінку, власне, загальна сума таких витрат формує індивідуальну собівартість товарів, робіт, послуг підприємства.

Від рівня собівартості залежить і обсяг прибутку та рентабельність підприємства. Залежно від режиму економії, запровадженому на підприємстві, раціонального використання трудових, матеріальних, фінансових ресурсів при наданні послуг, підвищується ефективність діяльності підприємства. У показнику собівартості виражається не лише рівень господарювання, але і рівень цін, які сформовані конкурентним середовищем. Вчений Пушкар М.С. відносить собівартість до синтетичних показників, які показують не тільки рівень господарювання, а й рівень цін, що складаються на даний момент [3, с. 42]. У сучасних умовах господарювання необхідно посилювати контроль за формуванням собівартості послуг. При частих змінах законодавства існує проблема у керівництва санаторно-курортної установи щодо визначення номенклатури статей витрат та калькулювання собівартості послуг.

На основі проведеного дослідження суті поняття собівартість ми зробили висновок, що деякі автори звужують це поняття до простого підрахунку витрат на виробництво та реалізацію, інші – до грошового виразу витрачених ресурсів. Але, на нашу думку, найповнішою характеристикою собівартості є характеристика її як синтезованого показника, що узагальнює (містить) витрачання ресурсів (матеріальних, природних, трудових та ін.) на створення кінцевого продукту.

Література

1. Верига Ю. А. Бухгалтерський облік в основних галузях господарства споживчої кооперації. / Ю. А. Верига, О. В. Заєць. – Київ : Лібра, 1997. – Т.2. – 312 с.
2. Корягін М. В. Бухгалтерський облік у системі управління вартістю підприємства: теоретико-методологічні концепції : монографія / М. В. Корягін. – Львів : Львівська комерційна академія, 2012. – 389 с.
3. Пушкар Н. С. Фінансовий облік : [підручник] / Н. С. Пушкар. – Тернопіль : “Карт-бланш”, 2002. – 628 с.

О.М. Чабанюк,

*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівського торговельно-економічного університету*

П.Ю. Друль,

здобувач Львівського торговельно-економічного університету

В.В. Веждел,

магістрант Львівського торговельно-економічного університету

ЕКОНОМІЧНА СУТЬ КОНТРОЛЮ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Кожне підприємство, що розвивається, не обходиться без системи контролю, інтегрованою в його діяльність, ініційованої як ззовні (наприклад, державний у формі податкового, громадський із залученням аудиторських компаній), так і зсередини (скажімо, контроль власника через спеціально сформований підрозділ). Контроль є об'єктивно зумовленою складовою процесу людської діяльності, зокрема й господарського механізму підприємств всіх, без винятку, галузей та форм власності. Відсутність чітко налагодженої системи контролю є причиною виникнення невиправданих втрат, знижує загальну ефективність роботи підприємства, призводить до відсутності належного підґрунтя для реалізації функції мотивування.

Перш ніж розглянути основні методичні засади організації контролю суб'єктів господарювання вважаємо за необхідне зосередити увагу на економічному змісті самого поняття “контроль”, що має на меті сформувати інструментарій необхідний для вирішення поставлених в роботі завдань і переслідує цілі як практичного, так і методологічного характеру. Термін “контроль” у практичній та науковій діяльності використовується достатньо часто. Спеціалісти з теорії менеджменту трактують контроль як особливий етап процесу управління. На наш погляд, це звужує економічну сутність поняття контролю, упускаючи з поля зору безспірний факт його участі в прийнятті і реалізації управлінських рішень на кожному окремому етапі цього процесу від початку і до завершення.

Контроль – це процес, який забезпечує досягнення цілей організації. Контролювати – зовсім не означає лише розкривати недоліки: необхідно аналізувати будь-які відхилення – як в сторону погіршення, так і в сторону покращення показників, потрібно виявляти і позитивний досвід з тим, щоб своєчасно підтримувати нове, прогресивне, створити можливості для його широкого розповсюдження. Він допомагає акумулювати передовий досвід, знаходить найбільш ефективні методи і шляхи покращення діяльності соціальних систем.

Контроль як функція має двоякий характер. З однієї сторони, це елемент кожної основної функції управління (зокрема й обліку), а з іншої, це самостійна функція управління, яка виступає одним із головних інструментів продукування і прийняття рішень. На думку Максимової В. Ф., поняття “контроль в управлінні”, слід розглядати в трьох основних аспектах [2, с. 23-24]:

1) контроль як систематична і конструктивна діяльність керівників, органів управління, одна з основних управлінських функцій, тобто контроль як діяльність;

2) контроль як завершальна стадія процесу управління, серцевиною якої є механізм зворотного зв'язку;

3) контроль як невід'ємна складова процесу прийняття і реалізації управлінських рішень, яка приймає безпосередню участь в цьому процесі від його початку і до завершення.

В. П. Суйц зауважує: “Необхідно розрізнати облік і контроль як різні функції управління, які мають самостійні цілі і завдання, методи і прийоми і як види діяльності з управління виробництвом, які можуть включати складну взаємодію різноманітних функцій управління” [3, с. 60]. В процесі контролю виявляються якість самого управлінського рішення; ефективність тих організаційних заходів, які були вжиті для його виконання; відповідність організування об'єкту цілям успішного виконання приписів, що містяться в управлінському рішенні, а також якість підбору, розстановки і виховання кадрів, які виконують рішення. В контролі як функції управління часто проявляються його інформаційна і коригувальна сутність. В обліку фіксується інформація, що є завершальною ланкою причинно-наслідкових зв'язків. Ця інформація описує найчастіше господарську операцію в її результатній формі. Основна увага в обліку приділяється кількісній стороні явищ з обмеженою якісною характеристикою. Задачею контролю є розкриття притаманними йому методами і прийомами певної ділянки ланцюжку причинно-наслідкових зв'язків, тобто розширення якісної характеристики явищ, господарської ситуації з використанням позаоблікової, разової інформації. Контроль виступає в даному випадку як додатковий крок в розумінні і оцінці господарських явищ для цілей управління [3, с. 61-62].

Ми поділяємо думку М. В. Васильєвої, яка вважає, що “До функції контролю входять: збір, обробка і аналіз інформації про фактичні результати господарської діяльності об'єкту контролю, порівняння їх з плановими показниками, виявлення відхилень і аналіз причин цих відхилень; розробка програм, необхідних для досягнення намічених цілей. Важливою функцією управлінського контролю є розробка стандартної системи звітності та її аналіз як за результатами діяльності об'єкта управління в цілому, так і кожної окремої його ланки” [1]. Основне місце в системі контролю займає його класифікація за ознакою часу здійснення його функцій, зокрема виділення трьох основних типів контролю: попереднього (превентивного), поточного (оперативного) та завершального (наступного).

В управлінні підприємствами провідна роль у здійсненні контролю відведена службі бухгалтерського обліку. Сформована системою бухгалтерського обліку інформаційна база є об'єктом попереднього, поточного й наступного контролю. Завдяки обліковим процедурам відображається інформація про всі операції з грошовими коштами та їх еквівалентами. Це ще раз підтверджує тісний взаємозв'язок обліку і контролю. Якщо облік не використаний для контролю, то він стає безцільним, відповідно контроль, який не базується на даних первинного обліку, – безпредметним. З огляду на це проблеми вдосконалення контролю слід розглядати паралельно із проблемами удосконалення обліку. Організація обліку має бути спрямована на отримання оперативної інформації з метою прийняття рішення про доцільність використання грошових коштів на підприємстві.

Література

1. Васильева М. В. Государственный финансовый контроль в управлении регионом : дис. ... кандидата экон. наук : 08.00.05, 08.00.10 / М. В. Васильева. – Волгоград, 2003. – 182 с.
2. Максимова В. Ф. Метод економічного контролю / В. Ф. Максимова // Проблеми науки. – 2011. – № 9. – С. 23–28.
3. Суйц В. П. Внутрипроизводственный контроль / В. П. Суйц. – Москва : Финансы и статистика, 1987. – 127 с.
4. Чабанюк О. М. Організація контролю розрахунків на підприємствах споживчої кооперації / О. М. Чабанюк, Т. В. Поп // Розвиток обліку, аналізу і контролю в умовах світових інтеграційних процесів : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. “Розвиток обліку, аналізу і контролю в умовах світових інтеграційних процесів” / [відповідальний за випуск : проф. Куцик П. О.]. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – 176 с. – С. 59-61.

О.М. Чабанюк,

*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівського торговельно-економічного університету*

О.М. Очеретяний,

магістрант Львівського торговельно-економічного університету

МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ КОНТРОЛЮ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Економічний контроль – це діяльність органів контролю по спостереженню за відповідністю здійснених господарських операцій з формування, зберігання і використання активів та зобов'язань підприємства, прийнятим управлінським рішенням та положенням нормативних актів держави, власника і виконавчих органів, виявленню відхилень, допущених у ході їх виконання, та визначенню наслідків впливу відхилень на формування фінансових результатів. Об'єктами контролю є господарські засоби та процеси, сукупність яких характеризують різні сторони діяльності підприємств, а також дії посадових осіб за певний період.

Метод економічного контролю – сукупність прийомів і способів дослідження розширеного відтворення суспільно необхідного продукту, що забезпечують виявлення законності, достовірності, економічної доцільності та ефективності використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів у процесі підприємницької діяльності згідно з чинним законодавством та забезпечення їх збереження.

У процесі вивчення і пізнання економічних явищ використовуються загальноприйняті (індукція і дедукція, аналіз і синтез, експеримент, абстрагування, моделювання та ін.), та специфічні прийоми і способи економічного контролю, які забезпечують контроль виробничо-фінансової діяльності підприємств. Сукупність прийомів і способів економічного контролю поділяють на дві групи: способи і прийоми натурального (візуального) контролю; способи і прийоми документального контролю.

У процесі контролю використовують наступні методи контролю: фактичний огляд (обстеження) об'єктів господарювання; інвентаризація. Дані способи на

підприємстві застосовуються у взаємозв'язку, а також з різними прийомами і способами документального контролю.

Фактичний огляд (обстеження) – це перевірка стану та правильності використання і експлуатації господарських об'єктів: складських приміщень, ангарів і місць зберігання техніки, фермерських приміщень, полів, робочих місць, а також стану трудової дисципліни, чисельного складу персоналу підприємства та ін. Цей метод застосовується для встановлення становища діяльності підприємства в цілому чи на окремих ділянках на момент перевірки. Він полягає в огляді відповідних об'єктів, ознайомленні з документами, отриманні пояснень від підлеглих осіб та в інших діях. Як правило, обстеження відбувається на початку ревізії і є першим етапом перевірки безпосередньо на місці. Воно дозволяє отримати загальну уяву про об'єкт (ділянку), що перевіряється, а також зібрати дані, необхідні для подальшої ревізії. В результаті його проведення ревізор дізнається, на яких ділянках діяльності підприємства становище несприятливе. При цьому виявляються головним чином недоліки, що “знаходяться на поверхні”: перевитрати фонду заробітної плати, неналежна організація складського господарства, контрольно-пропускної системи тощо.

Метод обстеження використовується і для більш глибокої перевірки, зокрема для виявлення стану обліку, дотримання технологічного процесу виробництва тощо. За його допомогою встановлюються такі недоліки і порушення, які мають місце на момент перевірки. Крім порушень, можуть бути виявлені факти, що свідчать про зловживання.

Інвентаризація – спосіб виявлення фактичної наявності матеріальних цінностей, стану розрахунків, обсягів незавершеного виробництва шляхом поштучного перерахунку, зважування, обмірювання та зіставлення фактичних залишків з даними бухгалтерського обліку на певну дату. В результаті цього виявляють нестачі, лишки, втрати матеріальних цінностей і коштів, помилки в обліку. Крім того, під час проведення інвентаризації шляхом огляду матеріальних цінностей визначають їх технічний стан та якість і виявляють пошкоджені, зіпсовані матеріальні цінності, з'ясовують причину і винних осіб, які допустили матеріальні втрати.

Проте прийоми візуального і натурального контролю є допоміжними, а основними є прийоми документального контролю. До прийомів документального контролю належать: економічний аналіз, перевірка документів за формою і змістом (їх огляд), математична перевірка, співставлення документів, поопераційна (хронологічна) перевірка, письмові пояснення та запити.

Аналіз – прийом дослідження, який полягає у розчленуванні об'єкта контролю на складові елементи, вивченні їх ознак і властивостей. Аналіз є початковою стадією процесу економічного контролю. На основі економічного аналізу порівнюють взаємоузгоджені показники, виявляють викривлення інформації з різних причин, виявляють тенденції економічного розвитку, тощо.

Перевірка документів за формою і змістом – це виявлення неправильного оформлення документів, достовірності і законності відображених у них господарських операцій. Оглядаючи документ, встановлюють, чи складений він за затвердженою формою, чи заповнені всі необхідні реквізити; наявність підписів посадових, матеріально відповідальних осіб, правомірність цих підписів; необумовлених виправлень, підчисток, помарок тощо.

Математична (арифметична) перевірка здійснюється шляхом перерахунку загальних підсумків, узгодження нарахувань та утримань (знижок) тощо, з метою визначення правильності розрахунків і виявлення можливих зловживань, які приховані неправильними арифметичними діями.

Співставлення документів найбільш ефективний прийом, суть якого полягає у співставленні різних за своїм найменуванням і характером документів, в яких відображаються різні аспекти однієї і тієї ж або декількох взаємопов'язаних операцій.

Письмові пояснення матеріально відповідальних і посадових осіб потрібні для виявлення причин допущених порушень і винних осіб. Пояснення сприяють допоміжному з'ясуванню обставин і умов порушень та нестач, реальності господарських операцій і достовірності фактів зловживань.

Поряд із зазначеними методами важливе місце під час ревізії займають методи перевірки облікової документації.

Література

1. Бардаш С. В. Контроль діяльності суб'єктів господарювання: гіпотези та версії порушень : монографія / С. В. Бардаш. – Київ : Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2008. – 312 с.

2. Корягін М. В. Бухгалтерський облік у системі управління вартістю підприємства: теоретико-методологічні концепції : монографія / М. В. Корягін. – Львів : Львів. комерц. акад., 2012. – 389 с.

3. Редченко К. І. Контроль і аудит на стратегічному рівні управління підприємством : монографія / К. І. Редченко. – Львів : Львів. комерц. акад., 2011. – 360 с.

Ю.В. Шушкова,

*к.е.н., доц., доцент кафедри фінансово-облікових дисциплін
Львівського інституту МАУП*

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ

Високий рівень розвитку суб'єктів підприємництва, постійна модернізація їх основних фондів, запровадження у виробничі процеси новітніх технологій і на цій основі суттєве зростання фінансових ресурсів та збільшення обсягів відрахувань у бюджет країни – необхідні складові сучасної моделі ринкового господарства. При цьому одним із ключових факторів впливу держави на фінансово-економічний розвиток суб'єктів господарювання є податкова політика загалом та застосування системи пільгового оподаткування зокрема.

Податкова пільга є свого роду податковим стимулом, суть якої полягає у зменшенні зобов'язань перед державою.

Податковий кодекс України визначає податкову пільгу як передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплату ним податку та збору в меншому розмірі за наявності вказаних у Кодексі підстав [3]. Вона може надаватися шляхом:

- податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;
- зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;
- встановлення зниженої ставки податку та збору;
- звільнення від сплати податку та збору.

Світовою практикою вироблений комплекс принципів надання податкових пільг. Найбільш важливими серед них є такі:

- застосування податкових пільг не повинно мати вибіркового характеру, у тому числі й залежно від форми власності платників. Індивідуально надані платнику пільги порушують принцип рівності в оподаткуванні, ущемляють права інших суб'єктів господарювання і, як правило, мають корупційний характер;

- застосування пільг не повинно завдавати істотного збитку державним економічним інтересам, а їх введення має бути економічно обґрунтованим як з погляду інтересів держави, так і з позиції інтересів платника;

- при введенні пільг перевагу мають цільові пільги, застосування яких передбачає чітке цільове використання суми податку, яка залишається в розпорядженні платника;

- порядок дії та умови надання податкових пільг мають визначатися винятково в законодавчих актах і не підлягають істотним коригуванням на місцевому рівні;

- повноваження місцевих органів управління у сфері податкових пільг мають обмежуватися законодавством.

Учені Інституту економічних досліджень та політичних консультацій відносять податкові пільги до непрямих субсидій, що, з одного боку, призводить до значних прямих фіскальних втрат, у вигляді втрат бюджетних надходжень (макроефект), з іншого боку, вони спричиняють неявні економічні втрати, адже відбувається дискримінація інших підприємств і галузей, придушується конкуренція між підприємствами через створення для їх функціонування нерівних умов, особливо коли такі пільги надають окремим підприємствам (мікроефект).

Різноманіття цілей державної податкової політики і шляхів їх досягнення є передумовою різноманіття податкових пільг, що мають різний характер і різні форми прояву.

Програмою економічних реформ 2010-2014 рр. передбачалося скорочення податкових пільг. Більшість із них дійсно були відмінені у 2015 році попри певний позитивний вплив.

Так, наприклад, у 2015 році були відмінені більшості пільг, які застосовувались стосовно податку на прибуток підприємств. Скасовано ставку 5% для суб'єктів IT-індустрії. Без пільгової ставки 0% лишилися суб'єкти з пріоритетних галузей економіки. Фактично звільнення від оподаткування залишено тільки для підприємств та організацій, заснованих громадськими організаціями інвалідів. А також до кінця 2016 року залишено ставку податку 0% для тих, хто перебуває на так званих "податкових канікулах".

Нововведення торкнулись і пільгових режимів ПДВ (див. табл. 1).

Дія пільгових ПДВ-режимів у 2014-2015 роках [2]

<i>Спецрежим, пільга та норма Податкового кодексу України</i>	<i>Статус пільги у 2014 році</i>	<i>Статус пільги у 2015 році</i>
Спецрежим для сільгосппереробних підприємств (п.1 підрозділу 2 р. ХХ ПКУ)	+	-
Пільга на постачання шкур (п.16 підрозділу 2 р. ХХ ПКУ)	+	-
Пільга для суб'єктів видавничої діяльності та поліграфії (п.п. 5-7 підрозділу 2 р. ХХ ПКУ)	+	-
“Видавничча” пільга (пп. 197.1.25 ПКУ)	+	+
“Космічна” пільга (абз.1 п.3 підрозділу 2 р. ХХ ПКУ)	+	+
“Зернова” пільга (п.15 підрозділу 2 р. ХХ ПКУ)	+	+
“Металобрухтова” та “макулатурна” пільги (п.23 підрозділу 2 р. ХХ ПКУ)	+	-
“Азартна” пільга (пп. 196.1.4 ПКУ)	-	-

Найбільших ж змін у 2015 році зазнала спрощена система оподаткування (ССО). Від колишніх шести груп платників єдиного податку (ЄП) залишилося тільки три, більшість суб'єктів потрапило в 3-тю групу, 4-а група ЄП представлена сільськогосподарськими товаровиробниками, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий рік дорівнює чи перевищує 75%.

Збільшені межі доходів для підприємців: 1-а група ЄП – до 300 тис. грн. замість 150 тис. грн., 2-а група ЄП – до 1,5 млн. грн. замість 1 млн. грн., 3-я група ЄП – до 20 млн. грн. замість 3 млн. грн. для фізичних осіб і 5 млн. грн. для юридичних осіб. Також для платників єдиного податку 3-ї групи були знижені ставки єдиного податку: до 2% з ПДВ або 4% без ПДВ. Доходом платників єдиного податку, які працюють за договорами комісії, буде вважатися тільки їх винагороду.

Реформа також передбачає обов'язкове застосування касових апаратів користувачами спрощеної системи оподаткування, адже за відсутності ефективного контролю за обсягом виручки фізичних осіб-підприємців вони можуть самі знижувати податкове навантаження до бажаного рівня, і величина ставок не матиме значення. При цьому для більшості платників касові апарати повинні стати обов'язковими з 2016 року, для першої групи платників єдиного податку – з 2019 року.

Попри існуючі переваги змін у спрощеній системі оподаткування (зменшення зловживань системою спрощеного оподаткування, наприклад, шляхом реєстрації фіктивних фізичних осіб-підприємців для зменшення зобов'язань із сплати податку на прибуток та ПДВ, оформлення працівників як фізичних осіб-підприємців для скорочення зобов'язань із сплати ПДФО та ЄСВ, приховування виручки, використання платників єдиного податку як конвертаційних центрів, виплата зарплат “в конвертах” співробітникам, які працюють на платників єдиного податку та ін.; зменшення спотворень конкуренції, пов'язаних з оподаткуванням; зниження бар'єрів для входу на ринок та для зростання підприємств, що використовують спрощену систему оподаткування, а також полегшення їх доступу до зовнішнього фінансування; можливість зменшення податкового навантаження у періоди збитків; збільшення прозорості ведення бізнесу) слід виділити і їх недоліки:

1. частина платників єдиного податку буде вимушена піти з ринку або перейти в “тінь”, оскільки вони не зможуть здійснювати прибуткову діяльність в результаті зростання витрат на сплату податків та зростання конкуренції;

2. спосіб вирівнювання податкового навантаження може бути неоптимальним: у деяких випадках навантаження буде надмірним;

3. витрати бізнесу та держави на придбання та обслуговування касових апаратів, а також витрати бізнесу на облік можуть знизити позитивний ефект від зменшення податків для підприємців з найнижчим доходом;

4. “єдинникам” обмежили коло осіб, з якими можливо здійснювати підприємницьку діяльність.

Головним ризиком при реалізації реформи ССО є можливе збільшення адміністративного тиску на суб’єкти підприємництва, що використовують спрощене оподаткування. Якщо адміністрування податків не буде реформоване, наслідки реформи для малого бізнесу можуть бути негативними.

Проте 2016 року ситуація кардинально не зміниться. Зміни, що внесені до Податкового кодексу, не зменшать податкове навантаження на бізнес. Податкові новації 2016 року подано у табл. 2.

Чимало уваги було приділено акцизному податку, враховуючи “дуже низький” рівень податкового навантаження на багато підакцизних товарів – вино, тютюнові вироби і пиво.

Нових податкових пільг, у тому числі інвестиційних та інноваційних, у 2016 році не передбачається. Шкода, адже сьогодні, коли наша економіка є сировинно орієнтованою й технологічно застарілою, потрібно використовувати податкову політику як інструмент структурної перебудови і модернізації.

Підприємства “нової економіки”, що провадять інтелектуальні та науковоміські види діяльності, а також нові виробництва мають сплачувати значно нижчі податки, ніж сировинні підприємства та існуючі низькотехнологічні виробництва. Ці податки також мають бути нижчими за ті, що діють для такого ж бізнесу в інших країнах для вирівнювання глобальних конкурентних умов в інтересах української економіки.

Інновації, що забезпечують розширення пропозицій для ринку, сприяють поліпшенню якості продукції, досягненню високої продуктивності праці, підвищенню кваліфікаційного рівня кадрів, які є базою економічної стабільності та національної безпеки, є предметом постійної уваги урядів у всіх індустріальних країнах.

Так, у 2014 році більшість країн Євросоюзу запровадили спеціальні податкові стимули в рамках програми стимулювання наукових досліджень та інновацій R&D – Research and Development. Так, стратегія “Європа 2020” передбачає інвестування у R&D 3% ВВП. Зокрема, Італія запропонувала на 2014-2016 роки податковий кредит для компаній з річним доходом до 500 млрд євро, які інвестують у дослідження та інновації. Швеція зменшила внески на соціальне страхування для працівників цих галузей. Чехія розширила перелік витрат з професійного розвитку працівників, які зменшуватимуть об’єкт оподаткування податком на прибуток. Окремі податкові преференції країни надали “business angels” – людям, що інвестують у стартапи [1].

Країни-члени ОЕСР концентрують увагу на наступних аспектах розвитку інноваційної сфери: вдосконалення інфраструктури (інформаційні та комунікаційні послуги, транспорт, зв’язок); підтримка науки, розробок та інновацій; інвестування в людський капітал, освіта, підвищення кваліфікації; забезпечення інвестицій у екологічно чисті технології та інновації для досягнення енергетичної ефективності й стійкого економічного зростання; всебічна підтримка підприємництва, у т. ч. венчурні інвестиції.

Найбільш поширеними податковими пільгами у цих країнах є списання витрат на проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт для зменшення бази для розрахунку податку, інвестиційний податковий кредит і зниження податкових ставок для суб'єктів інноваційної діяльності [5].

Таблиця 2

Основні зміни в оподаткуванні 2016-го року

Податок	Зміна, передбачена у 2016 році
<i>ПОДАТОК НА ПРИБУТОК</i>	Відмова від сплати щомісячних авансових платежів із податку. Запровадження квартального звітного періоду для підприємств із річним доходом понад 20 млн грн
<i>ПОДАТОК НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ</i>	Заробітна плата Ставки: 0% – для 0,5 розміру мінімальних місячних заробітних плат (689 грн); надається для заробітних плат не вище 1930 грн; 18% – до розміру заробітної плати без обмеження. Доходи, відмінні від заробітної плати, дивіденди від неплатників податку на прибуток – 18%. Інший дохід: 5% – дивіденди від платників податку на прибуток; 18% – інші пасивні доходи, у т.ч. проценти за депозитами.
<i>ЄДИНИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ВНЕСОК</i>	Працівники не сплачують ЄСВ із заробітної плати й інших доходів. Ставки: роботодавець – 22%; робітник – 0%
<i>ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ</i>	Запровадження на 2016 рік перехідних умов у застосуванні сільськогосподарськими виробниками спеціального режиму оподаткування, а саме – розподіл нарахованого ПДВ у пропорціях, що залежить від операцій, які здійснюють сільськогосподарські виробники: <ul style="list-style-type: none"> • під час постачання зернових і технічних культур: 85% – до державного бюджету, 15% – залишається в розпорядженні сільгоспвиробника; • під час постачання великої рогатої худоби та молока: 20% – до державного бюджету, 80% – залишається в розпорядженні сільгоспвиробника; • під час постачання інших сільськогосподарських виробників: 50% – до державного бюджету, 50% – залишається в розпорядженні сільгоспвиробника. Відновлення права на відшкодування ПДВ для всіх експортерів зернових і технічних культур
<i>СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ</i>	Вимоги до платників податку Група III – фізичні особи-підприємці та юридичні особи, які мають дохід до 5 млн грн; Група IV – сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільсько-господарського товаровиробництва за попередній податковий рік дорівнює чи перевищує 75%.

<p>СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУ- ВАННЯ</p>	<p style="text-align: center;">Вимоги до платників податку</p> <p>Група III – фізичні особи-підприємці та юридичні особи, які мають дохід до 5 млн грн;</p> <p>Група IV – сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільсько-господарського товаровиробництва за попередній податковий рік дорівнює чи перевищує 75%.</p> <p style="text-align: center;">База оподаткування та ставка</p> <p>Група I. Ставка – до 10% мінімальної заробітної плати (до 137,8 грн), установлюють місцеві ради. ЄСВ – 22% мінімальної зарплати (303,16 грн).</p> <p>Група II – мінімальна заробітна плата. Ставка – до 20% мінімальної заробітної плати, установлюють місцеві ради. ЄСВ – 22% бази нарахування.</p> <p>Група III. Збільшено ставки: із 2% до 3% для платників ПДВ; із 4% до 5% для неплатників ПДВ.</p> <p>Група IV. Збільшено ставки: 0,16 – 5,4% нормативно-грошової оцінки 1 га землі (залежно від виду земель)</p>
--	--

Так, дослідницькі податкові кредити надаються в США, Канаді, Австралії, Китаї (при цьому підприємства можуть скористатися податковими пільгами відразу після здійснення витрат на наукові та науково-технічні роботи, окрім цього підприємства можуть розраховувати на прирістні пільги, що стимулюють їх до розвитку інноваційної діяльності), податкової знижки – в Австрії, Данії, Чехії, Угорщині, пільгові режими для суб'єктів малого підприємництва застосовуються в Японії, Норвегії, Кореї, Великобританії, новостворені підприємства підтримуються в Нідерландах, Франції, Кореї, зменшуються нарахування на фонд оплати праці робітників даної галузі в Бельгії, Нідерландах, Іспанії тощо.

Загальні суми пакетів фіскального стимулювання, які надають уряди країн-членів ОЕСР, коливаються у межах 1–20% від ВВП. Такі фіскальні пакети передбачають фінансування заходів, спрямованих на розвиток інноваційної діяльності, наукових розробок, освітньої діяльності, підтримку малих та середніх підприємств, розвиток інфраструктури і ін.

Найбільші пакети фіскального стимулювання в 2010 р. були у США (787,0 млрд дол.), Китаї (585,26 млрд дол.), Японії (297,52 млрд дол.) та Німеччині (80,5 млрд дол.). Однак, якщо визначати обсяги пакетів фіскального стимулювання у відсотках від ВВП, то найбільшими вони були у Грузії (19,92 %), Таїланді (17,22 %), Казахстані (13,83 %) та Китаї (13,30 %) [4].

У загальній структурі пакетів фіскального стимулювання значне місце займають податкові пільги, спрямовані на соціальний захист населення, оскільки уряди намагаються забезпечити громадянам необхідний рівень життя та соціальних гарантій. 29 країн-членів ЄС використовують понад 10% із загальної суми пакетів фіскального стимулювання на соціальне забезпечення. Найбільше на соціальний захист витрачають Сінгапур (52%), Тайвань (47%), Фінляндія (43%), Грузія (42 %) і США (39 %).

То ж Україна за зразком країн-членів ОЕСР та ЄС повинна розробляти податкові стимули для підприємств, які працюють у сфері інновацій, надавати податкові пільги у вигляді зменшення ставок податків та зборів або звільнення від оподаткування певної суми інвестицій.

Враховуючи викладене, для того, щоб податкові пільги не перетворювалися в необґрунтовані податкові витрати, доцільно вжити такі заходи: державі необхідно забезпечити прозорість та доступність правил оподаткування; створити ефективне

податкове законодавство; переглянути перелік та кількість податкових пільг, скасувати неефективні, які призводять до значних втрат бюджету; підвищити фіскальну і соціальну ефективність податкових пільг; збалансувати вплив фіскальної та розподільчо-регулюючої функцій податків; відновити надання територіальних податкових пільг для стимулювання ділової активності у депресивних регіонах країни; скасувати надання пільг окремим галузям чи суб'єктам господарювання для вирівнювання конкурентних умов; сформувати сприятливі інституційні умови для забезпечення розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності у країні; створити дієву систему нагляду за податковими витратами з метою дослідження їх впливу на окремі галузі господарювання й ін.

Література

1. Никифоров А. Є. Програмно-цільове управління інноваційним розвитком економіки / А. Є. Никифоров // Проблеми науки. – 2007. – № 10. – С. 2-7.
2. ПДВ-пільги 2015: з чим залишилися платники податку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// vobu.com.ua/ukr/answer_to_questions/answer/667](http://vobu.com.ua/ukr/answer_to_questions/answer/667)
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. – № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
4. Фільо М. М. Стимулююча компонента податкових пільг: зарубіжний досвід і вітчизняна практика [Електронний ресурс] / М. М. Фільо. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=75914>
5. Social Protection in Fiscal Stimulus Packages: Some Evidence [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://web.undp.org/developmentstudies/docs/...fiscalstimulus_march2010.pdf

**ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЇ В
УКРАЇНІ ТА СВІТІ. МІГРАЦІЯ
ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ ЯК ЧИННИК
ФОРМУВАННЯ НОВОГО
ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ.
БЕЗПЕКА БІЗНЕСУ ТА РИЗИК-
МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ
ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

М.В. Бачинська,
к. е. н., молодший науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України”

ФАКТОРИ АДАПТАЦІЇ МІГРАНТІВ У ПРИЙМАЮЧИЙ СОЦІУМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Прийнявши рішення про переїзд і зважившись на цей крок звичайна людина отримує статус мігранта. Перш ніж звикнути до культури і традицій нового середовища кожному мігрантові необхідно пройти через процес адаптації.

Поняття “адаптація” (пізньолатинською *adaptatio* – приладжування, пристосування, від латинського *adapto* – пристосування) – це процес ефективної взаємодії організму з середовищем, який може здійснюватися на різних рівнях (біологічному, психологічному, соціальному)[1, С. 112]. Особливо виділився останнім часом аспект адаптації людини у швидко мінливих або екстремальних умовах середовища. Неадекватні умови життя стимулюють в організмі людини якісно новий стан – стан соціальної адаптації. Під “соціальною адаптацією” розуміється здатність людини заздалегідь передбачити зміну поведінки при установці на нові, несподівані суспільні вимоги та взаємодія особистості чи соціальної групи з соціальним середовищем, в ході якої узгоджуються їх взаємні вимоги та очікування.

Виділяють основні форми соціальної адаптації: прогресивна – характеризується загальним підвищенням життєдіяльності індивідів; ідіоадаптація – вимушена або імпульсивна зміна сфери діяльності; регресивна – характеризується загальним зниженням енергії життєдіяльності.

В даний час практично неможливо знайти ні однієї етнічної спільності, яка не зазнала б на собі впливу з боку культур інших народів. Тенденція культурної глобалізації загострює інтерес до культурної самобутності, в той же час вона підтверджує загальну закономірність, що людство, стаючи все більш взаємозалежним і єдиним, не втрачає свого етнічного різноманіття. Адаптація до нових соціокультурних умов вимагає певної гнучкості, відмови від ряду традиційних уявлень і норм. Успішність адаптаційного процесу залежить від сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів.

До внутрішніх факторів можна віднести індивідуальні характеристики – особистісні та демографічні (вік, стать, освіта і т. д.), обставини життєвого досвіду індивіда, так як більш гнучко і глибоко адаптуються ті, хто має певні знання та уявлення про нове середовище до зіткнення з ним. Адаптаційну стратегію також відносять до числа внутрішніх факторів, виділяючи конформістську і неконформістську стратегії. Перша – це вираз відповідної соціальної установки, яка здійснюється за допомогою різних змішаних адаптивних комплексів і проявляється в різноманітних поведінкових формах (може сприяти формуванню схильності особистості до систематичних помилок поведінки).

У свою чергу неконформістська стратегія має творчий характер. З точки зору міграційних процесів виділяють три варіанти стратегій. Закрита – це компенсаційна адаптація: протидія, урівноваження, нейтралізація. Відкрита – це модифікаційна адаптація: виживання, засвоєння, освоєння. Проміжним і найбільш “вигідним” варіантом адаптації є співіснування стратегій: індивіди засвоюють знакові системи

нового соціального середовища, освоюються з його традиціями, але в побуті зберігають самотність. Ще одним важливим внутрішнім фактором адаптації є культурний шок, який відчуває індивід на початкових етапах адаптації. Найчастіше він має негативні наслідки, які проявляються в явищах маргіналізації, аномії, різних психопатологій і форм девіантності. Але також слід звернути увагу і на його позитивну сторону хоча б для тих індивідів, у кого початковий дискомфорт веде до прийняття нових цінностей і моделей поведінки і, в кінцевому рахунку, важливий для саморозвитку та особистісного зростання.

До зовнішніх чинників належить толерантність з боку оточення в новому середовищі, яка напряду залежить від етнічних стереотипів і забобонів. Етностереотипи сприяють формуванню образу етнічного “ми”, впливають на етнічні симпатії та антипатії, визначаючи установчу поведінку в соціокультурологічному середовищі. В якості чинників зміни поведінки етнічної групи можуть виступати історичні, економічні, політичні, демографічні, релігійні, а також особливо загострилися останнім часом екологічні та техногенні фактори. На процес адаптації ВПО до нового культурного середовища істотний вплив надають проблеми, з якими їм доводиться стикатися в новому іншоетнічному оточенні. До таких проблем можна віднести діяльність держави та її міграційну політику, діяльність громадських переселенських організацій, можливість працевлаштування, питання, пов'язані з пропискою та реєстрацією, роль ЗМІ і т.д. Не менш важливими, але слабо освітленими в літературі залишаються проблеми, прив'язані безпосередньо до культурної та соціокультурної адаптації, а саме: труднощі, що виникають із-за ряду відмінностей етнокультурного характеру, професійна самореалізація, психологічний дискомфорт, брак спілкування і т. д.

У залежності від того, сукупність яких саме внутрішніх і зовнішніх факторів впливає на процес адаптації індивіда, міжетнічні комунікації можуть розвиватися по-різному. Міжетнічні комунікації являють собою обмін між двома або більше етнічними спільнотами, матеріальними та духовними продуктами їх культурної діяльності, що здійснюється в різних формах. У вузькому сенсі – це міжособистісні відносини людей різної етнічної приналежності, які протікають у різних сферах спілкування – трудовій, сімейно-побутовій та інших неформальних видах взаємин. Таким чином, розгляд внутрішніх і зовнішніх чинників адаптації дозволяє пояснювати характер міжетнічних відносин, що складаються у ВПО.

Соціальна адаптація ВПО у нове середовище і нове місце проживання неможлива без механізмів адаптації.

Сутність “адаптаційних механізмів” на процес пристосування ВПО до умов нового соціального середовища, виражається різними науковими поглядами вчених-психологів. С. І. Ожегова поняття “механізми адаптації” тлумачить як “повторювальні дії, моделі поведінки особистості, які вона застосовує в новому соціальному середовищі для вирішення проблемних ситуацій, що виникають у результаті пристосувальних дій” [2, С. 354]. У ВПО наявність адаптаційних механізмів впливатиме на адаптаційний процес і на успішність подолання проблемних ситуацій в умовах нового середовища життєдіяльності. Коли відбувається вимушена міграція і особа приймає рішення про переїзд, то відбувається зміна середовища життєдіяльності, і запускаються вироблені в неї протягом життя адаптаційні механізми, які безпосередньо впливають на ефективність пристосувального (адаптаційного) процесу до нових умов життєдіяльності в новому регіоні. Важливо враховувати, що процес адаптації з використанням специфічних адаптаційних механізмів призводить до зміни психічного стану індивіда, який був йому властивий до початку адаптації. ВПО у процесі соціально-психологічної адаптації переживає певний психологічний стан, який характеризується динамічністю, швидкою мінливістю. Після завершення

адаптаційного процесу початковий психологічний стан або зникає зовсім, або значною мірою змінюється. Дослідники соціально-психологічної адаптації вважають, що адаптація будь-якої людини (особливо ВПО) до нового соціального середовища здійснюється не за допомогою окремих механізмів, а цілих їх комплексів, які знаходять своє відображення в структурі особистості [3, С.4]. І. О. Милославова зазначає, що соціально-психологічні механізми різних форм адаптації виділяються за критерієм активність-пасивність: пристосування та пристосованість дозволяють розглянути комфортні реакції, наслідування, зараження, навіювання, умовляння. Психолог Р. С. Немов дає класифікацію психологічних механізмів: ідентифікація (ототожнення індивіда з певною групою), наслідування (свідоме або несвідоме відтворення індивідом моделі поведінки інших людей), навіювання (процес неусвідомлюваного відтворення індивідом внутрішнього досвіду, думок, почуттів і психічних станів тих людей, з якими спілкується індивід), соціальна фасилітація (“полегшення”) – стимулюючий вплив поведінки одних людей на діяльність інших, комфортність (усвідомлення особистістю розбіжностей у поглядах з оточуючими та зовнішня узгодженість з нею, яка реалізується через поведінку особистості), ідентифікація (дозволяє засвоїти різні форми стосунків, норм, стилів поведінки). Н. Смелзер психологічними механізмами вважає такі: імітація (усвідомлення прагнення копіювати поведінку інших людей), ідентифікація, сором (переживання ганьби, причиною якої є реакції інших людей), відчуття провини (переживання ганьби, пов’язаної з покаранням самого себе) [4, С. 361].

Враховуючи думку вчених-психологів, можна згрупувати такі ознаки пристосування ВПО до умов нового соціального середовища, що лежать в основі таких механізмів, які є відображенням багатогранності соціальних процесів у новому регіоні та які визначають особливість адаптаційного процесу:

- діяльність – в основі цього механізму лежать такі його складники, як спілкування, праця, навчання. Вони дозволяють забезпечити повноцінну включеність, активне пристосування особистості до нового соціального середовища. Сам механізм адаптації та соціальної діяльності має свої специфічні етапи та може розглядатися у вигляді схеми: потреба особистості – потреби-мотиви прийняття рішення – реалізація та підсумовування висновків – її оцінка.

- спілкування – ВПО мають не відчувати ні мовної дискримінації, ні обмеженості у новому регіоні (навчання, місце праці) і мати можливість спілкування з іншими ВПО і відновлення контактів із своїми рідними. Метою даного механізму є розширення кола засвоєння соціальних цінностей при активній взаємодії з іншими індивідами.

- самосвідомість особистості – завдяки даному механізму відбувається формування та усвідомлення своєї соціальної приналежності до соціального середовища, в якому перебуває ВПО, та своєї ролі в ньому.

Література

1. Кавалеров А. І. Соціальна адаптація: феномен і прояви / А. І. Кавалеров, А. М. Бондаренко. – Одеса : Астропринт, 2005. – С. 112.
2. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – Изд. 4-е, дополн. / авт.-укл. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Российская академия наук ; Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – Москва : Азбуковник, 1997. – 944 с.
3. Милославова И. А. Понятие и структура социальной адаптации : автореф. дис. на соискание науч. степени к. ф. н. спец. : 09.00.11 “Социальная философия” / И. А. Милославова. – Ленинград, 1974. – 24 с.
4. Смелзер Ней. Социология : учеб. пособ. для студ. вузов / Н. Смелзер ;

В.Я. Бідак,

*к.е.н., старший науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України”*

КЛАСИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ РИЗИКОГЕННОСТІ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Конфліктна ситуація на східних та, частково, південних областях держави стали результатом анемічності державної політики реагування на кризові трансформаційні процеси в країні і викликали появу наступних загроз:

- перетворення конфлікту в постійний процес (з огляду на статус професіоналізації його учасників);
- ріст фізичних втрат серед мирного населення (у прогресії, з причин появи фронтальних конфліктів безпосередньо в населених пунктах);
- поширення інфраструктурних руйнувань та загроза техногенних катастроф;
- загострення загрози гуманітарних ризиків в регіоні Донбасу в середньостроковій перспективі;
- колапс економіки регіону, загроза стихійних соціальних збурень – соціальна депривація, загроза масової соціальної маргіналізації, безробіття, дефіцит продуктів, руйнація системи соціального захисту тощо[1].

Зауважимо, що *загрозами в соціальній сфері* виступають ймовірні або конкретні діяння, події чи процеси, що здатні зашкодити людині або соціальній групі (персоналу), нанести збитки їх благополуччю чи зруйнувати природні, матеріальні і духовні цінності. Надмірна кількість ризиків, як і наростання прояву їх в кумулятивному ефекті перетворюють загрози в небезпечну ситуацію. Аналіз та ймовірні прояви сучасних видів соціальних загроз можуть бути викликані різними причинами:

- соціально-економічними – нестача продовольства, катастрофічна інфляція, загальне безробіття тощо;
- політичними – невдоволення політикою уряду, притискання демократичних свобод, прояви політичної корупції;
- етнічними – порушення прав народностей і національних меншин, мовна проблема, ігнорування інших історичних і культурних цінностей;
- релігійними – непорозуміння і конфлікти між представниками різних конфесій;
- кримінальними – протистояння кримінальних угруповань[2].

У той же час *ризиками в соціальній сфері* є сукупність умов та факторів, що уможливають виникнення загрози (загострення ситуації). Зокрема, нами виокремлено *фактори ризиків за 5 типами*: (гео)політичним, соціально-економічним, власне соціальним, соціокультурним, соціально-психологічним, демографічним (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікаційні ознаки типів ризиків та фактори їх утворення*

Тип ризику	Фактори ризику
(Гео)політичний	<ul style="list-style-type: none"> - виникнення зовнішніх мілітарних загроз - ризик порушення територіальної цілісності - занижена надійність зовнішніх гарантій безпеки - корупція - перешкоди у формуванні єдиної громадянської ідентичності - світоглядна геополітична орієнтація мігранта - ризик індукованої інформаційної небезпеки - виникнення техногенних катастроф - ризик дефіциту військових кадрів - ризик незаконного обігу та використання зброї - ризик соціальних збурень (протестів) - ризик формування конфліктного потенціалу (тероризм, екстремізм, сепаратизм)
Соціально-економічний	<ul style="list-style-type: none"> - несприятливі пропозиції працевлаштування - поява так званого “добровільного” безробіття серед ВПО - втрата трудового потенціалу ВПО, їх продуктивної спроможності - виникнення міжпрофесійних конкурентних конфліктів - зростання девіантних випадків та правопорушень - виникнення конфліктів на ґрунті майнового розшарування - напруженість соціально-трудова відносин - ризик руйнування соціальної інфраструктури у регіоні-конфлікту та перевантаження інфраструктурних об’єктів в приймаючому регіоні-соціумі
Соціальний	<ul style="list-style-type: none"> - зростання пасивного споживання соціальних ресурсів регіону - проблеми в закладах охорони здоров’я при намаганні отримати кваліфіковану медичну допомогу - неякісне надання державних послуг при обслуговуванні в соціальних службах - труднощі з влаштуванням дітей в дитячий садок чи школу - ризик перерваності освіти (недоотримання освітніх послуг)
Соціокультурний	<ul style="list-style-type: none"> - виникнення лінгвістичних непорозумінь - поява етнічних конфліктів, міжнаціональних напружень - напруженість, заснована на міжконфесійних відносинах - деформація соціокультурних відносин - моральне приниження, прояви ксенофобії та соціального поділу - проблеми сегрегації та маргіналізації переселенців - конфліктність цінностей (аксіологічна дисгармонія) - ризик прояву русифікаторських тенденцій
Соціально-психологічний	<ul style="list-style-type: none"> - напружена психологічна ситуація в колективі - ризик асоціалізації ментальності - ризик дискримінації особистої свободи (політичних поглядів, віросповідання тощо) - ризик дискримінації прав за ознаками статі, віку тощо - ризик розірваності сімей
Демографічний	<ul style="list-style-type: none"> - екістико-демографічні ризики - критична чисельність локалізації мігрантів - ризик фізичного демовідтворення

* Складено автором

Здебільшого, ризиками вважаються чинники, які можуть корегувати зміну соціальної ситуації. До основних ризиків соціальної напруженості в наш час варто віднести такі фактори:

- ступінь заселеності регіону – соціальні контрасти, як правило, проявляються у густозаселених місцях;
- рівень безробіття у регіоні – охоплює як кількісну складову, так і якісні показники (віковий показник, колишній рід занять, сезонність тощо);
- рівень життя населення регіону – за статистикою, робітничі райони міст вважаються районами з підвищеним рівнем соціальної небезпеки;
- військова підготовка населення – масштабне скорочення військових частин позбавило роботи професіоналів, які можуть стати об'єктами найму кримінальних і екстремістських структур, що є особливо небезпечним;
- обіг незареєстрованої зброї у регіоні – для соціально-невдоволених груп створюються передумови незаконного придбання і застосування зброї;
- рівень розвитку інфраструктури регіону – регіони соціальних груп, де не створені умови для життя і розвитку (дитячі садки, школи, поліклініки, магазини тощо) потенційно вбачаються більш уразливими до загроз соціального характеру;
- розвиток транспортних комунікацій регіону – вважається одним із визначальних факторів, оскільки екстремісти часто вдаються до блокування під'їзних шляхів, шляхів для евакуації, шляхів до аеропортів та вокзалів;
- наявність в регіоні небезпечних виробництв – створення загроз техногенної катастрофи в регіоні через блокування соціально-невдоволеними групами хімічних виробництв, трубопроводів, нафтосховищ, електромереж;
- розташування будівель державних установ – соціальні виступи здебільшого організуються і проводяться безпосередньо біля будівель органів державної та виконавчої влади.

Соціальний проект суспільства ризику, нормативним ідеалом якого виступає безпека, набуває чітко негативного і захисного характеру, тобто запобігання найгіршому сценарію розвитку. Іншими словами, орієнтація на задоволення нових потреб замінюється орієнтацією на їхнє самообмеження, а система звичних цінностей заміщується системою цінностей безпекового суспільства.

Отже, суспільство ризику політично нестабільне, відповідно зростає недовіра до існуючих політичних інститутів й організацій. Концентрація ризиків у такому суспільстві призводить до універсалізації і глобалізації ризиків, які руйнують національні межі. До того ж споживання ризику є одночасно і початком його виробництва. У розвинених країнах сучасного світу суспільне виробництво багатств постійно супроводжується суспільним виробництвом ризиків. Відповідно, проблеми і конфлікти розподілу багатств у відсталих регіонах ускладнюються проблемами і конфліктами, що породжені виробництвом, визначенням і розподілом ризиків, які виникають у процесі науково-технічної діяльності[3].

Зазначимо, що ризики постійно продукуються суспільством, причому цей процес легітимний, здійснюється в рамках інституціональних структур, в усіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній, міграційній. Сучасне суспільство (суспільство ризику в інтерпретації У. Бека) є суспільством споживання ризиків, вироблених ним і поширених владою. Тим самим утворюється “замкнене коло”: споживання ризику веде до накопичення ризику, зростання “маси” ризику, оскільки при споживанні відбувається не поглинання ризику, а його акумуляція, що призводить до зростання критичної маси ризику[3]. Таким чином, значна роль у концепції суспільства ризику відводиться політичним

чинникам, впливу державної політики на ключові компоненти суспільства ризику в процесі рефлексивної модернізації. Політичний фактор є центральним для вимірювання даних загроз. У глобальному суспільстві ризику, детермінованому екологічними кризами, глобальними фінансовими кризами і терористичними загрозами, політичний фактор виступає як фактор, який здатний до консолідованої дії[4].

Специфіка суспільства ризику криється, серед іншого у тому, що саме ризик є одним із аспектів процесу прийняття рішень, зокрема рішення щодо вимушеного переселення громадян, а сам вибір з-поміж існуючих альтернатив здійснюється в умовах невпевненості та невизначеності наслідків цього переселення[5]. Такими альтернативами стосовно вимушених мігрантів є вироблення двох різних підходів до розселення і працевлаштування: для осіб, які не хочуть змінювати теперішнє місце проживання, та для осіб, які після нормалізації ситуації планують повернутися до місця своєї корінної дислокації[6]. Одночасно політика щодо ВПО має бути скерована на дотримання збалансованості між інтересами приймаючого соціуму, територій-реципієнтів та створенням гідних умов життєзабезпечення та зайнятості переселенців.

У зв'язку з появою новітніх соціальних ризиків та загроз у діяльності регіональних (територіальних) міграційних систем особливої гостроти набуває наступне:

- ускладнення демографічної ситуації, що проявляється в подальшому зростанні рівня урбанізації при одночасній депопуляції багатьох ареалів (особливо сільських) та суттєвій видозміні системи розселення;
- домінування загальної відкритості територіальних суспільних систем, зокрема стосовно міграційного руху робочої сили, що істотно впливає на відтік (в інших випадках – притік) у координати певних територій не тільки інтелектуальних, але й недостатньо кваліфікованих робочих кадрів;
- місцева специфіка регіонів у прояві соціальних, економічних, природно-кліматичних, культурологічних, історико-політичних факторів та особливостей соціально-економічного життя громад в умовах децентралізації та набуття ними збільшених повноважень;
- рівень пасіонарності, соціальної і професійної мобільності та трудової активності населення різних регіонів, що сформувались у конкретних історичних та культурологічних умовах;
- особливості ідеологічно-культурного середовища, ментальних відмінностей, що впливають на соціально-психологічний стан людей та сприяють вибору ними способу реалізації своїх життєвих стратегій, включаючи орієнтації міграційного спрямування;
- міжрегіональні відмінності соціально-економічного розвитку, що впливають на можливості зайнятості мешканців та отримання ними доходів;
- посилення фінансово-економічної кризи при суттєвій обмеженості соціально-захисних ресурсів, особливо щодо вимушених переселенців.

Отже, методологічні засади ідентифікації новітніх соціально-міграційних ризиків та факторів їх впливу на розвиток регіонів у фокусі конфліктної ситуації в державі підводять до висновку, що однією з ключових ознак українського суспільства є його трансформація у “суспільство ризику”, а звичні середовища існування людей перетворюються у ризикогенні.

Література

1. Збройний конфлікт на Донбасі : оцінки, пропозиції, сценарії подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newukraineinstitute.org/new/417>

2. Сучасні загрози соціального характеру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.security-ua.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=4613:suchasni-zagrozi-sotsialnogo-harakteru&Itemid=574&lang=ru

3. Постмодерністські моделі політичної влади та механізми її дії в суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studies.in.ua/meh_vladu/1308-postmodernstsk-model-poltichnoyi-vladi-ta-mehanzmi-yiyi-dyi-v-susplstv-postmodernu.html

4. Концепція “суспільства ризику” як фундаментальний підхід до аналізу політичного ризику / Демчук Д. В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/241/Demchuk%20Kontsep%20suspr%20ryz%203.pdf?sequence=1>

5. Соціально-філософський конструкт суспільства ризику / Приятельчук А. О., Іщенко О. М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/filosofija_politologija/articles/Socio_philosophical_construct_of_risk_society_16897.pdf

6. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції “суспільства ризику” / Надрага В. І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-1-2015/134-141.pdf>

М.М. Біль,

*к.держ.упр., старший науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України”*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ЛЮДСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Науковий дискурс щодо необхідності європейської інтеграції України точиться не одне десятиліття і супроводжується втіленням у життя важливих кроків з набуття статусу повноправного члена ЄС нашої держави. Ще 1993 року в Києві було відкрито представництво Європейської Комісії, яке з 2009 року отримало назву Представництва Європейського Союзу (ЄС) в Україні. У 1994 році наша держава першою з країн СНГ уклала Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС. У 1998 році затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС. У 1999 році на саміті ЄС була прийнята Спільна Стратегія ЄС щодо України. Нарешті, після подій Революції Гідності, ціною військових протистоянь на східному кордоні у 2014 році Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС.

Тематика вступу України до ЄС й надалі є актуальним питанням і найперше – з політичної сторони. Завданням даного дослідження є визначити не стільки економічні і соціальні причини та наслідки можливої інтеграції України до європейського простору, скільки зрозуміти готовність нашого соціуму до таких змін. Це дають змогу виявити інституціональні передумови як виразники ціннісно-ментальних характеристик і поведінкових практик населення – через міграцію, споживацтво, туризм тощо.

Теоретичну основу даного дослідження формують напрацювання українських вчених, в основному, з питань виявлення причин і наслідків євроінтеграції. Серед них – Н. Галунець, О. Шарапова [1], А. Єрмолаєв, Б. Парахонський, О. Резнікова, Г. Яворська [2]; Я. Марусик [3], Ю. Палагнюк [8]. І. Стеблянко [9] та ін.

Європейська інтеграція є процесом об'єднання держав Європи, що заснований, перш за все, на економічній інтеграції, та включає в себе інші види інтеграції (політичну, правову, соціальну) і потребує вироблення та реалізації спільної наднаціональної політики в різних сферах політичного життя [8, с. 297].

Якщо аналізувати вітчизняну наукову літературу, то вона рясніє обґрунтуваннями необхідності європейської інтеграції нашої держави. Очевидно, це зумовлено втомою українського соціуму від існуючої системи соціально-економічного розвитку зі штучним збереженням фінансово-економічних, соціально-трудова, політичних, культурних зв'язків з Російською Федерацією. Для прикладу, автори колективної монографії “Європейський проект та Україна” доводять, що результатом європейської інтеграції стане утвердження в Україні європейських політичних, економічних, соціальних і гуманітарних стандартів, якісне підвищення рівня життя всіх верств суспільства; отже, цей процес відповідає інтересам усіх українських громадян [2, с. 75-76]. Н. Галунець і О. Шарапова пишуть, що євроінтеграційний процес – це модернізація економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентної спроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки [1, с. 82]. І. Стеблянко стверджує, що Євросоюз – це провідний механізм поєднання інтересів переважної більшості європейців у їх прагненні безпеки й процвітання, тож і вибір України, зроблений на користь інтеграції в Європу, виважений [9, с. 85].

Перелік таких тверджень на користь євроінтеграції України можна значно розширювати. При цьому в дослідженнях часто упускається, що українське суспільство в силу різних соціальних, економічних, інколи і політичних причин, через свою економічну, трудову, соціальну поведінку давно зорієнтувалось в особистісному інтеграційному векторі. Підтвердженням цьому – статистичні дані і дані соціологічних обстежень, які будуть наведені нижче.

Розглянемо теоретичний аспект інституціональних передумов європейської інтеграції для нашої держави. Під інституціональними передумовами маємо на увазі систему інститутів (чинників, регуляторів, суб'єктів), норм, цінностей, які впливають на основну частину членів соціуму та мають певну часову вираженість існування. Інституціональні передумови, як правило, є незмінними тривалий період часу, а історія їх формування є достатньою для вкорінення у суспільній свідомості і поведінці.

На рис. 1 опишемо основні інституціональні передумови, які спричиняють поглиблення євроінтеграції України. До підписання Угоди про асоціацію такі передумови забезпечували неформальну інтеграцію, законодавчо не підкріплену, однак підтверджену поведінковими і світоглядно-ціннісними характеристиками населення.

Рис. 1. Інституціональні передумови поглиблення євроінтеграції України
* Розроблено автором

На наше переконання, первинну інституціональну детермінованість євроінтеграційних орієнтирів українського суспільства формує прагнення відмови від ідеї радянської цілісності з псевдоностальгією за способом життя періоду існування СРСР. Окрім того, такі прагнення підсилюються розумінням населення гальмування якісних прогресивних змін в Україні прихованою залежністю від Російської Федерації, яка фактично нівелює можливості державної незалежності та втягує країну в залежність політичну й економічну. Українське суспільство втомилось від існуючих умов життєдіяльності, коли ресурсний потенціал держави жодним чином не відповідає рівню економічного розвитку. Тому очікування членства в ЄС зумовлені не стільки розумінням європейської ідеї, скільки шансом змінити існуючу систему, слідуючи стандартам розвинених суспільств. У цьому плані влучним є цитування Я. Марусик, що європейська ідея може взяти на себе роль національної мрії; остання, “як духовний генератор” поступу країни певною мірою може діяти лише за наявності політичних свобод; власне, без наявності таких свобод, хай і чимось обмежених, не може сформуватися і національна єдність на моно- чи поліетнічній основі [3, с. 28]. Таким чином, євроінтеграція для українського суспільства – це шанс впровадження свобод і цінностей розвинених держав з їх реальним дотриманням та можливістю захисту у випадках порушення.

Незважаючи на європейську орієнтованість основної частини населення України, наша держава поки ще перебуває в інтеграційній невизначеності. Підтвердженням цьому – статистичні дані. Зі звіту Міжнародної організації з

міграції 2015 року, українсько-російська міграційна система входить у трійку найбільш чисельно розвинених (перше місце – “Мексика-США”, друге – “Індія-ОАЕ”): у 2000 році між Росією і Україною міграційні переміщення становили 4 млн осіб, в 2015 році – скоротились до 3 млн [10, с. 20]. З початку військового конфлікту та зміни міграційного режиму східного сусіда обсяги трудових міграцій значно зменшились. За даними Державної міграційної служби України, із загальної кількості українських реемігрантів – 51,1% повернулись з Російської Федерації, у той час як із Польщі – 16,3%, Італії і Чехії – по 8,1%, Іспанії – 3,6% [4, с. 46].

На рис. 2 представлено динаміку перетину державного кордону за російським і європейським (Великобританія, Греція, Іспанія, Італія, Німеччина, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія) напрямками. Бачимо, що якщо в 2011 році різниця за кількістю перетину кордону між європейськими країнами і Росією сягала більше 3 млн на користь перших, то в 2015 році – зросла до понад 13 млн. Особливу роль у цьому відіграє стрімко зростаюча кількість перетину українсько-польського кордону – більше 5 млн раз.

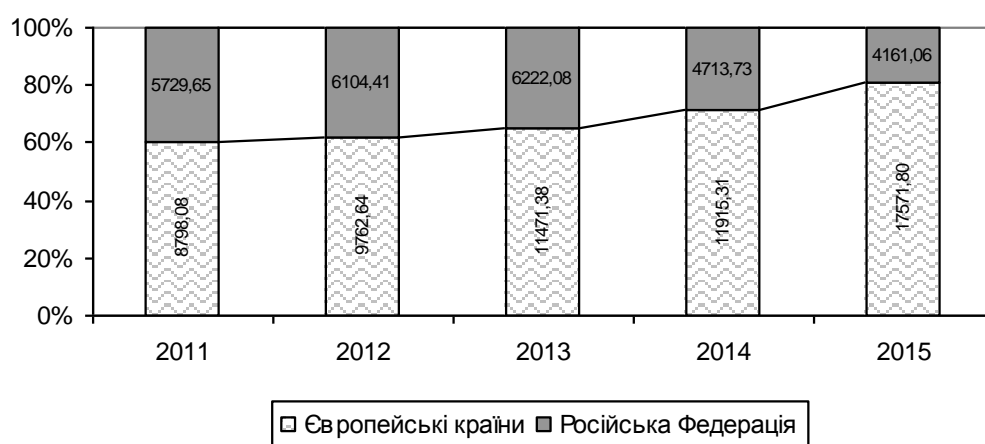

Рис. 2. Перетин державного кордону громадянами України в розрізі східного і західного напрямів, 2011-2015 роки, тис. осіб

* Розроблено автором за даними [4]

Окрім значних міграційних переміщень між Україною і східним сусідом, Росія у 2015 році залишалась лідером за обсягами грошових потоків в Україну, хоча їх надходження зменшилися порівняно з 2014 роком на 42,5% – з 2,0 млрд дол. США до 1,2 млрд дол. США. Загалом на країни СНД у 2015 році припадало більше 32% обсягів грошових переказів, що надійшли з-за кордону [7]. Якщо протиставляти суми європейських країн, з яких найбільше здійснено грошових переказів, то вони практично однакові з обсягами переказів з Росії. Таким чином, наразі східний сусід хоч і залишається важливим партнером, однак фінансово-економічна залежність від нього поступово зменшується, переорієнтовуючись на західний вектор (рис. 3).

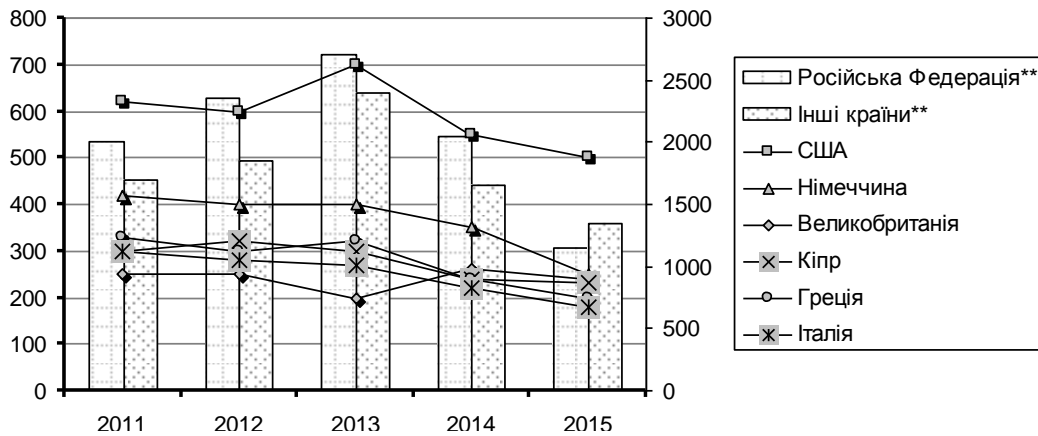

Рис. 3. Обсяги грошових переказів в Україну у розрізі основних країн, 2011-2015 роки, млн дол. США

* Розроблено автором за даними [5-7]

** По допоміжній осі – показники Російської Федерації та інших країн

Таким чином, європейський орієнтир українського суспільства знаходить своє відображення в міграційних і туристичних потоках, а найвищим його підтвердженням була реакція на провал підписання Угоди про асоціацію з ЄС 2013 року із проведенням Революції Гідності.

Проросійська інтеграційна визначеність частини українського суспільства залишається значною в умовах ефективної геополітичної “гри” Росії. Найперше, на фоні інформаційної політики з постійним викривленням реальної ситуації, східний сусід продовжує лобювати ідею об’єднання слов’янських народів. Фактично Росія дискредитувала ідею слов’янства, при тому, що слов’янський етнос залишається найбільшим у єдиній Європі і більшість слов’янських європейських держав, за винятком Білорусі, є фактичними або потенційними членами ЄС. Геополітична позиція Росії зі стимулюванням переміщень біженців із зон збройного конфлікту підтримує переконання частини українців у пріоритеті євроазійської інтеграції. Інша частина українського суспільства з, як правило, значно більш розвиненими світоглядними засадами і знанням рівнем, відстоює потребу європейського інтеграційного вектору. Часто такі переконання зумовлені гострим неприйняттям політики Російської Федерації, орієнтованої на “створення проблем конкурентам”. У той час, коли слід формувати політику, орієнтовану на власний розвиток, Росія продовжує реалізовувати низку стратегічних заходів, спрямованих на ускладнення розвитку інших держав. Більше того, дана країна не лише не відмовляється від імперіалістичних настроїв, але й продовжує їх укорінювати серед населення. З огляду на таку ситуацію, європейська інтеграція для України – це шанс здобуття політичної та економічної незалежності. Незважаючи на можливі ризики, які виникають при будь-яких серйозних трансформаціях, європейський вектор дасть змогу нашій державі впроваджувати кращі принципи і свободи розвинених суспільств, що для країни зі значним ресурсним потенціалом сформує ринковий механізм ефективного його використання з відображенням на гідному рівні добробуту українського населення. Так чи інакше Україна вже перебуває в економічному, соціально-демографічному, культурному європейському просторі. Такий вибір зробило наше суспільство, яке прагне вищого рівня життя зі створенням сприятливих умов розвитку для наступних поколінь і збереження територіальної цілісності України.

Література

1. Галунець Н. І. Євроінтеграційний аспект розвитку економіки України: переваги та недоліки, механізм адаптації / Н. І. Галунець, О. О. Шарапова // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2014. – Вип. 10 (1). – С. 82-87.
2. Європейський проект та Україна : монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. – Київ : НІСД, 2012. – 192 с.
3. Марусик Я. Шлях України до європейської інтеграції / Я. Марусик // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 7. – С. 27-31.
4. Міграційний профіль України 2011-2015 роки / Державна міграційна служба України. – К., 2016. – 73 с.
5. Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2012 році : Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73841
6. Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2013 році : Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73841>
7. Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2015 році : Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mirpal.org/files/.../Оценка%20денежных%20переводов%20в%202012%20году.pdf
8. Палагнюк Ю. В. Державна євроінтеграційна політика України: теорія, методологія, механізми : монографія / Ю. В. Палагнюк. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 392 с.
9. Стеблянюк І. О. Євроінтеграційні прагнення України: проблеми та соціальні перспективи / І. О. Стеблянюк // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Світове господарство і міжнародні економічні відносини. – 2014. – Т. 22. – Вип. 6. – С. 85-93.
10. International Migration Report 2015. Highlights / Department of Economic and Social Affairs. – New York, United Nations, 2016. – 32 p.

В.М. Гринькевич,

*к.т.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

А.О. Мазур,

студентка Львівського інституту МАУП

ЕКОНОМІКО-СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА РИНКУ ГОТЕЛЬНИХ ПОСЛУГ МІСТА ЛЬВОВА

Одним із важливих індикаторів економічних трансформацій у готельно-туристичному бізнесі є ціни та підходи до ціноутворення. В умовах ринкової економіки прейскуранти цін на проживання в готельних номерах підприємства встановлюють самостійно відповідно до загальних принципів ціноутворення. Ціна повинна забезпечити відшкодування витрат на виробництво та реалізацію послуг, а також певний прибуток, що дозволив би розвивати матеріально-технічну базу та працювати на рівні міжнародних стандартів, адже на даний час Україна реалізує комплекс євроінтеграційних рішень. Водночас ринкова ціна відображає вплив інших економічних чинників: престижність готелю, його місце розташування тощо.

Для економіко-статистичного аналізу факторів ціноутворення у готельному бізнесі обрано 19 готелів, які функціонують у місті Львові. Дані підприємства знаходяться у центрі міста Львова і мають категорію якості послуг від трьох до п'яти зірок (таблиця 1).

Таблиця 1

Вибірка готелів міста Львова за категоріями

Три зірки	Чотири зірки	П'ять зірок
Відень	Дністер	Леополіс
PANORAMA Lviv Hotel	Вінтаж	Цитадель Інн
Замок Лева	Швейцарський	Нобіліс
Євроготель	Купава	
Ірена	Шопен	
Еней	Деліс	
Reikartz Медіваль	LH Hotel&SPA	
Рамада Львів	Райське ябуко	
	Atlas Deluxe	

Результати ознайомлення з цінами у зазначених типах готелів з урахуванням їх категорій, типів номерів та їх кількості наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Ціни на готельні номери за категоріями у центральних районах міста Львова

Готель	Кількість зірок	Ціни на номери					Кількість номерів					Всього номерів
		люкс	напів люкс	1м	2м	3м	люкс	напів люкс	1м	2м	3м	
Відень	3	-	1180	740	860	1050	-	-	-	-	-	21
PANORAMA Lviv Hotel	3	3290	2290	1490	1690	-	5	5	4	23	-	37
Замок Лева	3	1680	1315	-	970	-	4	5	-	5	-	14
Євроготель	3	2800	1800	800	1100	-	4	5	6	29	-	90
Ірена	3	-	750	475	600	650	-	8	2	9	7	26
Еней	3	2080	-	1480	1680	2280	2	-	5	2	4	13
Reikartz Медіваль	3	2852	9471	-	1820	-	1	1	-	20	-	22
Рамада Львів	3	1600	1100	-	990	-	-	-	-	-	-	103
Дністер	4	10800	-	-	1050	-	12	-	-	29	-	165
Вінтаж	4	4000	3500	1490	2320	-	-	-	-	-	-	29
Швейцарський	4	5700	4875	-	2025	-	3	8	-	23	-	36
Купава	4	1700	1300	-	950	-	2	2	-	9	-	13
Шопен	4	5200	4800	2540	4400	-	7	2	1	3	-	13
Деліс	4	1600	1170	920	970	-	-	-	-	-	-	15
LH Hotel&SPA	4	3850	2835	-	2025	-	16	16	-	6	-	40
Райське ябуко	4	1200	850	-	-	-	2	2	-	-	-	4
Atlas Deluxe	4	12588	9053	2000	5738	8841	2	15	2	33	1	53
Леополіс	5	6835	3555	2998	3716	-	-	-	-	-	-	72

Готель	Кількість зірок	Ціни на номери					Кількість номерів					Всього номерів
		люкс	напів люкс	1м	2м	3м	люкс	напів люкс	1м	2м	3м	
Цитадель Інн	5	5320	-	-	2699	-	-	-	-	-	-	26
Нобіліс	5	9000	-	-	5700	-	9	-	-	40	-	49

Складено автором за даними сайту Booking.

Дані таблиці 2 свідчать про те, що ціни на готельні номери певного типу суттєво відрізняються не лише від категорії готелю, але й від інших чинників. Такий висновок підтверджують, зокрема, результати порівняння цін на послуги розміщення готелів Нобіліс та Дністер.

Для проведення факторного аналізу цін на готельні послуги нами обрано двомісні номери у вибірці готелів, зазначених у таблиці 1. Ціни на цей тип номеру у готелях міста Львова весною 2016 року наведено на рис. 1.

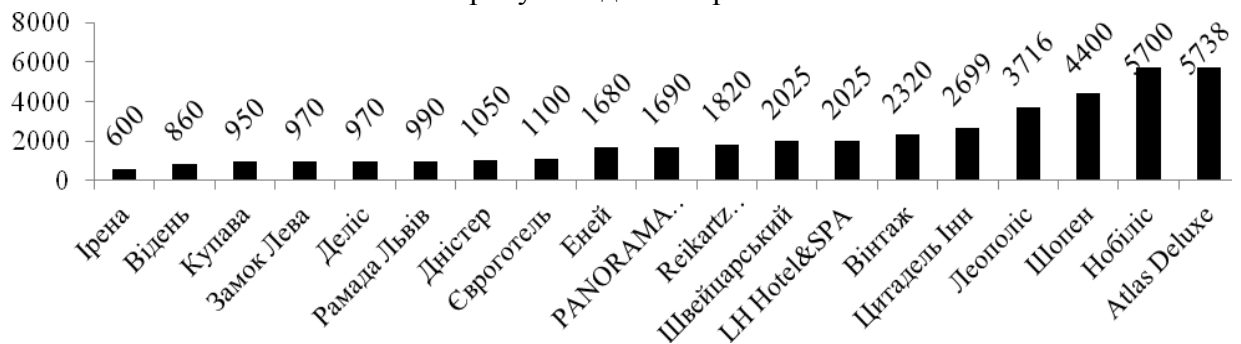

Рис. 1. Ціни на двомісні номери у готелях різних категорій міста Львова (квітень-травень 2016 року)

Складено автором на основі даних сайту Booking

Дані рис. 1 яскраво ілюструють суттєву залежність вартості готельних номерів від категорії готелю. Для перевірки цієї гіпотези проведемо дисперсійний аналіз.

Дисперсійний аналіз – сукупність статистичних методів, призначених для перевірки гіпотез про зв'язок між результуючою ознакою та чинниками, які на неї впливають [1]. Суть дисперсійного аналізу полягає у виявленні міри впливу чинників на варіацію ознаки, яку досліджують. Переваги дисперсійного аналізу порівняно з іншими статистичними методами полягають в тому, що цей вид аналізу дає змогу порівняти вибіркові середні без обмеження на їхню кількість; допомагає оцінювати не лише вплив декількох чинників поокремо, але й ефект від їхнього взаємозв'язку.

Застосування дисперсійного аналізу дає можливість: визначити вплив чинникових ознак на результативну та ймовірність цього впливу; провести аналіз середніх і статистичну оцінку їх різниці.

На основі даних про вартість двомісних номерів у готелях різних категорій міста Львова проведемо аналітичне групування за цією ознакою. У табл. 3. наведемо результати відповідного групування.

Аналітичне групування двомісних номерів у готелях
різних категорій міста Львова

Категорія	Ціни на двомісні номери, гривень								Середня ціна, грн.	Кількість номерів
***	860	1690	970	1100	600	1680	1820	990	1213,75	8
****	1050	2320	2025	950	4400	970	2025	5738	2434,75	8
*****	3716				2699		5700		4038,33	3

Складено автором на основі даних сайту Booking.

Як свідчать дані табл. 3, вартість двомісного номеру суттєво відрізняється залежно від категорії. Наприклад: середня ціна двомісного номеру у п'яти зіркових готелях – 4038 грн., а в тризіркових – 1214 грн. Хоча існують певні відхилення від такої закономірності, а саме двомісний номер у готелі “Reikartz Медіваль” з трьома зірками коштує 1820 грн., а аналогічний номер в чотиризірковому готелі “Дністер” – 1050 грн. Це свідчить про те, що зв'язок між вартістю номера та категорією готелю існує, але виявляється не в кожному конкретному випадку, а в їх сукупності через середні величини. Такий зв'язок називають стохастичним, тобто ймовірнісним.

У дисперсійному аналізі загальну мінливість ознак відображають через загальну дисперсію, яку визначають як суму квадратів відхилень кожної варіанти від середньої. Загальна дисперсія може бути розкладена на міжгрупову (чинникову) дисперсію та середню з внутрішньогрупових дисперсій [4, с. 294].

На основі даних табл. 3 розрахуємо міжгрупову та загальну дисперсії, які характеризують:

- міжгрупова дисперсія – варіацію ціни від категорії готелю (у нашому прикладі вона становить 9656572,7);

- загальна дисперсія – варіацію ціни від усіх можливих факторів, які впливають на ціну (за даними таблиці в вона становить 2412250).

Таким чином емпіричне кореляційне відношення, яке характеризує залежність або варіацію ціни двохмісного номеру, пов'язану з варіацією категорії готелів, становить 40%. Це означає, що ціна двомісного номеру, а точніше варіація ціни на 40% пов'язана з варіацією категорії готелю, а відповідно, на 60% від інших факторів, у тому числі від місця розташування, сезону, дня тижня тощо. У загальному випадку прийнято вважати, що зв'язок між досліджуваними ознаками є сильний, якщо кореляційне відношення більше за 70%. У нашому випадку це значення свідчить (відповідно до шкали Чеддока), що виявлений зв'язок має помірний характер.

Перевіримо істотність виявленого зв'язку, враховуючи той факт, що ми досліджуємо його на обмеженій кількості готелів. Для цього використаємо F-критерій Фішера. F-критерій Фішера – це статистика, яку обчислюють у дисперсійному аналізі для перевірки зв'язку на невипадковий характер. У нашому прикладі розрахункове значення F-критерію Фішера дорівнює 5,3. Його потрібно порівняти з так званим критичним значенням, яке може виникнути випадково з ймовірністю α (α – рівень істотності) при фактичній відсутності зв'язку. F-критичне – 3,6. F-розрахункове більше за F-критичне, тому виявлений помірний зв'язок має невипадковий характер.

Для покращення стану формування цінової політики варто використати міжнародну практику формування готельних тарифів і цін. Так, у практиці

американського готельного бізнесу при визначенні середньої вартості однієї доби розміщення використовують формулу Хаббарта, за якою планова вартість послуг розміщення визначається таким чином [2]:

1. Розраховують загальні операційні витрати готелю, що включають загальну суму прямих і загальних витрат.

2. Визначають прийнятну суму прибутку відповідно до цінової політики готелю та загальної планової вартості основних і додаткових послуг.

3. Визначають планову вартість послуг розміщення як різницю між загальною вартістю робіт та додаткових послуг готелю та плановою сумою доходів (виручки).

4. Розраховують плановий обсяг реалізації послуг розміщення як добуток максимальної пропускнуєї спроможності готелю на плановий коефіцієнт завантаження номерного фонду.

Визначають середню вартість однієї доби розміщення як частку від ділення планової вартості послуг проживання на плановий обсяг реалізації послуг. Середня вартість однієї доби розміщення слугує орієнтиром в процесі диференціації готельних тарифів по категоріям номерів готелю [2].

Також у зарубіжній практиці широко відомий спосіб встановлення цін – метод “великого пальця”. Метод “великого пальця” визначає вартість номеру в розмірі \$1 на кожному \$1000, витрачених на будівництво й умеблювання кожного номеру, виходячи з 70% завантаження готелю [3].

Однак, такий підхід до визначення ціни має кілька недоліків. Якщо завантаження готелю нижче 70%, то для отримання запланованого доходу доведеться підвищувати ціни на номери. Крім того, такий метод ціноутворення не враховує внесок додаткових послуг до загального доходу готелю, а також вплив інфляції.

Література

1. Білецька Л. В. Економічна теорія : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Білецька Л. В., Білецький О. В., Савич В. І. – Київ : ЦУЛ, 2009. – 688с. – Режим доступу : <http://economic.social/ekonomicheskaya-teoriya/pravilo-velikogo-paltsya-pri-tsinoutvorenni-39459.html>.

2. Кузнєцова Н. Н. Економіка підприємств готельного господарства [Електронний ресурс] / Н. Н. Кузнєцова. – Режим доступу : <http://www.studmed.ru/docs/document13436?view=6>.

3. Мармоза А. Т. Теорія статистики : підручник / А. Т. Мармоза. – Київ : ЦУЛ, 2013. – 592 с.

4. Методологія наукових досліджень у статистиці : навч. посіб. / С. О. Матковський, М. Л. Вдовин, О. С. Гринькевич, Л. М. Зомчак, Т. Я. Лагоцький, Т. В. Панчишин. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 320 с.

О.С. Гринькевич,
*к.е.н., доц., доцент кафедри статистики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Л.Г. Данилюк,
*к.е.н., доц., завідувач кафедри менеджменту організації
Львівського інституту МАУП*

СТУДЕНТСЬКА МОЛОДЬ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ

Одним із артефактів, які відображають цінності молоді, зокрема, студентів, є їх відношення не лише до процесів здобуття вищої освіти, але й до економічної активності, що забезпечує дохід. В останні роки спостерігається тенденція до збільшення обсягів вторинної зайнятості студентів, яка поряд з очевидними плюсами, які пов'язані з прискоренням процесів соціальної адаптації на ринку праці та матеріальної незалежності, має цілу низку загроз. Йдеться про зміну пріоритетів у студентський період життя на користь особистих доходів, матеріальної та фінансової незалежності, а відтак – зменшення можливостей, а часто – бажання більше уваги приділяти навчанню. Зазначені проблеми є актуальними, оскільки безпосередньо пов'язані із забезпеченням якості змісту та форм вищої освіти в Україні та її конкурентоспроможності в умовах глобалізованих ринків.

На актуальність досліджень, пов'язаних з вторинною зайнятістю студентської молоді, вказують результати спеціального обстеження “Молодь України-2015”, проведеного у 2015 році компанією GfK Ukraine на замовлення Міністерства молоді та спорту України та за фінансової підтримки установ ООН. В ієрархії цінностей та пріоритетів молоді віком 14-19 років, серед яких значна частка, як було зазначено вище, припадає на студентів, у першу трійку найбільш важливих пріоритетів увійшли “здобуття освіти для себе” (43 %), “робота, улюблене заняття” (43 %), “заробляння достатньої кількості грошей” (25 %) [5, с. 10].

Метою даного дослідження є систематизація існуючих методологічних підходів до оцінювання обсягів вторинної зайнятості студентської молоді України, її основних мотивів і соціально-економічних проблем, пов'язаних із навчанням та подальшим працевлаштуванням.

У загальному розумінні вторинну зайнятість можна визначити як додаткову форму використання робочої сили працівника, вже залученого в суспільну діяльність. Особливістю вторинної зайнятості студентської молоді є той факт, що первинної формою її зайнятості є навчання, що обумовлює віднесення цієї соціальної групи на ринку праці до категорії економічно неактивного населення.

Для визначення фактичних і потенційних обсягів вторинної зайнятості студентської молоді в Україні нами визначено “статистичні межі” об'єкта дослідження. Статистичні дані про кількість та частку окремих соціальних і вікових груп молоді в Україні подано в табл. 1.

Чисельність молоді в Україні та її окремих соціальних груп¹

Рік	2000	2005	2010	2014	2015
Чисельність молоді за віком					
15-24 роки, тис. осіб	7275,86	7455,66	6541,12	5336,45	4814,23
25-35 років, тис. осіб	7280,70	7338,62	7739,08	8052,49	7618,37
Чисельність студентів ВНЗ усіх типів, тис. осіб	1930,9	2709,1	2491,3	1689,3	1605,3
Частка студентів у молоді віком 15-24 роки, %	26,5	36,4	38,1	31,7	33,3

Складено і розраховано автором за:[4; 6].

Як свідчать дані рисунку 1, в Україні має місце помітне зменшення чисельності молоді віком 14-25 років, проте у цій віковій категорії залишається достатньо високою частка студентів різних типів ВНЗ. У 2015 році вона становила в Україні 33,3%.

Вивчення сучасних наукових публікацій з питань зайнятості окремих вікових та інших соціальних категорій населення дає підстави сформулювати висновок, що основним джерелом інформації для вивчення цього явища є щорічні вибіркові обстеження з питань економічної активності. Програмою державного спостереження в Україні передбачено щорічне оцінювання обсягів зайнятості різних вікових категорій населення в усіх областях України, водночас в них не виокремлюють соціальну групу “студентська молодь”.

Додатковими джерелами інформації слугують соціологічні обстеження. Одним із таких прикладів є опитування студентів м. Києва, проведене у 2012 року Державним інститутом сімейної та молодіжної політики на тему “Вторинна зайнятість студентської молоді м. Києва”. Дослідження передбачало визначення обсягів і мотивів вторинної зайнятості серед студентів денної форми навчання, її впливу на навчальний процес та подальше працевлаштування. Згідно результатів обстеження [7] основними мотивами вторинної зайнятості студентів м. Києва виступили “бажання мати особисті гроші” (59 %) та “заробляти собі на життя” (54 %). На такі мотиви як “бажання забезпечити себе робочим місцем після закінчення навчання” та “професійне зростання, отримання досвіду”, припадало лише 8 % та 7 % відповідей респондентів. Це свідчить про те, що переважна більшість працюючих студентів столиці не розглядають вторинну зайнятість як визначальний чинник успішного працевлаштування після здобуття вищої освіти.

Наведені вище оцінки корелюють з результатами іншого репрезентативного вибіркового обстеження молодіжних контингентів (“Молодь України”, 2010 р.). За його оцінками, економічна незалежність була дуже важливою для 63 % респондентів, а матеріальний добробут – для 77 % [2, с. 144]. Визначальну роль матеріальних цінностей для економічної активності молоді в Україні підтверджують результати подібного обстеження – “Молодь України – 2015”. За його даними “для працюючих представників української молоді найважливішим у роботі є хороша оплата праці – так вважає 84% працюючих респондентів, лише 35% зазначили цікавість роботи і 24% – можливість чогось досягти” [5, с. 32].

Цікавими з точки зору важливості набуття професійного досвіду під час навчання є результати спеціального опитування роботодавців, проведеного у 2012-

¹ Відповідно до Закону України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, до молоді відносять в Україні громадян віком від 14 до 35 років.

2013 роках у рамках проекту “Рейтинг ВНЗ України “Компас” [8; 9]. Найбільш важливими чинниками при прийомі на роботу роботодавці вважають “знання, навички і вміння” (73 %), а також “особисті якості працівника” (69 %). Наявність досвіду роботи має менш важливе значення і значною мірою залежить від спеціалізації фахівця [8, с. 31-32]. Загалом 25 % респондентів серед роботодавців України у 2012 році вважали дуже важливим при прийомі на роботу “наявність досвіду роботи під час навчання у ВНЗ” [9, с. 16].

Серйозною перешкодою для працевлаштування роботодавці називають відсутність або недостатній рівень у вчорашніх студентів так званих “soft skills”. До них роботодавці вони відносять комунікабельність, вміння презентувати, вести переговори, емоційний контроль [9, с. 6]. Наведений перелік свідчить, що саме такі здібності формуються під час досвіду першої та всіх наступних форм економічної активності, у тому числі вторинної зайнятості молоді під час навчання у ВНЗ.

З огляду на відсутність сучасних публікацій з питань вторинної зайнятості студентської молоді в окремих регіонах України, а також актуальність проблем, пов’язаних з впливом цього виду зайнятості на якість навчання та ефективність подальшого працевлаштування, нами проведено спеціально дослідження зайнятості студентської молоді м. Львова.

Анкетуванням охоплено вибірку, представлену студентами різних типів ВНЗ, напрямів підготовки і курсів навчання. Обстеження проводилося у травні 2016 року у рамках виконання курсової студента напряму підготовки “Прикладна статистика” Максима Пехника на тему “Статистичне вивчення зайнятості та безробіття молоді з використанням методів несущільних обстежень” (науковий керівник – доц. Гринькевич О.С.). Для обстеження студентів ЛНУ імені Івана Франка використано метод анонімного анкетного опитування за місцем навчання, для студентів інших ВНЗ використано режим on-line - опитування. Обсяг вибірки становив 100 осіб.

Програма анкетування студентів з питань вторинної зайнятості передбачала з’ясування таких основних запитань: 1. Чи працюють студенти під час навчання? 2. Що найбільше мотивує студентів працювати? 3. Як впливає вторинна зайнятість студентів на якість їх навчання? 4. У якій сфері зайнятості працюють студенти? 5. Як студенти знаходять роботу? 6. Чи працевлаштовані студенти офіційно?

Як показують результати проведеного дослідження, більшість студентської молоді м. Львова (59 %) поєднує навчання з тимчасовою або постійною оплачуваною зайнятістю. Частка працюючих студентів суттєво зростає на старших курсах, а також у період студентських канікул. Основними мотивами для роботи під час навчання студенти називають “додатковий дохід” (49 % респондентів), “можливість швидше розпочати кар’єру” (24 %) та “незалежність від батьків” (22 %).

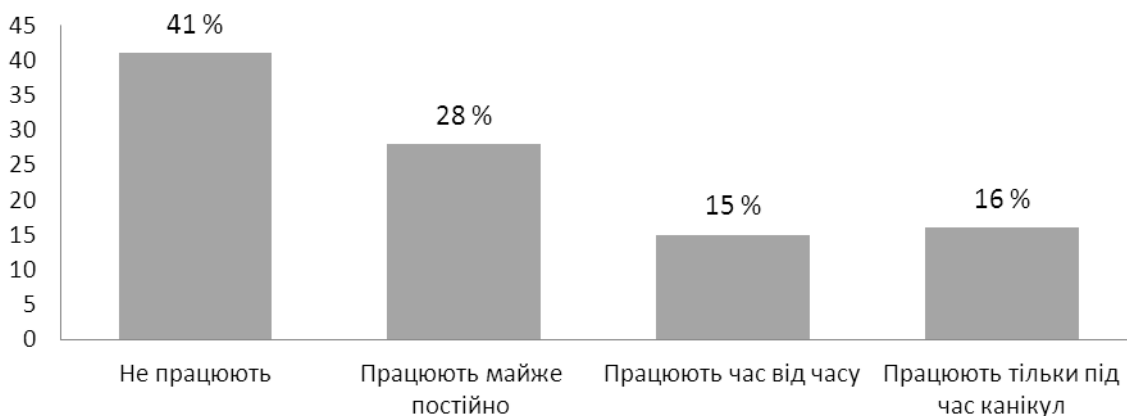

Рис. 1. Розподіл вибірки студентів м. Львова, % за відповідями на запитання “Чи поєднуєте Ви навчання з роботою”*. Побудовано і розраховано за результатами анкетування студентів ВНЗ м. Львова, травень 2016 р.

На проблему погіршення якості навчання в результаті вторинної зайнятості вказали лише 36 % з числа працюючої молоді. Це означає, що переважній більшості студентів, за їх суб'єктивної оцінки, вдається поєднувати навчання з роботою без суттєвого погіршення успішності.

Як і для всього економічно активного населення України, у сфері вторинної зайнятості студентської молоді залишається актуальною проблема значних масштабів неформальної зайнятості. Як показують результати анкетування, переважна більшість (71,6 %) опитаних студентів міста Львова працюють не офіційно, причому майже половина з них (44,6 %) готові змиритись з таким становищем. Таке відношення молоді до статусу у зайнятості має насторожувати щодо перспектив готовності молодих людей відстоювати свої права на гідні умови праці, а відтак – заслужувати на них під час завершення навчання.

Статистичний аналіз взаємозв'язків у характеристиках вторинної зайнятості показав, що не існує помітного зв'язку між часткою працюючих студентів та їх спеціальністю, а також заробітною платою та способом працевлаштування студента.

Результати проведеного дослідження з питань вторинної зайнятості студентської молоді в Україні, а також її освітньо-професійних орієнтацій дають підстави сформулювати такі висновки.

1. В Україні на національному рівні відсутні репрезентативні обстеження з питань набуття досвіду економічної активності студентської молоді під час навчання, а також її впливу на подальше успішне працевлаштування. Найбільш важливими чинниками для успішного працевлаштування роботодавці в Україні називають знання, навички та особисті якості працівника. Досвід роботи під час навчання роботодавці вважають менш важливим фактором, водночас вказують на дефіцит таких важливих здібностей випускників ВНЗ як комунікабельність, вміння презентувати, вести переговори, емоційний контроль. Очевидно, що ефективне формування таких характеристик молоді людини може відбуватися саме завдяки досвіду економічної активності під час навчання.

2. Результати проведених в Україні спеціальних обстежень з питань ціннісних освітньо-професійних орієнтацій молоді, у тому числі серед студентів ВНЗ, вказують на те, що основним мотивом для вторинної зайнятості під час навчання виступає “матеріальний дохід” (49 %), “можливість швидше розпочати професійну кар'єру” (24 %) та “незалежність від батьків” (22%). Водночас відсутніми є репрезентативні оцінки того, наскільки ефективним є вплив вторинної зайнятості студентів, а також різних форм їх стажування, передбаченого Законом України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” [10], на формування професійного досвіду та подальше успішне працевлаштування.

3. Для оцінки впливу обсягів та видів вторинної зайнятості молоді на її подальшу професійну кар'єру важливим є, на нашу думку, використання досвіду Польщі та інших європейських країн (Німеччини, Австрії, Великобританії, Франції, Італії, Фінляндії), які в різний період започаткували спеціальний моніторинг кар'єри випускників ВНЗ [11]. Запровадження в Україні подібного моніторингу, а також включення в його програму запитань, пов'язаних з економічною активністю під час навчання, сприяло б розробці більш ефективних рішень щодо запровадження інноваційних форм вторинної зайнятості молоді під час навчання, а відтак – її подальшого працевлаштування.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з обґрунтуванням рекомендацій щодо ефективних форм вторинної зайнятості студентської молоді в Україні з точки зору цілей успішного працевлаштування за фахом.

Література

1. Перехід на ринок праці молоді України / Е. Лібанова, О. Цимбал, Л. Лісогор, І. Марченко, О. Ярош // Work4Youth. – Серія № 11. – Міжнародне бюро праці. – Женева, 2016. – 93 с.
2. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
3. Ільч Л. Ціннісні орієнтації молоді в освітньо-професійній сфері та шляхи мінімізації ризиків її соціального відторгнення на ринку праці / Л. Ільч // Україна: аспекти праці. – № 8. – 2014. – С. 15-22.
4. Рівень безробіття населення у 2015 році : статистична інформація. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Молодь України-2015 : Звіт GfK Ukraine на замовлення Міністерства молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf.
6. ВНЗ на початок навчального року : статистична інформація. Держстату України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Вторинна зайнятість студентської молоді міста Києва. Звіт за результатами соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Державний інститут сімейної та молодіжної політики. – Київ, 2012. – Режим доступу : <http://studrespublika.com/foto/news/vtorinna-zainiatist-20120926.pdf>
8. Досвід працевлаштування випускників ВНЗ: погляд випускників та роботодавців. Звіт у рамках проекту “Рейтинг ВНЗ України “Компас-2013”. – 25 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.scm.com.ua.
9. Випускники українських ВНЗ очима роботодавців. Звіт у рамках проекту “Рейтинг ВНЗ України “Компас-2012”. – 24 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.scm.com.ua.
10. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України. Редакція від 01.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>.
11. Sedlak & Sedlak. Monitorowanie losów zawodowych absolwentów szkół wyższych – rozwiązania stosowane w wybranych krajach europejskich. – Kraków, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/223fa50270b1f1034cb6a0f0a9708305.pdf.

У.В. Іванюк,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організації
Львівського інституту МАУП*

ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Нині кожна країна переймається питаннями виробництва продовольчих товарів, їх переробкою та розподілом, імпортом-експортом продовольства, споживання продуктів харчування тощо. Питання продовольчої безпеки виходить на перший план в економічній безпеці країн, в кожній з яких є свої завдання та напрями покращення продовольчого забезпечення населення. В Україні

пріоритетними напрямками вирішення проблем національної продовольчої безпеки є послідовне та комплексне проведення економічних реформ для економічного зростання.

Вагомий внесок у теорію і практику забезпечення продовольчої безпеки України внесли такі вчені, як: В.Р. Андрійчук, В.К. Береговий, В.І. Богачова, П.П. Борщевський, Л.В. Дейнеко, О.І. Гойчук, С.М. Кваша, П.Т. Саблук, В.І. Суперсон, В.Г. Ткаченко, В.А. Худавердієва, А.М. Чечіль, О.С. Щекевич, В.В. Юрчишина та ін. Багато аналітиків і практиків в цій галузі визначають продовольчу безпеку як ситуацію, яка існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі, що відповідає їх харчовим потребам і перевагам для активного і здорового способу життя [5].

Суперсона В.І. [6, с. 13] розглядає продовольчу безпеку через наступні складові: забезпечення продовольчої безпеки тієї чи іншої країни, а також її регіонів пов'язано з гарантованим стійким і достатнім рівнем виробництва продовольства, що у повному обсязі забезпечує запити її населення; продовольча безпека може бути досягнута лише тоді, коли гарантовані фізичні й економічні умови населенню при доступі до продовольства; з метою досягнення продовольчої безпеки продукція сільськогосподарського виробництва повинна стабільно й у достатній кількості поставлятися як на регіональні, так і світові ринки.

Значення продовольчої проблеми у розвитку економіки підсилюється імпоротною залежністю країни в продуктах, що призводить до таких негативних макроекономічних наслідків як зменшення валютних резервів, зростання зовнішнього боргу, експорту дефіцитних ресурсів [3, с. 72-73; 4, с. 125; 7, с. 23].

Для формування продовольчої безпеки Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) виділяє основні три складові продовольчої безпеки [1] (рис. 1):

1. Забезпеченість – наявність достатніх ресурсів для отримання необхідних продуктів для раціону харчування.
2. Доступність – достатня кількість продуктів, доступних на постійній основі.
3. Якість – забезпечення збалансованого харчування при належній санітарії та достатній кількості чистої води.

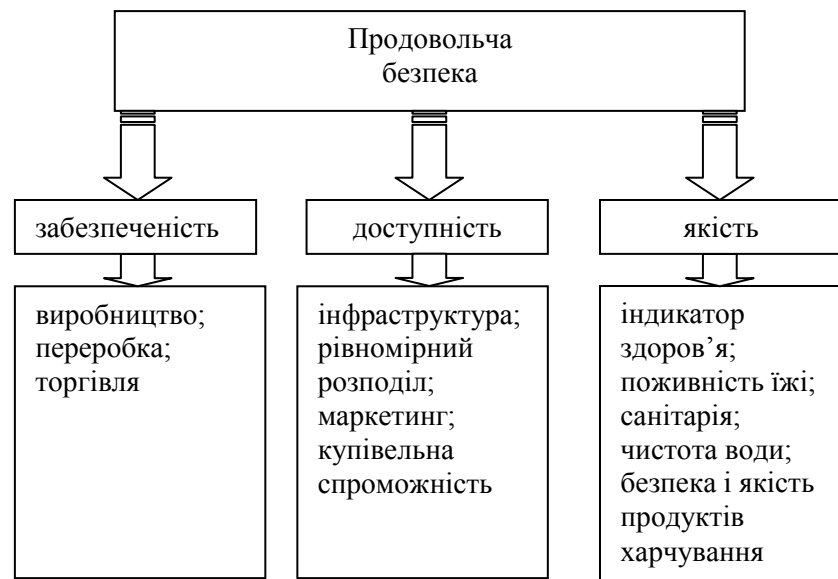

Рис. 1. Основні складові формування продовольчої безпеки

Стан продовольчої безпеки держави можливо оцінити, характеризуючи наступні показники: стан здоров'я населення; подовженість життя та демографічна ситуація; наявність національної програми по розвитку агропромислового комплексу, рибного та лісового господарства; забезпеченість населення продовольством; стан галузей, що виробляють продовольство; якість продуктів харчування; доступність продуктів харчування всім верствам населення. Реальне уявлення про продовольчу ситуацію в країні можна одержати, порівнюючи існуюче споживання з рівнями споживання, представленим у класифікації, побудованій за принципом відповідності продовольчого забезпечення до завдань збільшення народжуваності, збереження здоров'я.

В Україні формується незбалансована структура споживання продуктів харчування населенням (табл. 1).

Таблиця 1

Показник достатності споживання продуктів харчування
(на особу за 2014 р.), кг*

Продукти	Раціональна норма	Фактична норма споживання							Показник достатності споживання
		Роки							
		2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,00	124,9	123,5	111,3	110,4	109,4	108,4	108,5	1,07
М'ясо та м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80,00	32,8	39,1	52,0	51,2	54,4	56,1	54,1	0,67
Молоко та молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380,00	199,1	225,6	206,4	204,9	214,9	220,9	222,8	0,58
Риба та рибопродукти	20,00	8,4	14,4	14,5	13,4	13,6	14,6	11,1	0,55
Яйця (шт.)	290,00	166	238	290	310	307	309	310	1,07
Овочі та баштанні	161,00	101,7	120,2	143,5	162,8	163,4	163,3	163,2	1,01
Плоди, ягоди та виноград	90,00	29,3	37,1	48,0	52,6	53,3	56,3	52,3	0,58
Картопля	124,00	135,4	135,6	128,9	139,3	140,2	135,4	141	1,13
Цукор	38,00	36,8	38,1	37,1	38,5	37,6	37,1	36,3	0,95
Олія рослинна всіх видів	13,00	9,4	13,5	14,8	13,7	13,0	13,3	13,1	1,00

*узагальнено автором за: [2]

Баланс споживання основних продуктів харчування засвідчує, що у 2014 р. в Україні за багатьма категоріями продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм, причому в порівнянні з попередніми роками баланс

показників погіршився. Найбільше відставання від раціонального споживання спостерігалося щодо молока та молокопродуктів – на 42%, плодів, ягід і винограду – на 42%, м'яса та м'ясопродуктів – на 33%, риби та рибодуктів – на 45%. За чотирма продовольчими групами, а саме: хліб і хлібопродукти, яйця, картопля, овочі та баштанні всіх видів фактичне споживання перевищило раціональну норму. Таке перевищення є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів.

При цьому, має місце чітка залежність між споживанням окремих груп продовольства – збільшення споживання більш енергетично цінних продуктів харчування тваринного походження, риби та фруктів призвело до зменшення споживання хліба і хлібопродуктів. Тобто, за виключенням найбідніших верств населення, існує тенденція руху до більш гармонічного, збалансованого, харчування.

Основними напрямками підвищення стану продовольчої безпеки в Україні повинні бути:

1. забезпечення стійкого зростання виробництва продовольства в необхідній кількості;
2. підвищення купівельної доступності для споживачів продуктів;
3. підтримка та захист державою вітчизняних товаровиробників;
4. введення фінансових механізмів підтримки аграріїв – мінімальні гарантовані закупівельні ціни, ф'ючерсні контракти;
5. підвищення рівня екологічності та якості продукції.

Література

1. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.who.int/ru/>
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
3. Береговий В. К. Проблеми продовольчої безпеки України / В. К. Береговий // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 71-78.
4. Міненко М. А. Фахові об'єднання у побудові стійкої системи продовольчої безпеки України / М. А. Міненко // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 125-131.
5. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/home/en/>
6. Суперсон В. І. Продовольча безпека України та деякі аспекти її формування в сучасних умовах / В. І. Суперсон // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 13-18.
7. Худавердієва В. А. Проблема продовольчої безпеки в Україні / В. А. Худавердієва // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 23-27.

І.І. Костецька,
*к.е.н., в.о. доцента кафедри права і підприємництва
Львівського національного аграрного університету*

В.Р. Ковальов,
*студент земельного факультету
Львівського національного аграрного університету*

МЕХАНІЗМ КОРУПЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Корупція є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності. Деякі дослідники взагалі вважають, що корупція стала основною політичною проблемою кінця ХХ століття. За будь-яких підходів та оцінок однозначно одне – корупція є проблемою, розв'язання якої для багатьох країн є надзвичайно актуальною справою. Це повною мірою стосується України, високий рівень корумпованості якої визнано її політичним керівництвом, законодавчим органом, вітчизняними та зарубіжними аналітиками, відповідними міжнародними інституціями.

Корупція в сучасних умовах стала чинником, який реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу України. Це явище негативно впливає на різні сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини. Корумповані відносини все більше витісняють правові, етичні відносини між людьми, із аномалії поступово перетворюються у норму поведінки.

В останні роки в Україні у сфері протидії корупції зроблено досить багато – прийнято спеціальний антикорупційний закон та низку інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, схвалено Концепцію боротьби з корупцією, розроблено спеціальну антикорупційну програму, на політичному рівні проголошено курс на посилення протидії цьому злу, запроваджено систематичне проведення на найвищому рівні організаційних заходів за участю керівників правоохоронних та інших державних органів, присвячених питанням протидії корупції тощо.

Питання про механізм корумпованих відносин (корупційної поведінки) у розв'язанні розглядуваної проблеми відноситься до ключових. З'ясування механізму корумпованих відносин дозволяє більш глибоко і точно визначити соціальну сутність і правову природу корупції, її види, закономірності розвитку, а зрештою – виробити адекватні заходи протидії цьому злу.

Аналіз спеціальної літератури свідчить про те, що питанню визначення механізму корупції з боку науковців не приділяється належна увага, до того ж у теорії права воно вирішується неоднозначно. Пояснюється це рядом моментів, зокрема, складністю зазначеного питання, різними підходами щодо його вирішення, а також недооцінкою його значущості для антикорупційної діяльності.

Більшість учених, які так чи інакше торкались проблеми визначення корупції, спеціально не зупинялись на з'ясуванні механізму корумпованих відносин. Але з ключових положень їхнього визначення цього поняття можна дійти висновку щодо розуміння ними такого механізму.

Так, І. В. Сервецький визначає корупцію як “єднання представника державного апарату з вітчизняними і (або) зарубіжними кримінальними формуваннями, які діють з власної вигоди на шкоду політиці та економічній сфері”. Таким чином, ключовим словом, за допомогою якого І. В. Сервецький визначає поняття корупції, є термін “єднання”. При цьому він не уточнює, що слід розуміти під зазначеним терміном, що охоплюється його змістом. З характеристики організованих злочинних угруповань, на якій цей автор далі зупиняється у своїй роботі, можна дійти висновку, що у зміст названого терміну він включає

найрізноманітніші види протиправної діяльності: підкуп злочинними угрупуваннями представників державної влади, проникнення представників таких угрупувань у політичні та державні установи, утримання своїх людей на керівних посадах у таких установах за допомогою незаконно набутого капіталу, сприяння окремим посадовим особам у їх політичній кар'єрі.

Отже, зазначене “єднання” І. В. Сервецький, якщо виходити зі змісту його роботи, розуміє як односторонній вплив організованих злочинних угруповань на владні структури, який головним чином здійснюється двома шляхами: 1) за допомогою підкupu державних службовців та політиків; 2) шляхом “проштовхування” своїх представників у владні структури. І хоча в подальшому І. В. Сервецький зазначає, що “однією з умов життєздатності організованих угруповань є встановлення корумпованого взаємозв'язку і взаємовідносин з представниками законодавчої, виконавчої і судової влади”, він все ж детально не розкриває механізму корумпованих відносин, оскільки не показує у процесі такого “корумпованого взаємозв'язку і взаємовідносин” ролі суб'єкта корупції – корумпованих осіб законодавчої, виконавчої і судової влади. Хоча, як відомо, без суб'єкта корупції, без його відповідної поведінки, процес корумпування неможливий.

Досліджуючи корупцію в контексті проблем протидії організованій злочинності в сфері економіки та фінансів, Г. Л. Репецька розглядає корупцію, з одного боку, як спосіб одержання максимального прибутку від тіньового бізнесу, захисту організованої злочинності від соціального контролю, а з іншого, – як спосіб збагачення чиновників, поступового вростання кримінальних структур в державний апарат. Таким чином, Г. Л. Репецька фактично виділяє чотири окремих аспекти корупційної поведінки, а саме такі як: 1) спосіб одержання максимального прибутку від тіньового бізнесу; 2) захист організованої злочинності від соціального контролю; 3) спосіб збагачення чиновників; 4) спосіб поступового вростання кримінальних структур у державний апарат.

З такої характеристики корупції очевидне те, що корупція є вигідною справою, як власне для корупціонера (спосіб його збагачення), так і для тих осіб та структур, включаючи насамперед організовані злочинні угрупування, які задовольняють свій інтерес за допомогою корумпованої поведінки чиновника. При цьому для останніх можливе багатоцільове використання корупційних зв'язків: для одержання прибутку, для самозахисту від дії закону та інших форм соціального контролю, для проникнення в легальні структури державної влади. Така характеристика кидає певне світло на механізм корумпованих відносин, обмальовує його контур, але все ж не визначає його змісту, оскільки має загальнокримінологічний, а точніше загальносоціологічний опис. Вона обмежується визначенням функціонального призначення корупції як протиправної діяльності, не вказуючи на конкретні корупційні засоби досягнення відповідних цілей. Безумовно, зазначена характеристика корупції має важливе значення для розуміння соціальної сутності корупції, але для з'ясування механізму корумпованих відносин вона є недостатньою.

На думку О. М. Охотнікової, корупція існує як система відповідних стосунків між певними посадовими особами та кримінальним середовищем на основі протиправної діяльності цих посадових осіб на шкоду державним та суспільним інтересам, які виявляються у різних формах.

Перевагою наведеного розуміння корупції, яке може прояснити зміст механізму корумпованих відносин, є те, що його автор розглядає корупцію, як систему стосунків. Разом з тим, не зрозумілим є те, який характер мають ці стосунки (чим зумовлені, на що спрямовані) і хто є іншою (крім посадової особи) стороною

таких стосунків, оскільки термін “кримінальне середовище” не дозволяє виразно визначитись у цьому.

З більшості наведених у літературі визначень поняття корупції взагалі складно виділити однозначні і чіткі ознаки механізму корумпованих відносин поведінки, оскільки в них сама суть такої поведінки зводиться до загальних формулювань, таких, як, наприклад, “порушення службового обов’язку”, “корисливе зловживання владою або посадовим становищем” тощо.

Деякі з дослідників все ж акцентують увагу на проблемі визначення власне механізму корумпованих відносин, розуміючи механізм корупції як: а) двосторонню угоду, за якої особа, що перебуває на державній чи іншій службі, нелегально “продає” свої службові повноваження або послуги, що засновані на авторитеті посади чи пов’язаних з ним можливостях, фізичним або юридичним особам, групам (у тому числі організованим злочинним формуванням), а “покупець” отримує можливість використати державну чи іншу структуру в своїх цілях: для збагачення, законодавчого оформлення привілеїв, ухилення від передбаченої законом відповідальності, соціального контролю і т. п.; б) вимагання службовцем хабара, додаткової винагороди; в) ініціативний, активний підкуп службовців, нерідко з одночасним сильним психологічним впливом на них. При цьому зазначається, що взаємовигідна двостороння угода є найбільш поширеним механізмом корупції. За даними деяких досліджень, вона обопільно простежується приблизно у половині всіх випадків хабарництва, частіше, ніж пряме вимагання хабара та ініціативний підкуп, які мають місце майже однаково.

В описаному механізмі корупції А. І. Долгова виділяє особливу ситуацію, за якої “угода” полягає в тому, що особа “купляється” нібито “на корню”, одержуючи регулярну винагороду, не відаючи, яке “завдання” їй прийдеться виконувати і коли саме. У такому випадку посадова особа продається не фізично, а “закладає” свої повноваження, можливості, зв’язки тощо. Таким чином створюються основи “тотального підкупу”.

Такої ж позиції щодо механізму корупції дотримується В. Д. Лаптеакру, на думку якого в корупції присутні елементи “кримінального договору”, предметом якого є купівля-продаж офіційних повноважень за винагороду. Позиція цього автора, власне, базується на положеннях Закону Республіки Молдова “Про боротьбу з корупцією”, в якому корупція розглядається як “зговір двох сторін”, одна з яких пропонує чи обіцяє не передбачені законом переваги або блага, а інша, яка перебуває на службі, погоджується прийняти чи приймає їх в обмін на виконання чи невиконання певних пов’язаних із службою дій.

Таке визначення механізму корупції базується на розумінні цього явища як “продажності посадової особи” і не зважаючи на описані вище варіанти в принципі зводиться до одного – до взаємодії на матеріальній основі обох сторін корумпованих відносин: суб’єкта корупції і особи, яка забезпечує матеріальну “оплату” його послуг (за висловом А. І. Долгової, корупціонера і коруптера). Різниця полягає лише в характері такого роду корумпованих відносин: діють обидві сторони при цьому добровільно чи така угода для однієї зі сторін носить вимушений характер; кому із них належить ініціатива зазначених “купівлі-продажу”; незаконна винагорода корупціонером отримується систематично, незалежно від вчинюваних ним дій чи епізодично – лише за вчинені ним конкретні дії тощо. Однак, така різниця видається не принциповою для суті корупції, оскільки зміст корумпованих відносин і їх правова оцінка залишається в принципі однаковою для всіх зазначених варіантів.

З огляду на це, можна констатувати, що наведена схема механізму корупції відображає лише один з можливих аспектів корумпованих відносин. З юридичної точки зору йдеться лише про хабарництво.

Прибічником визнання угоди механізмом корумпованої поведінки є також Н. О. Лопашенко. Даючи характеристику найбільш небезпечним проявам корупції (корупційним злочинам), вона виходить з того, що корупційні злочини це:

1) завжди угода між посадовою особою і особою, яка зацікавлена у відповідних діях посадової особи;

2) угода, яка завжди носить взаємовигідний характер (не обов'язково матеріальний);

3) угода, яка завжди суперечить чинному законодавству.

Особливість підходу Н. О. Лопашенко полягає в тому, що вона визнає саме угоду єдиним механізмом злочинної корумпованої поведінки, тоді, як, наприклад, автори зазначеного вище російського підручника “Кримінологія” за редакцією А. І. Долгової вважають, що угода є найбільш поширеним механізмом корупції. Крім того, обов'язковою ознакою такої угоди вона називає її протиправність. Іншими словами, предмет такої угоди має бути завжди незаконним. При цьому вона допускає нематеріальний характер вигоди від такої угоди, що одразу ж розширює її рамки за межі хабарництва. Водночас, це породжує досить парадоксальну ситуацію, за якої один і той же вид злочину за наявності усіх обов'язкових описаних у законі ознак може як визнаватися корупційним злочином, так і не визнаватися. Це, наприклад, стосується зловживання владою або посадовим становищем (ст. 165 КК): якщо посадова особа зловживала владою або посадовим становищем в інтересах іншої особи, то воно визнаватиметься корупційним злочином, якщо ж таке зловживання вчинялось для задоволення особистого інтересу посадової особи – ні.

Розглядаючи корупцію у контексті радянського кримінального права, Б. В. Волженкін виділяє три основні різновиди корумпованої поведінки посадових осіб.

Перший – заволодіння посадовою особою чужим майном шляхом його вилучення всупереч волі власників з використанням службового становища.

Другий – використання посадовою особою службового становища при вчиненні інших дій корисливого характеру, не пов'язаних з заволодінням чужим майном (наприклад, зловживання службовим становищем із корисливих спонукань, контрабанда, спекуляція).

Третій, “класичний” різновид прояву корупції – одержання посадовою особою матеріальних цінностей чи послуг матеріального характеру у зв'язку з посадою, яку вона обіймає, з відома осіб, які передають ці цінності чи надають послуги. Подібний прояв корупції передбачений кримінально-правовою нормою – одержання хабара.

Таким чином, запропонований Б. В. Волженкіним підхід щодо розгляду різновидів корумпованої поведінки суттєво розширює правові рамки корупції порівняно з наведеним вище розумінням механізму корумпованих відносин. Однак, і він, на мій погляд, має два істотні недоліки. По-перше, механізм корумпованої поведінки аналізується лише стосовно кримінально караних проявів корупції. За межами аналізу залишається корумпована поведінка, яка утворює інші види корупційних правопорушень. По-друге, будь-який із виділених цим автором різновидів корумпованої поведінки пов'язується виключно із задоволенням корисливого інтересу корупціонера, у той час, як такий інтерес може бути і некорисливим.

Попри всю важливість заходів попередження через об'єктивні та суб'єктивні обставини вони не завжди досягають своєї мети. Тому особливо гостро залишається проблема оптимізації шляхів виявлення, розслідування конкретних фактів посадових злочинів і притягнення винних посадових осіб до передбаченої законом відповідальності. Виявлення посадових злочинів через специфіку їх прояву становить надзвичайну складність. Це зумовлює високий рівень їх латентності, перебування поза сферою юридичної відповідальності значної кількості осіб, діяльність яких є суспільно небезпечною.

У зв'язку з цим є нагальна потреба в підвищенні ефективності діяльності спеціальних органів по виявленню конкретних фактів злочинної поведінки; проведення спеціальних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення злочинів; забезпечення цих заходів відповідними матеріально-технічними, криміналістичними, науково-методичними засобами.

У якості висновку важливо зазначити, що не дивлячись на всеохопність корупції в Україні, вона лише виконує адаптивну функцію при трансформації суспільного життя до нових ринкових реалій і зовсім не є вродженою вадою українського суспільства. Саме тому при проведенні системних реформ і змін суспільного буття є можливість подолати це явище, адже цим шляхом пройшло безліч країн всіх континентів. І період домінування економічних відносин над суспільними був притаманний, як європейським країнам з давньою історією демократії (Італія), так відносно новим країнам, що не мали готових стратегій опанування корупції (США). Також він поширювався і на азійські країни (Сінгапур, Південна Корея), однак при системній роботі та зміні суспільних реалій вирішення цієї проблеми можливо, адже не існує жодної країни світу, приреченої на корупцію.

Література

1. Закон України про засади запобігання і протидії корупції ; Закон України про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 12 лют. 2013 р. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 54 с.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України, 18 квіт. 2013 р. №221-VII // Офіційний вісник України. – 2013. – № 37. – С. 7-10.

3. Питання запобігання та виявлення корупції : постанова Кабінету Міністрів України від 4 верес. 2013 р. №706 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 76. – С. 261-262.

4. Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 4 верес. 2013 р. №706 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 76. – С. 262-264.

5. Бабаков В. Правові аспекти застосування кримінального законодавства за вчинення корупційних злочинів / В. Бабаков, А. Ізтов // Вісник прокуратури. – 2013. – № 5. – С. 93-99.

О.О. Левицька,
к.е.н., науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України”

О.В. Махонюк,
провідний інженер
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України”

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПРИКОРДОННІ

Сучасними тенденціями розвитку світової економіки є зростання кількості регіональних економічних утворень, активізація господарської діяльності на прикордонних територіях, посилення транскордонного співробітництва регіонів у всіх сферах. Головними завданнями такого співробітництва є “стирання” міждержавних кордонів, спільне розв’язання нагальних проблем, соціально-економічне зростання суміжних територій шляхом синергетичного поєднання їх ресурсного потенціалу. Кінцевою метою транскордонної співпраці на рівні регіонів є конвергенція, тобто вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку (у тому числі прикордонних територій). Не менш важливим є створення умов для вільного переміщення капіталу (людей, фінансів, товарів, послуг) через кордон. При цьому рівень регіональних соціально-економічних диспропорцій, особливо в зоні прикордоння, безпосередньо впливає на інтенсивність міжнародної міграції людського капіталу.

Потреба у вивченні механічного руху населення України з кожним роком зростає в силу останніх тенденцій та подій в державі. Це, зокрема, посилення стагнації економіки, загострення збройного конфлікту, падіння рівня та якості суспільного життя і, як наслідок, зростання міграційних настроїв населення та виникнення ризиків втрати значної частини трудового потенціалу країни. Загалом, міграційна складова транскордонної кооперації регіонів у вітчизняних напрацюваннях присутня фрагментарно. Науковці, зазвичай, розглядають окремі аспекти міграції на прикладі різних територіальних систем. Так, питання конвергенції регіонів та ролі чинника міграції у даному процесі активно досліджують Н. Мікула, В. Мікловда, А. Мокій, В. Пила, О. Чмир та ін.; проблеми і перспективи розвитку євро регіонів представлені у працях В. Борщевського, Н. Мікули, С. Писаренко, В. Гоблика, І. Студеннікова, С. Пирожкова; низка досліджень Е. Лібанової, О. Малиновської, О. Позняка, У. Садової, Л. Семів, О. Гринькевич, М. Біль присвячені аналізу освітньої, трудової, туристичної та інших видів міграції в регіонально-локальному вимірі. Такі дослідження є актуальними, потребують додаткової уваги і повинні стати фундаментом для вироблення ефективних механізмів регулювання міграційних процесів у прикордонному регіоні.

Особливості регіонального розвитку України пов’язані з її євроінтеграційним вектором та активним використанням механізмів транскордонного співробітництва. Геополітичний фактор сьогодні має чи не найбільший вплив на соціально-економічну складову регіональних систем та формування міжрегіональних відносин. Як відомо, потенціал розвитку транскордонного співробітництва України високий, адже більше половини її регіонів є прикордонними, а зовнішній кордон – найдовший серед європейських держав. Важливою тенденцією є зростаюча асиметрія

прикордонних регіонів України у їх розвитку в порівнянні з суміжними регіонами країн-сусідів. Саме через такі диспропорції мають місце інтенсивні міграційні рухи населення, котрі особливо відчутні на периферії. Найбільш динамічні переміщення спостерігаються у західних прикордонних регіонах нашої держави, зумовлені не лише соціально-економічним відставанням цих територій порівняно з країнами ЄС, але й загостренням військово-політичної ситуації на сході України. Крім того, з більшістю країн ЄС підписано угоди про малий прикордонний рух, що суттєво стимулює маятникові трудові міграції у зоні прикордоння.

В світлі сучасних тенденцій транскордонної співпраці України, можна констатувати, що сьогодні встановлюється нова епоха економічних і культурних відносин із західними сусідами України. В першу чергу, мова йде про Польщу, котра прискореними темпами відкриває власні кордони для українців, сприяє спрощенню візових і дозвільних процедур, створює умови соціально-економічної захищеності трудових мігрантів на своїй території, розширює можливості залучення української студентської молоді та професорсько-викладацького складу у власне освітнє середовище (академічна мобільність). Практично всі області України та воєводства Польщі уклали угоди про міжрегіональне співробітництво, а найтісніші зв'язки налагоджені у прикордонних регіонах. В результаті має місце утворення нової територіальної міграційної системи між двома країнами з перспективами потужного розвитку не лише в загальнонаціональному, а й регіонально-локальному аспектах.

Стан і тенденції розвитку територіальної міграційної системи в межах Львівської області і Підкарпатського воєводства доцільно досліджувати через основні показники їхнього розвитку. Аналіз дав можливість виявити індикатори конвергенції та асиметрії досліджуваних територій, з'ясувати “вузькі місця” і потенціал для спільного розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

**Аналіз рівня конвергенції та асиметрії розвитку
Підкарпатського воєводства і Львівської області (станом на 2014 рік)**

згруповано в міру зменшення конвергенції/асиметрії

ПОКАЗНИК	Підкарпатське воєводство	Львівська область	Відносне відхилення, %	Рівень диспропорції ¹⁾ , разів
Точки конвергенції				
Густота населення, осіб на 1 кв. км	119	116	-2,52	1,03
Частка регіону в країні за кількістю населення, %	5,5	5,9	7,27	1,07
Кількість іноземців, які отримали дозвіл на працевлаштування (легальна трудова міграція), осіб	486 (з них 372 українці)	383	-21,19	1,27
Частка регіону в країні за територією, %	5,7	3,6	-36,84	1,58
Рівень урбанізації (частка міського населення), %	41,6	60,4	45,19	1,45
Частка етнічних українців (поляків) в структурі населення воєводства (області) – діаспора, %	0,5	0,6	x	x
Рівень безробіття серед економічно активного населення, %	13,7 ²⁾	8,6 ²⁾	Дані не порівнювані	
Точки асиметрії				
Природний приріст на 1000 населення, осіб	0,7	-0,9	-228,57	x
Сальдо загальної міграції (на 10 000 осіб)	-3,4 ³⁾	3,5	-202,94	x
Кількість іноземних туристів, які відвідали регіон протягом року, осіб	105324 (з них 34,4% українців)	2015 (з них 7,1% поляків)	-98,09	52,27
Частка іноземців в загальній чисельності туристів, %	12,1	2,2	-81,82	5,5
Розмір мінімальної заробітної плати в країні регіону, євро	410,1	79,8	-80,54	5,14

ПОКАЗНИК	Підкарпатське воєводство	Львівська область	Відносне відхилення, %	Рівень диспропорції ¹⁾ , разів
Розмір середньої заробітної плати за місяць, євро на 1 працівника	766,7	188,6	-75,40	4,07
Валовий регіональний продукт (ВРП) на особу, євро	7300	1828	-74,96	3,99
Кількість іноземців, які проходять навчання у навчальних закладах регіону, осіб	2577	1255	-51,30	2,05

Примітки:

¹⁾ *Перевищення більшого значення показника над меншим.*

²⁾ *Розбіжності в українській та польській методиці розрахунку показника унеможливають порівняння рівня безробіття у Львівській області і Підкарпатському воєводстві.*

³⁾ *Значення сальдо міграції (загалом міждержавної та внутрішньої) у Підкарпатському воєводстві обчислене за даними обсягу довгострокових (постійних) та тимчасових мігрантів у регіоні.*

Джерело: розроблено на основі офіційних статистичних даних за 2014 рік [1; 3; 5; 6, с. 11; 11-13].

На основі аналізу показників розвитку Львівщини та Підкарпатського воєводства виявлено як точки конвергенції регіонів (частки регіонів за площею території та чисельністю населення, густина населення, обсяг легальної трудової міграції, частка діаспори), так і індикатори значної асиметрії їх розвитку (природний приріст населення, подушний ВРП, рівень середньомісячної заробітної плати у регіонах та мінімального соціального стандарту, сальдо сукупної міграції, кількість іноземних студентів, чисельність туристів з-за кордону та їх частка в загальній структурі туристів). Звичайно, говорити про ступінь конвергенції досліджуваних територій на основі аналізу за один рік – не коректно. Проте наявність суттєвої асиметрії розвитку прикордонних регіонів є беззаперечною. Про це свідчить відносне відхилення показників на рівні понад 50%. Виявлені соціально-економічні диспропорції є основними стимуляторами переміщення населення прикордоння в бік Польщі і виступають у формі факторів “виштовхування” для жителів Львівської області. З табл. 1 бачимо, що ВРП на одного мешканця Львівської області у 4 рази менший за відповідний показник у Підкарпатському воєводстві, рівень номінальної середньомісячної та мінімальної заробітної плати аналогічно різниться у 4-5 разів зі збереженням негативних тенденцій і в подальшому. З польської сторони основними факторами “притягання” українців з прикордоння, є кращі умови життя, вищий рівень доходів населення, географічна і ментальна близькість, нижчі ціни на деякі товари та послуги. Можна стверджувати, що українські мігранти прибувають на Підкарпаття переважно з метою працевлаштування (частіше на короткий термін), здобуття вищої освіти у місцевих навчальних закладах, а також туризму. Окремою міграційною орієнтацією є здійснення споживчих покупок, що характерно для 90% українців, котрі прямують до Підкарпатського воєводства [2].

Стосовно трудової міграції, слід зазначити, що дефіцит фахівців на Підкарпатті, котрі масово виїжджають на Захід, заповнюють працівники з України. Їхня праця найчастіше використовується у сільському господарстві, промисловості, сфері соціальних послуг та на будівництві, а середній зарібок мігранта за місяць становить 460 євро [4] (тоді як середній показник по Львівській області у 2014 році – лише 189 євро). Динаміка залучення іноземної робочої сили в польську економіку є вражаючою. За останні 5 років потреба польських роботодавців в іноземцях лише офіційно зростає в 4,4 рази (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка та інтенсивність залучення української робочої сили
в економіку Польщі та Підкарпатського воєводства**

Територія-реципієнт	Показник	Рік	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Заяви роботодавців щодо найму іноземців, зарєєстровані у відділах праці</i>							
Польща	Кількість заяв, поданих польськими роботодавцями, щодо найму іноземців		25977 7	24373 6	23561 6	38739 8	78222 2
	Частка заяв щодо найму українців		92,3 %	91,8 %	92,3 %	96,3 %	97,5 %
Підкарпатське воєводство	Кількість заяв, поданих роботодавцями з воєводства, щодо найму іноземців		2511	1881	2705	7886	1010 9
	Частка заяв щодо найму українців		97,3 %	92,9 %	91,7 %	98,2 %	99,0 %
<i>Дозволи на працю, видані іноземцям</i>							
Польща	Кількість дозволів на тривалу роботу, виданих іноземцям		4080 8	3914 4	3907 8	4366 3	6578 6
	Частка дозволів на тривалу роботу, наданих українцям		45,7 %	51,8 %	52,2 %	60,3 %	76,7 %
Підкарпатське воєводство	Кількість дозволів на тривалу роботу, виданих іноземцям		493	497	553	670	936
	Частка дозволів на тривалу роботу, наданих українцям		46,5 %	70,4 %	73,8 %	84,9 %	88,6 %

Джерело: зібрано авторами на основі [7].

При цьому частка заяв з приводу запрошення на роботу українців серед іноземців домінуюча – 92,3% та 97,5% за 2011 та 2015 роки відповідно. У Підкарпатському воєводстві ситуація ще більш однозначна – у 2015 році 99,0% заяв польських роботодавців були спрямовані на українців. Проте ця статистика стосується короткотермінових, частіше сезонних робіт, сукупна тривалість яких в Польщі не повинна перевищувати 6 місяців впродовж 1 року. Якщо іноземці планують працювати в Польщі довше, ніж 6 місяців протягом року, то їм необхідно отримати дозвіл на роботу. Як бачимо з табл. 2, протягом 2011-2015 рр. частка дозволів на тривалу роботу, виданих українцям, суттєво зросла – з 45,7% до 76,7% загалом у Польщі та з 46,5% до 88,6% – у Підкарпатському воєводстві. Варто зазначити, що на фоні інших польських регіонів Підкарпатське воєводство не входить до числа тих, які масово залучають працю іноземців. Займаючи понад 5,5% території країни, де проживає аналогічна частка населення – Підкарпатське воєводство зосереджує в своїх межах, згідно з офіційними даними, від 1 до 2% іноземних працівників, 99% з яких становлять українці. Натомість все більшого поширення набуває практика довготермінового працевлаштування іноземців у цьому регіоні. Загальна динаміка кількості дозволів на працю в Польщі за останні 5 років проявила 61% зростання, а в Підкарпатському воєводстві – 90%.

Освітня мобільність українців є також відчутною, адже польські навчальні заклади зацікавлені в іноземних абітурієнтах в силу браку власних (через природні і механічні втрати людських ресурсів). Щороку у закладах освіти Підкарпатського воєводства спостерігається зростання чисельності українських студентів. Так, зокрема, у 2006 р. у регіоні налічувалося 353 студенти з України, а в 2013 р. – вже 1459 осіб (або 72% всіх іноземних студентів). За 8 років відбувся приріст показника

у 4 рази [8-10]. Небезпека освітньої еміграції для України полягає у “вимиванні” людських ресурсів, втраті інтелектуально-трудового потенціалу, так як у перспективі статус таких осіб може змінитись із тимчасових мігрантів на постійних.

Якщо підсумовувати інтенсивність територіальних переміщень в розрізі видів міграції, то маємо наступну ситуацію на українсько-польському прикордонні: 99% усіх заяв щодо найму іноземців, поданих роботодавцями до відділів праці Підкарпатського воєводства, призначені для українців (легальна трудова міграція), 72% іноземних студентів у воєводстві – українці (освітня міграція), 34% всіх туристів з-за кордону, котрі відвідали Підкарпаття, прибули з України (туризм). В той же час зворотний зв’язок (приїзд поляків до Львівського регіону) представлений в основному в контексті туристичної міграції (7,1% польських туристів в загальній сукупності іноземців) і маятникових переміщень у прикордонній зоні – в основному завдяки малому прикордонному рухові. У цілому, має місце часткова демографічна конвергенція досліджуваних прикордонних регіонів, етнічно-ментальна і культурна близькість, проте соціально-економічна конвергенція низька через великі диспропорції економічних показників розвитку, посилені “обвалом” гривні. Такі відмінності формують відповідні фактори “виштовхування” і “притягання” міграційного ресурсу. У перспективі важливим є дослідження наслідків впливу міграції населення в регіонально-локальному вимірі на соціально-економічний розвиток прикордонних територій України.

Задля вирівнювання економічних диспропорцій і підвищення якості життя по різні боки кордону необхідна добре спланована та збалансована політика транскордонного співробітництва, яка б давала змогу реагувати на зміни економічної і політичної ситуації на прикордонні. Ефективними інструментами такої політики є різного роду угоди, програми й інші стратегічні документи на рівні держав та їх регіонів (на сьогодні на регіональному та місцевому рівнях між Україною та Польщею підписано близько 450 угод про міжрегіональне співробітництво, у тому числі щодо окремих питань розвитку прикордонних територій [2]). Тісна співпраця ведеться і на рівні Львівської області та Підкарпатського воєводства – як на регіональному, так і місцевому рівнях, зокрема щодо співпраці у галузях економіки, інвестицій, освіти, культури, туризму та спорту, охорони здоров’я та довкілля.

Оскільки кожна людина має право на покращення рівня і якості життя за допомогою міграції, реалізацію своїх цілей за кордоном, то міжрегіональне (у тому числі прикордонне) співробітництво повинно сприяти міграційному процесові на всіх його стадіях – зокрема шляхом спрощення, прискорення, доповнення і при можливості здешевлення процедур, які уможливають легальне переміщення населення; підвищення рівня соціально-економічної захищеності мігрантів на теренах приймаючих територій; активізації співпраці служб зайнятості, профспілок, об’єднань роботодавців, кадрових агентств у прикордонних регіонах; ефективізації заходів щодо реінтеграції мігрантів та раціонального використання їх заробітків. Таке співробітництво є інструментом безпосереднього впливу на стан і тенденції розвитку регіональних міграційних систем. Таким чином, міграційна активність населення прикордонних регіонів Польщі та України, євроінтеграційний вектор розвитку останньої, тісна міжрегіональна співпраця, підкріплена відповідними умовами на рівні Львівського та Підкарпатського регіонів – це ключові фактори формування нової територіальної міграційної системи між двома країнами, яка повинна стати спільною платформою для втілення заходів транскордонної конвергенції.

Література

1. База даних Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/statbank_lviv/Dialog/statfile.asp?lang=1.
2. Марусик Ю. Огляд транскордонної мобільності українців до Польщі. Тенденції та перспективи : доповідь наукового семінару [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://miok.lviv.ua/?p=9943>.
3. Міграційний паспорт Головного управління ДМС України у Львівській області (2014 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dmsu.gov.ua/images/news/2015/03/Migr_pas/Lv.pdf.
4. Сколько украинцы зарабатывают в Польше – исследование, “РИА Новости Украина” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rian.com.ua/infografika/20160427/1009121496.html>.
5. Bank Danych Lokalnych Urzędu Statystycznego w Rzeszowie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/temat>.
6. Bezrobocie w Polsce w 2014 roku. Raport tabelaryczny. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. – Warszawa, 2015. – 131 s.
7. Cudzoziemcy pracujący w Polsce – statystyki, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/>.
8. Długosz P. Zjawisko edukacji transgranicznej na przykładzie ukraińskich studentów na Podkarpaciu, “Youth Policy: problems and prospects”. Drochobycz-Rzeszów 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academia.edu/20124609/ZJAWISKO_EDUKACJI_TRANSGRANICZNEJ_NA_PRZYK%5%81ADZIE_UKRAI%5%83SKI_CH_STUDENT%3%93W_NA_PODKARPACIU.
9. Gdzie studiuje najczęściej obcokrajowców? Rzeszów na czele, Gazeta.pl, 09.12.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.edulandia.pl/studia/1,126008,17101061,Gdzie_studiuje_najwiecej_obcokrajowcow__Rzeszow_na.html.
10. Ogólna charakterystyka województwa podkarpackiego ze szczególnym uwzględnieniem powiatów przygranicznych [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rzeszow.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/rzesz/ASSETS_woj_podkarp.pdf.
11. Raport z wyników w województwie podkarpackim, “Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/rzesz/ASSETS_Raport_NSP.pdf.
12. Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2014. – Rzeszów : Urząd Statystyczny w Rzeszowie. – 2015. – 344 s.
13. Turystyka w województwie podkarpackim w 2014 r. Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rzeszow.stat.gov.pl/download/gfx/rzeszow/pl/defaultaktualnosci/745/2/12/1/turystyka_2014_r.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Характерною рисою сучасного етапу розвитку міжнародних економічних відносин є міжнародна міграція робочої сили, яка розвивається дуже стрімко в останні десятиріччя.

Сучасна трудова міграція є однією з найбільш складних підсистем міжнародних економічних відносин, яка певним чином впливає на світову економіку і знаходиться у центрі уваги багатьох науковців-економістів світу. Із розвитком і зміною ролі міграційних процесів у міжнародних економічних відносинах, а також із появою великої кількості публікацій і досліджень на тему як міжнародної міграції, так і міжнародної трудової міграції, тлумачення цього поняття змінювалося. Е. Равенштейном було запропоновано одне з перших визначень міграції – це “постійна або тимчасова зміна місця проживання людини”. Пізніше з’явилися нові визначення міграції, більшість з яких тією чи іншою мірою спиралися на бачення цього явища Е. Равенштейном. Зауважимо, що в останні роки поняття “міжнародна міграція робочої сили” і “міжнародна трудова міграція” розглядаються авторами як синоніми. При цьому у визначення міжнародної міграції іноді включають поняття найманої праці. Наприклад, Лівенцевим Н.Н. міжнародна міграція визначається як пересування осіб найманої праці через кордони в пошуках роботи. На сьогоднішній день існує безліч визначень понять “міжнародна трудова міграція”. Розглянемо визначення деяких спеціалістів. А.П. Кіреєв визначає міграцію робочої сили як “переселення працездатного населення з одних держав в інші терміном більш ніж на рік”. Впливають на цей процес причини економічного й іншого характеру. А.С. Булатов розглядає міжнародну трудову міграцію як переміщення населення через державні кордони з метою вступу в трудові відносини з роботодавцями, які знаходяться в іншій державі. А.І. Євдокімов визначає міжнародну міграцію робочої сили як переселення працездатного населення з одних держав в інші з метою пошуку роботи терміном більш ніж на рік. Причинами міграції автор називає перш за все економічні, хоча і додає важливість політичних, етнічних, культурних сімейних і інших причин. Т. Драгунова наголошує, що визначення міграції лише як переміщення населення є занадто широким, тому необхідно визначати міграцію як переселення спільності людей, що характеризується певними кількісними і якісними параметрами.

На рубежі ХХ–ХХІ ст. із посиленням тенденцій глобалізації світової економіки чітко виокремилась одна з основних закономірностей сучасного світогосподарського розвитку – безпрецедентне збільшення обсягів та зростання темпів міграції людських ресурсів. Міграційні потоки у світі почали нараховувати мільйони людей, що поставило під загрозу соціально-економічний розвиток цілих регіонів планети. У зв’язку з цим виникає потреба в об’єднанні зусиль усіх суспільних, урядових, приватних інститутів для аналізу феномену міграції за останні 25 років і ґрунтовного дослідження процесів міжнародної міграції людських ресурсів та її наслідків.

Зміна постіндустріального укладу перетворює людський ресурс на визначальний чинник високого конкурентного статусу країн. Посилення тенденції міграції висококваліфікованих фахівців і вчених справляє значний вплив на соціально-економічний розвиток держав – якість економічного зростання країн

імміграції та потенційно означає втрату конкурентних переваг для країни еміграції. Отже, такі зміни у розвитку міграції людських ресурсів потребують удосконалення регуляторної системи на національному, регіональному та глобальному рівнях. Україна також залучена до процесів міжнародної міграції людських ресурсів, що обумовлює актуальність даного дослідження стосовно взаємозв'язку міграційних процесів з демографічним, соціальним та економічним розвитком країни, а особливо з перспективами реалізації її інноваційної моделі та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки. Регулювання процесів міграції людських ресурсів у сучасних умовах потребує розробки ефективної макроекономічної та соціальної політики, яка має бути побудована на новітніх теоретичних засадах та з урахуванням практичних рекомендацій.

Проблеми розвитку світових міграційних процесів викликали значний інтерес багатьох учених. Так, у роботах П. Кругмана, П. Стокера, Дж. Саймона, С. Кастла, В. Кларка, В. Хьюго, М. Тодаро, К. Макконнелла, О. Тоффлера знайшли відображення проблеми управління міграційними потоками. З'ясуванню теоретичних проблем міграційних процесів та їх кількісній оцінці присвячені наукові розробки вчених країн СНД – Ж. Зайончковської, Т. Заславської, А. Киреева, Г. Овчиннікова, І. Цапенко. Окремі соціально-економічні аспекти міграційних процесів досліджені українськими вченими: В. Будкіним, О. Грішновою, М. Долішнім, Ф. Заставним, Б. Лановиком, Е. Лібановою, О. Малиновською, Т. Петровою, О. Позняком, А. Поручником, М. Романюком, А. Румянцевим, В. Савчуком, С. Сіденко, А. Філіпенком, О. Хомрою, І. Школою та ін.

Разом з тим аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури дає підстави стверджувати про те, що в цих дослідженнях недостатньо висвітлені особливості та тенденції розвитку процесів міжнародної міграції людських ресурсів в умовах глобалізації, зокрема висококваліфікованих фахівців. Потребує досконалого вивчення також вплив міграції на розвиток економіки країн в умовах становлення постіндустріального суспільства. Таким чином, системне дослідження особливостей і наслідків міграції людських ресурсів в умовах глобалізації світової економіки є важливим як в теоретичному, так і в практичному плані.

З другої половини ХХ ст. в умовах поширення процесу глобалізації економіки відбуваються якісні зміни в динаміці і характеристиці міжнародної міграції людських ресурсів, а саме: завдяки розвитку світової інфраструктури та комунікацій, відкритості національних економік, врегулюванню багатьох політичних та регіональних конфліктів у світі значно зростають динамізм і масштабність процесів міграції людських ресурсів; якісних змін набуває світовий ринок праці, котрий характеризується структурними зрушеннями в зайнятості робочої сили, що обумовлені розвитком нової економіки, які привели до її нарощення в третинному секторі економіки; зростання мобільності висококваліфікованих фахівців; посилення тенденції фемінізації міграційних потоків, що пов'язано з розширенням сектору послуг за рахунок нових видів обслуговування – інформаційного, комунікаційного, а також з переміщенням частини виробничих функцій до сфери послуг та зростаючою потребою розвинутих країн у жінках-мігрантах, зайнятих некваліфікованою працею. Це дозволяє виділити новий етап в розвитку світових міграційних процесів – етап трансміграції.

Найважливішими наслідками еміграції для трудових мігрантів є працевлаштування та поліпшення матеріального стану домогосподарств. Грошові перекази мігрантів є не лише матеріальною підтримкою родини емігранта, але й відіграють важливу роль в економічному становленні країн (наприклад, Греції, Португалії, Іспанії та ін.) для країн, які розвиваються, являють собою найважливіше, після прямих іноземних інвестицій, джерело фінансових ресурсів, а в багатьох з них грошові перекази перевищують обсяги ПП, валютні надходження від експорту

товарів і послуг та розміри зовнішньої фінансової допомоги; є важливим та стабільним чинником зовнішнього фінансування країн, які розвиваються, оскільки майбутні потоки переказів використовуються як забезпечення або гарантії під час отримання позикових коштів на міжнародному ринку капіталу; здатні чинити вагомий антициклічний вплив на ділову активність у країнах еміграції, оскільки не прив'язані до динаміки інвестицій; є важливим чинником скорочення рівня бідності населення; відіграють роль стимулятора сукупного попиту та розвитку національного виробництва.

Україна є важливим сегментом світових міграційних процесів. Трудова еміграція стає для громадян дієвим засобом працевлаштування, гарантованого доходу, самореалізації, що в цілому сприяє включенню країни до світового ринку праці, формуванню середнього класу та є каталізатором інтеграції до світової спільноти. Водночас протягом останнього десятиліття внаслідок міжнародної трудової міграції в країні посилилися негативні демографічні тенденції – відтік молодих людей і жінок призвів до постійного скорочення населення внаслідок негативного природного приросту, а також негативних соціальних наслідків (зруйновані сім'ї та залишені без батьківської опіки діти, тощо). Еміграція висококваліфікованої робочої сили й науковців створює загрозу суттєвих втрат трудового інтелектуального потенціалу нації, знижує факторну забезпеченість міжнародної конкурентоспроможності країни та ставить під сумнів реалізацію інноваційної моделі розвитку.

Отже, вищевикладене дозволяє зробити висновки, що для регулювання міжнародної міграції людських ресурсів в Україні необхідна розробка дієвих нормативно-правових, організаційно-управлінських та фінансово-економічних механізмів на законодавчому рівні, а саме: вдосконалення правової бази через розвиток національного законодавства, укладання двосторонніх міжурядових угод, що обумовлюють соціальні гарантії громадян, які працюють на території іншої країни; розроблення і законодавче закріплення стимулів для повернення до країни висококваліфікованих спеціалістів; лібералізація законодавства щодо умов надходження грошових переказів через фінансово-банківську сферу; на макроекономічному рівні: забезпечення максимально ефективного використання наявного трудового потенціалу шляхом створення нових робочих місць через зростання обсягів інвестицій в основний капітал та інноваційний розвиток; удосконалення політики доходів, перш за все підвищення рівня оплати праці, оскільки заробітна плата має відповідати рівню затрат на відтворення робочої сили; удосконалення регіональної політики, яка має передбачати розробку регіональних програм зайнятості, засобів соціального захисту населення, з урахуванням регулювання ринку праці, прогнозу соціально-економічного і демографічного розвитку регіонів, стан виробничого та фахового потенціалу тощо; необхідним є створення стимулів для повернення до України мігрантів, що раніше виїхали на роботу за кордон на постійне місце проживання чи за трудовими контрактами, в першу чергу, висококваліфікованих фахівців.

Література

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_kurunova.pdf
2. Ольшевська І. П. Інституційні регулятори зовнішньої української міграції / І. П. Ольшевська // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. – Вип. 15. – Київ : КНЕУ, 2006. – С. 235–240.

3. Штуль І. П. Посилення процесів міжнародної міграції в умовах глобалізації / І. П. Штуль // Зб. наук. пр. ; [відп. ред. В. Є. Новицький]. – Київ : ІСЕМВ, 2003. – Вип. 37. – С. 231–238.

О.Р. Марець,

*доцент кафедри статистики економічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ДАНИХ ЯК ФАКТОР СПРИЙНЯТТЯ СУСПІЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Одним із методів дослідження суспільної реальності є візуалізація даних. Експериментальними дослідженнями доведено, що інформацію легше сприйняти і запам'ятати, якщо вона представлена за допомогою графічних образів.

Особливостями візуалізації даних дуже часто є недотримання базових принципів декодування інформації за допомогою графічних символів та, що не менш важливо, нехтування стилістичними правилами подання інформації. Адже некоректне використання будь-якого з компонентів графічного методу може призвести до обману зору або ж зробити візуалізацію беззмістовною.

Під базовими принципами декодування інформації ми маємо на увазі відповідність пропорцій між реальними даними та графічними образами, які їх представляють. Йдеться про правильний тип вибору графіка та правильне його представлення. У більшості випадків візуалізатори обирають одну з трьох базових діаграм: секторну, стовпчикову або лінійну. Базовим правилом при побудові стовпчикової діаграми, наприклад, є вимога починати вісь з 0. Детальніше про це, наприклад у [3].

Під стилістичними правилами подання інформації маємо на увазі її подання максимально лаконічним способом, тобто без так званого “графічного сміття”. Графічним сміттям ми вважаємо: маркери з гострими кутами (наприклад ✕■◆), зайві рамки, кольори та візерунки, зайвий беззмістовний текст (наприклад, 00 на осях після кожної числової відмітки) тощо. Тут йдеться також про грамотність тексту, подання числової інформації, вибір кольорів та шрифтів.

На наступному графіку (рис. 1) бачимо структуру сукупності (студенти вищих навчальних закладів за галузями знань та статтю), представлену лінійною діаграмою.

На осі Х представлені галузі знань, над кожною з них маємо два маркери – частки чоловіків та жінок. Ці маркери з'єднані відрізками прямої. У результаті маємо дві криві лінії, які перетинаються у трьох місцях і є абсолютно беззмістовні. Крім того: назва не відображає суті даних; текст розташований вертикально, щоб його прочитати треба докладати зусиль; числові значення категорій подані хаотично; для розрізнення категорій тут використовують і колір і маркери; використання кольорів не продумане; рамки легенди та самої діаграми зайві.

3.3. Студенти ВНЗ I-II рівнів акредитації за галузями знань на початок 2012/13 навчального року, %

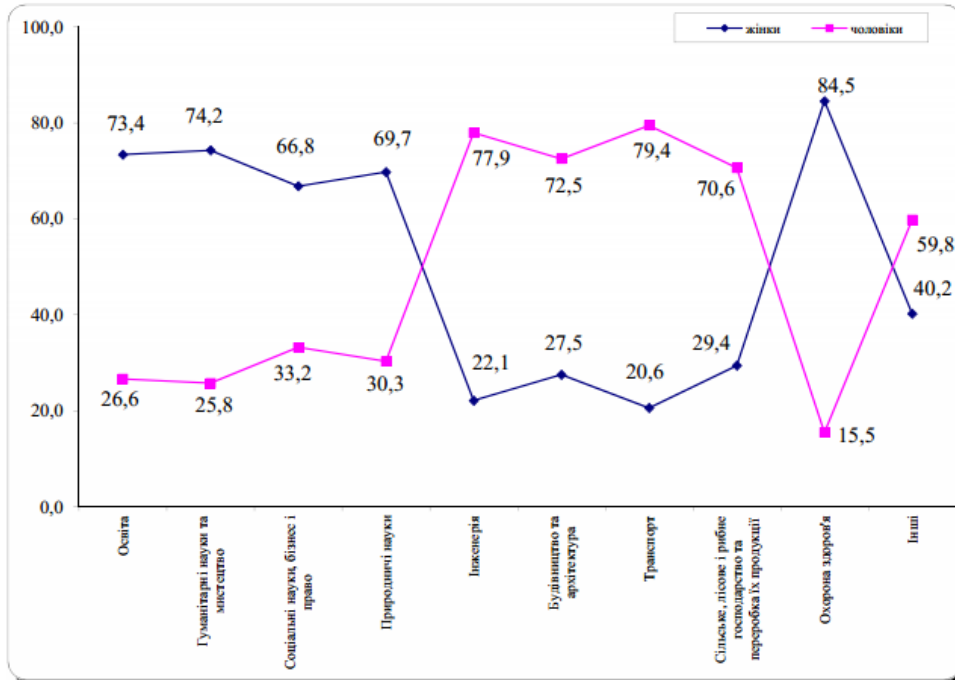

Рис. 1. Лінійна діаграма
Джерело: [1, С. 45]

Основна проблема тут – це неправильний тип графіка. Для візуалізації структури логічніше використати секторну або стовпчикову діаграми. Хоча ми з певними застереженнями можемо залишитись у межах точкової діаграми (рис. 2).

Студенти ВНЗ I-II рівнів акредитації за галузями знань на початок 2012/2013 навчального року, %

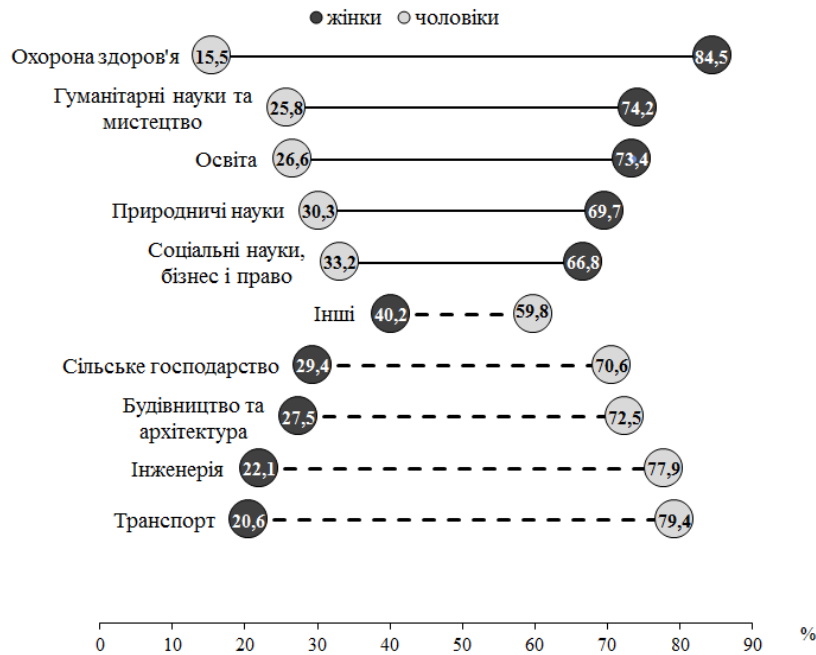

Рис. 2. Точкова діаграма “гантельки” (dumbbell dot)
Складено автором на основі: [1, С. 45]

Щоб побудувати рис. 2 ми “перевернули” зображення з рис. 1, збільшили точки, розташували підписи даних всередині них, відсортували за значеннями часток та з’єднали точки, які формують одну сукупність (разом числа з одної “гантельки” дають 100). Суцільна лінія вказує на переважання частки жінок в структурі, пунктирна – переважання частки чоловіків (цей висновок користувач має зробити самостійно).

Проте такий тип графіка не дуже підходить для візуалізації структури. Його найкраще використовувати для різноманітних порівнянь.

Для багатомірної структури ж найкраще підходять стовпчикові діаграми. Один із варіантів – кумулятивна нормована стовпчикова діаграма (рис. 3).

Зауважмо, що аналітичні властивості такої діаграми обмежені лише порівнянням структури в розрізі одного часового періоду – вона не дає жодної інформації про обсяги явищ. Саме тому ми додали у поле графіка бульбашки, які вказують на кількість студентів.

За допомогою стовпчикової діаграми можна дати значно більше інформації – якщо замінити кумулятивну нормовану на 100 % діаграму на кумулятивну. Вона дозволяє представити на одному графіку відносні величини структури та абсолютні обсяги явища (рис. 4).

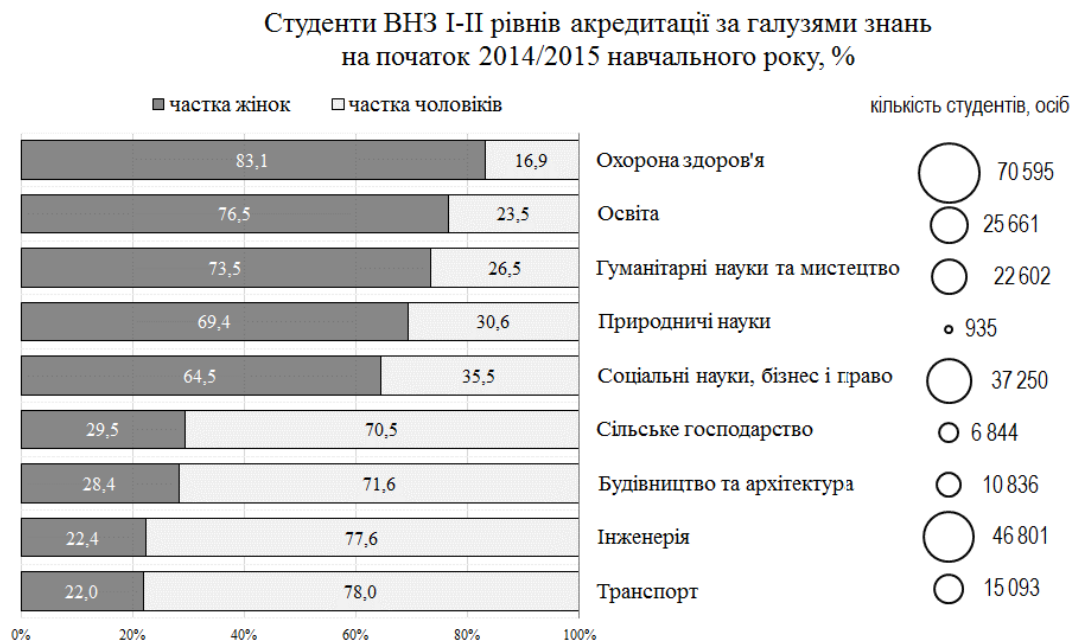

Рис. 3. Кумулятивна нормована на 100 % стовпчикова діаграма

Складено автором на основі: [1, С. 45]

Як відомо, відносні величини володіють більшою аналітичною цінністю – вони дозволяють бачити обсяги явищ у прийнятних для сприйняття числах і дозволяють легко зробити порівняння. Проте їх варто використовувати разом з абсолютними, на основі яких вони розраховані.

Студенти ВНЗ I-II рівнів акредитації за галузями знань
на початок 2012/2013 навчального року

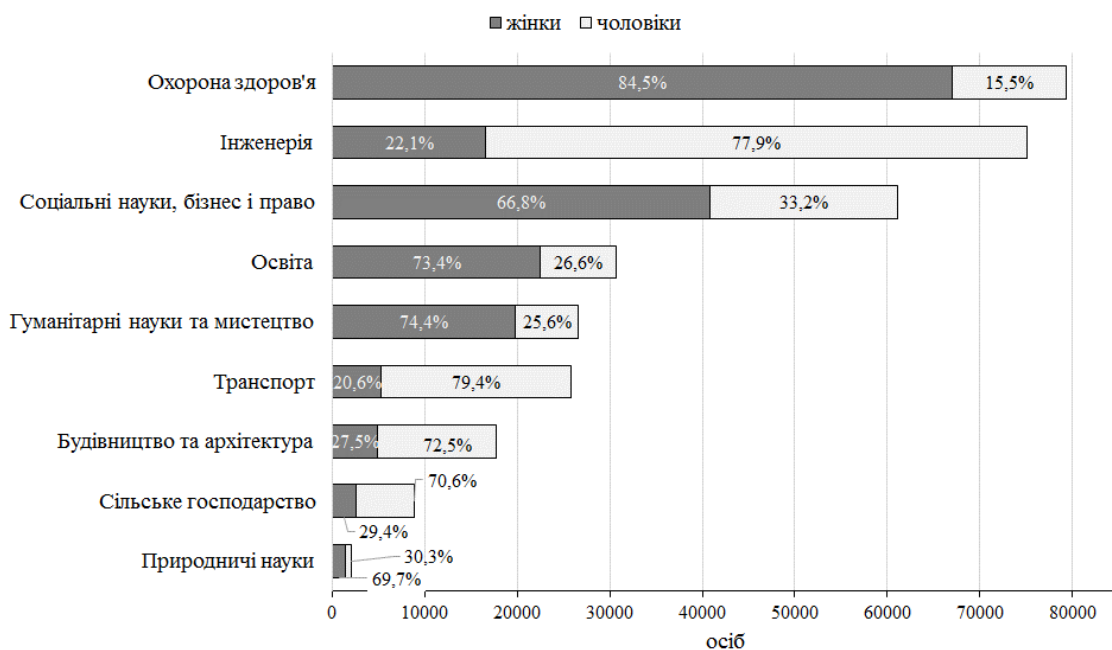

Рис. 4. Кумулятивна стовпчикова діаграма
Складено автором на основі: [2, С. 14-16]

Категорії на рис. 4 подано за зменшенням загальної кількості студентів, на неї вказують позначки на горизонтальній осі. Недоліком такої діаграми є те, що легко відслідкувати відмінності між категоріями можна лише для частини сукупності, яка починається від осі. Наступні частини починаються в різних місцях і порівняти обсяги важче. Якщо сукупність складається з двох структурних частин, можна застосувати стовпчикову діаграму “спина до спини” (back-to-back bar) (рис. 5).

Студенти ВНЗ I-II рівнів акредитації за галузями знань
на початок 2014/2015 навчального року

Рис. 5. Стовпчикова діаграма “спина до спини”
Складено автором на основі: [2, С. 14-16]

У полі графіка ми додали діаграму відхилень, яка показує абсолютний приріст кількості студентів за кожною галуззю знань.

Така діаграма, на нашу думку, є найбільш інформативна, адже вона показує: обсяги явища (загальну кількість студентів), структуру (частку чоловіків та частку жінок) та динаміку (абсолютна зміна кількості студентів порівняно з попереднім роком).

При виборі типу діаграми необхідно все ж, керуватися цілями візуалізації, тобто на яке питання дає відповідь інформація. Якщо користувача цікавлять “чоловічі” чи “жіночі” професії у вищих навчальних закладах, то однієї діаграми структури (рис. 3 без бульбашок) йому буде достатньо, щоб зрозуміти, що якщо піти у заклад освіти чи медицини, то у трьох випадках з чотирьох він натрапить на жінок, а якщо піти до будівельників чи до інженерів, транспортників, то троє з чотирьох будуть чоловіками.

Література

1. Жінки і чоловіки в Україні : стат. зб. – Київ, 2015. – С. 45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 13.11.2015 р.). – Назва з екрана.

2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року : стат. бюл. – Київ : Державний комітет статистики України, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 13.11.2015 р.). – Назва з екрана.

3. Марець О. Р. Представлення статистичної інформації за допомогою графічного методу / О. Р. Марець, О. М. Вільчинська // International Scientific Journal. – 2015. – № 9. – С. 118-126 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inter-nauka.com/ua/issues/2015/9/563>.

М.В. Оліховська,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

РОЗВИТОК РИНКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Рекреація – необхідна умова життя людини, засіб компенсації напруження. Відтворення працездатності населення є відносно новою сферою міждисциплінарних досліджень (економічних, географічних, соціологічних, математичних, медичних та інших). Категорія “рекреація” одержала найбільш широке поширення в регіональній економіці. У науковій літературі зустрічається різне трактування цього терміну. Зокрема, ототожнення поняття “рекреація” з поняттям “оздоровлення”, інші – з поняттям “відпочинок”. Крім цього, даний термін використовується для характеристики галузі національного господарства, пов’язаної з освоєнням території для відпочинку, лікування (реабілітації) і туризму; скерованої на розвиток, відпочинок, оздоровлення, вдосконалення особистості [2, с. 28].

Сучасне розуміння рекреації суттєво відрізняється від первісного значення (recreation – розвага, відпочинок, зміна дій). Рекреація визначається, по-перше, як діяльність людини, домогосподарств у формі рекреаційних циклів занять певної тривалості, по-друге, як підприємницька діяльність рекреаційних підприємств, метою яких є надання покупцям рекреаційних послуг та отримання прибутку. За

функціональною діяльністю до рекреації відносяться діяльність у сфері відпочинку, розваг, культури, туристична діяльність, санаторно-курортна діяльність, діяльність в соціальній сфері, природоохоронна діяльність [5, с. 51]. Проведений аналіз наукової літератури дозволяє виділити політико-економічну, медико-біологічну, діяльнiсну, географічну, техніко-економічну, антропо-екологічну концепції теорії рекреації.

Відповідно до того, що існують різні визначення поняття “рекреація” змінюється й сама сфера аналізу. В одних випадках аналізується розвиток окремих типів рекреаційних об'єктів, в інших – досліджується функціонування певних підсистем, а ще в інших – визначається стан і шляхи розвитку визначеної частини матеріальної бази рекреації [1, 2, 3, 4, 5]. Хоча визначення рекреації в літературі значно диференційоване, однак всі дослідники виходять з того, що це поняття характеризує свідомо створювані людиною загальні умови, які забезпечують відтворення працездатності населення.

У процесі дослідження місця рекреації в соціально-економічному розвитку регіонів потрібно дослідити всі її складові. Питанню ролі й функцій окремих ланок рекреації у суспільному процесі присвячено чимало наукових робіт, зокрема, виділимо праці економістів – В.Кравціва, М.Лесечко, Н.Недашківської, О.Шаблія; архітекторів – М.Габреля, Б.Посацького, Т.Панченка, Я.Тараса, Г.Шульги; географів та біологів – М.Голубця, Г.Гуцуляка, С.Генсірука, В.Кучерявого.

Як зазначає О.І. Гулич, посилена увага до рекреаційної сфери обумовлена загальним погіршенням довкілля та виснаженням природно-ресурсного потенціалу, які спонукають до організації і ведення тих видів господарської діяльності, що базуються на невиснажливому природокористуванні, а також є екологічно чистими і сприяють соціально-економічному розвитку регіону при дотриманні екологічних стандартів [6, с. 9]. П.В.Гудзь вважає, що рекреація, як відновлювальна за своєю функцією діяльність, об'єктом відтворення має, по-перше, не лише людину як робочу силу, а людину як об'єкт рекреації протягом усього її життєвого циклу – від народження та переходу в інші виміри життя; по-друге, природне надбання [5, с. 51]. Автори по-різному розглядають класифікацію видів рекреації, обґрунтовують критерії її розмежування.

Рекреація перебуває в постійному взаємозв'язку зі сферами матеріального виробництва та виробничою інфраструктурою. Цей взаємозв'язок має різнобічний характер. Соціологи, розглядаючи розвиток різноукладності в суспільстві, окреслюючи соціальні характеристики укладу та багатоукладність, ставлять у центр людину, її інтереси та потреби всебічного якісного задоволення [8]. Саме в цьому полягає соціальна сутність і характер функціонування кожного укладу та місце рекреації. Економісти дотримуються принципів, які використовуються при поділі економічної сфери – матеріального виробництва чи невиробничої сфери, тобто класифікують рекреацію залежно від ролі її окремих структурних підрозділів у створенні суспільного продукту [3, с. 19].

Рекреація відноситься до виробничої сфери і кінцевим її продуктом є виробництво послуг. Не зупиняючись на класифікації, запропонованій спеціалістами економічної сфери, зазначимо, що таке розмежування та віднесення рекреації до сфери виробництва, на наш погляд, є недоцільним, оскільки усі заклади рекреації відносяться до соціальної інфраструктури.

При класифікації рекреації чимало авторів виділяють зелений туризм, тобто сукупність об'єктів, що створюють умови для відпочинку та оздоровлення суспільства в сільській місцевості. До неї відносяться заклади приватної рекреації, що організована на основі приватного житлового фонду. Вони повинні бути виділені в самостійну групу, оскільки відрізняються від інших видів рекреації [2, с. 125]. Категорія “зелений туризм” на сьогодні дуже поширена в науковій літературі, хоча різні автори дають їй неоднозначне тлумачення.

На нашу думку, під зеленим туризмом слід розуміти систему організацій, підприємств і служб, які займаються спеціалізованим обслуговуванням відпочиваючих. До них мають відноситися також служби, які забезпечують ефективне функціонування, ремонт і відтворення рекреаційних об'єктів, пересування рекреантів тощо. До неї входить: транспорт, зв'язок, помешкання, ремонтна служба, автотехнічне та інформаційне обслуговування. Виходячи зі сказаного, вважаємо, що рекреація умовно поділяється на виробничу (об'єкти та споруди), соціальну (мешканці та обслуговуючий персонал) та інституціональну (інформаційні служби) частини.

Враховуючи деякі особливості використання рекреаційних ресурсів регіону, рекреацію прийнято ділити на дві важливі складові:

- постійна (на основі санаторіїв);
- тимчасова (на основі об'єктів, що не є включені в офіційний рекреаційний процес) [7, с. 35].

Організація цих двох видів рекреації суттєво відрізняється між собою. Елементами, що формують рекреаційну систему, є складні структури:

- природні ресурси та умови;
- технічна інфраструктура;
- соціальна підсистема.

Діяльність окремих складових та системи загалом, забезпечуючи оптимальні умови їх ефективного функціонування, координує система управління.

Запропонована класифікація рекреації не претендує на вичерпність і безальтернативність. Кожна ланка рекреації містить ті складові, які об'єднуються між собою за функціональним призначенням. Так, комунально-побутова складова рекреації об'єднує: сферу побуту, харчування, торгівлю. Основна її функція полягає в задоволенні комунально-побутових і природно-фізіологічних потреб рекреантів. Складова інженерного облаштування та захисту довкілля об'єднує: газо-, електро-, водопостачання та водовідведення, дороги, охорону довкілля (запровадження системи контролю за санітарним станом сільських населених пунктів, дотримання санітарних норм і правил господарювання). Соціальна складова рекреації об'єднує: культуру та мистецтво, культові споруди, охорону здоров'я, фізичну культуру та спорт. Її функція полягає в розвитку та задоволенні пізнавальних, духовних потреб рекреантів, охороні і зміцненні здоров'я. Основні завдання структурних елементів рекреації представлені на рис. 1.1. Комунально-побутове, інженерне облаштування та захист довкілля, а також соціальна складові рекреації належать до тих сфер життєзабезпечення, які розвиваються відповідно до вимог сьогодення.

Функціонування об'єктів рекреації нових форм сприяють розвитку сфери платних послуг і відповідно підвищують вимоги рекреантів до їх якості. Тут зростає роль науки, посилюється її інтеграція з рекреацією.

Можливості та потреба регіону в місцях рекреації залежить від кількості рекреантів, тобто рівня привабливості регіону. Зважаючи на існування великої гами принципів вирішення питання організації рекреації в регіоні, важливо знайти оптимальні шляхи, які будуть визначатись множиною факторів організації рекреації. Потреба в місцях рекреації нерозривно пов'язана з кількістю відпочиваючих, характером роботи об'єктів рекреації та з умовами використання рекреаційних потужностей.

В умовах соціально-економічних трансформацій в Україні докорінно змінились принципи розвитку рекреаційних територій. Це внесло деякі особливості в формування рекреаційної системи регіонів загалом.

Рис. 1.1. Основні завдання структурних елементів рекреації*

*Узагальнено та сформовано автором

В сучасних умовах зростає роль тимчасових об'єктів рекреації, під якими слід розуміти об'єкти поблизу центрів тяжіння, які відповідають цільовим призначенням рекреації, можуть виконуватись за допомогою об'єктів або майданчиків. Місця тимчасового відпочинку за терміном використання поділяють на короткострокове перебування (до 1 доби), середньострокове (до 4 діб) та довгострокове (понад 4 доби) [4, с. 58]. У зв'язку з тим, що розвиток рекреації має явно виражений територіальний характер, вона забезпечує розвиток певної території або організовує її взаємозв'язок з іншими регіонами.

Отже, підсумовуючи зазначимо, що під рекреацією розуміємо систему організацій та умов із виробництва рекреаційних послуг, які забезпечують процес відтворення працездатності рекреантів, не погіршуючи умов життя і праці місцевих мешканців. З огляду на значний соціальний, економічний та екологічний ефекти рекреаційна сфера у ході структурної перебудови економіки регіону має суттєві переваги та довгострокові перспективи.

Головними цілями розвитку рекреації повинні стати:

- підвищення рівня розвитку соціальної інфраструктури;

- формування системи обслуговування населення і рекреантів широким асортиментом високоякісних послуг і створенням нових робочих місць;
- запобігання подальшій деградації населених пунктів і територій;
- забезпечення екологічно збалансованого розвитку регіону.

В умовах становлення ринкових відносин постає необхідність формування та розвитку ефективно працюючого ринку рекреаційних послуг, що вносить деякі особливості в формування рекреаційної системи регіону.

Література

1. Безносок В. Д. Організаційно-економічне та інформаційне забезпечення розвитку туристично-оздоровчого комплексу в регіонах України : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.10.01 / В. Д. Безносок ; НАН України ; Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2001. – 19 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія / О. О. Бейдик. – Київ : “Київський університет”, 2001. – 395 с.
3. Бережная И. В. Формы организации и методы управления рекреационной сферой в новых условиях хозяйствования (на примере Крымского региона) : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.10.01 / И. В. Бережная ; НАН Украины ; Ин-т экономика-правовых исслед. – Донецк, 1997. – 24 с.
4. Габрель М. М. Архітектурно-ландшафтні дослідження рекреації в регіоні. Стан та проблеми інформаційного забезпечення / М. М. Габрель // Проблеми інформатизації рекреаційної та туристичної діяльності в Україні: перспектива культурного та економічного розвитку : пр. Міжнар. Конгр. (Трускавець, 23-28 трав. 2000 р.). – Трускавець, 2000. – С. 54-59.
5. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П. В. Гудзь. – Донецьк : ІЕПД НАН України, ТОВ “Юго-Восток, Лгд”, 2001. – 270 с.
6. Гулич О. І. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій: питання теорії і практики / О. І. Гулич. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 208 с.
7. Калитюк В. А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку / В. А. Калитюк. – Львів, 1999. – 162 с.
8. Куценко В. І. Сфера відтворення здоров'я населення (соціально-економічний та регіональний аспект) В. І. Куценко. – К. : Наукова думка, 1994. – 220 с.

І.Б. Романич,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту МАУП*

П.І. Сливка,

студент Львівського інституту МАУП

ДІАГНОСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА У КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

Сучасний етап розвитку економіки України є надзвичайно складним для бізнесу і зумовлює високі вимоги до оцінки ефективності функціонування економічних систем різних рівнів. Але основна увага приділяється саме

підприємству як первинній, основній, самостійній ланці економіки, що створює конкретні економічні блага, а отже, є першоосною національного багатства України. Тому кожне підприємство повинно володіти інформацією про стан та перспективи власного розвитку, наявні та потенційні проблеми з метою своєчасного розроблення обґрунтованих управлінських рішень, які спрямовані на підвищення ефективності та результативності діяльності. У цьому аспекті зростає роль діагностики як передумови формування інформаційної системи для прийняття управлінських рішень та розробки стратегічних програм розвитку.

Основним завданням діагностики є системна оцінка результативності господарської діяльності за кілька періодів, виявлення факторів, які позитивно чи негативно вплинули на неї, а також визначення реальної фінансової стійкості підприємства в цілому чи окремих аспектів його платоспроможності, кредитоспроможності, інвестиційної привабливості тощо.

Результати діагностики служать базою для виявлення чинників впливу на показники діяльності підприємства та прийняття управлінських рішень. Важливість діагностики та її результатів проявляється у тому, що менеджери повинні швидко реагувати на будь-які зміни внутрішнього та зовнішнього середовища і приймати ефективні рішення, адже існує значна маса загроз для подальшого розвитку підприємства. В умовах росту кількості збанкрутілих підприємств збільшується потреба у проведенні якісної діагностики кризового стану чи ймовірності банкрутства.

Дослідження теоретичних та практичних основ діагностики діяльності підприємства відображені в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: І.О. Бланк, А.Е. Воронкова, Т.М. Ковальчук, Л.А. Костирко, І.В. Кривов'язюк, Л.О. Лігоненко, О.І. Олексюк, Г.О. Швиданенко та ін. Разом з тим аналіз наукових публікацій дозволяє констатувати той факт, що в цих розробках існує низка розбіжностей та відмінностей щодо сутності діагностики, характеристики, особливостей використання тощо, що обумовило появу значної кількості авторських методичних підходів та підтверджує актуальність теми, обраної для дослідження.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності здійснення діагностики діяльності підприємства та дослідження економічного змісту поняття “діагностика”, як основного інструмента управління його економічною безпекою.

Термін “діагностика” (від грец. *diagnostikos* – спроможний розпізнавати, визначати, розрізнити) означає розпізнавання стану досліджуваного об’єкта за непрямими ознаками. Поняття “діагностика” є похідним від слова діагноз, що в медичній практиці відображає загальну інформацію про стан здоров’я пацієнта на підставі проведених медичних оглядів та обстежень. Спочатку поняття “діагностика” використовувалось лише як медичний термін, на початку ХХ ст. з’являється поняття “технічна діагностика” і тільки в кінці ХХ ст. в сфері економічних досліджень починає застосовуватись термін “економічна діагностика” [8, с. 11]. Застосування в економіці медичного терміну цілком закономірно, оскільки якщо ідентифікувати стан людини і підприємства, то стає можливим розгляд підприємства як складного “організму”, який “живе”, “хворіє”, “видужує” як і будь-який інший організм, “...тому деякі закономірності, властиві біологічним системам, поширюються і на економічні” [11, с. 46]. Це дає підстави стверджувати, що діагностика – це процес отримання, систематизації та відображення інформації про стан об’єкта досліджень.

Зміст поняття “діагностика” трактується вченими по-різному. Наведемо деякі визначення цього поняття (табл. 1) [8, с. 11].

Трактування сутності поняття “діагностика”

Автор	Визначення	Змістовні недоліки
Рапопорт В.Ш.	Діагностика – управлінська робота з виявлення проблем і вузьких місць системи управління підприємством [13, с. 113]	Діагностика дозволяє виявити проблеми не лише в системі управління підприємством, а й в будь-якій іншій системі
Мищенко А.П.	Діагностика – етап процесу ухвалення рішення, на якому менеджери аналізують основні причинно-наслідкові зв'язки конкретної ситуації [12, с. 316]	Не враховує того факту, що діагностика передбачає здійснення системного аналізу
Коллос Б.	Діагностика – це пошук, аналіз, виявлення можливої помилки та вироблення шляхів удосконалення управління системою [5, с. 940]	Діагностика дозволяє виявити не лише можливі помилки, а й вже існуючі
Коротков Е.М.	Діагностика – визначення стану об'єкта, предмета, явища чи процесу управління за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення в них слабких ланок і “вузьких місць” [1, с. 146]	Крім вказаного, діагностика включає також розробку заходів щодо усунення слабких ланок і вузьких місць
Ковальчук Т.М.	Діагностика – це спосіб встановлення характеру порушень нормального перебігу економічних процесів на основі типових ознак, які властиві лише для даного порушення [4, с. 60]	Діагностика дозволяє встановити не лише характер порушень, а й виявити можливі порушення в перспективі та запобігти їх виникненню, прийняти рішення щодо усунення виявлених порушень
Лафта Дж.К.	Діагностика – аналіз величин і співвідношень параметрів (показників) організації, ринкового та інституціонального середовища, а також змін даних співвідношень з метою встановлення: причин виникнення проблеми, ієрархічного рівня системи (рівня виконуваних функцій, структури чи параметрів), на якому виникла і може бути усунена проблема [9, с. 17]	Діагностику слід розглядати як дослідницький процес

Зважаючи на існуючі недоліки у визначенні змісту поняття “діагностика”, вважатимемо, що *діагностика* – це процес дослідження стану об'єкта, встановлення відхилень від нормального перебігу процесів за допомогою існуючого методологічного інструментарію з метою виявлення проблем, вузьких місць, як нині існуючих, так й таких, що виникатимуть в майбутньому, а також їх усунення та визначення шляхів подолання у майбутньому засобом прийняття ефективних управлінських рішень.

Розрізняють такі методи діагностики:

- аналітичні, засновані на безконтактних дослідженнях за допомогою статистичної інформації, використанні комплексного економічного аналізу;
- експертні, засновані на узагальненні оцінок та інформації, наданих експертами на основі контактних досліджень;
- динамічне програмування – обчислювальний метод розв’язання задач за допомогою використання математичних моделей;
- лінійне програмування – математичний метод, заснований на оптимізації досягнення кількісно визначеної мети.

Вивчення досвіду трансформаційних процесів у нашій державі свідчить передовсім про надто велику кількість економічно недоцільних бізнес-проектів. Звичайно, не останню роль у невдачах вітчизняних і зарубіжних бізнесменів відіграє постійна нестабільність зовнішнього середовища господарювання, але внутрішні чинники також не слід ігнорувати. Якнайповніше уявлення про ситуацію на підприємстві можна отримати лише за допомогою комплексної діагностики його виробничо-господарської діяльності. Для подолання хоча б частини дестабілізуючих факторів доцільно підняти економічну діагностику підприємств на якісно новий рівень.

Ефективність функціонування кожного підприємства залежить насамперед від того, відповідають чи не відповідають управлінські рішення реальному стану ринкового середовища господарювання (з урахуванням власного потенціалу підприємства). Базою для обґрунтування і прийняття оптимальних управлінських рішень має бути глибока комплексна економічна діагностика підприємства. У ході такої діагностики всі сфери діяльності підприємства оцінюються з позицій досягнення максимально можливого економічного результату за рахунок оптимально ефективного (у тому числі і з погляду ліквідності, уникнення ризику банкрутства) використання наявних ресурсів, передовсім фінансових.

Таким чином, можна стверджувати, що економічна діагностика в сучасних умовах повинна стати головним інструментом в управлінні витратами підприємства, в управлінні ефективністю виробництва.

Література

1. Антикризисное управление : учебник / под ред. Э. М. Короткова. – Москва : ИНФРА-М, 2003. – 432 с.
2. Гетьман О. О. Економічна діагностика : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.
3. Діагностика стану підприємства: теорія і практика : монографія / за заг. ред. проф. А. Е. Воронкової. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Харків : ВД ІНЖЕК, 2008. – 520 с.
4. Ковальчук Т. М. Діагностичний аналіз в системі управління підприємством: методологія та методика / Т. М. Ковальчук // Економіка АПК. – 2005. – С. 59-63.
5. Коллос Б. Управління державою III тисячоліття, або Стратегія і тактика побудови Української національної держави / Б. Коллос. – Львів : Ініціатива, 2004. – 976 с.
6. Костирко Л. А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства : [монографія] / Л. А. Костирко. – [2-ге вид. перероб. і допов.]. – Харків : Фактор, 2008. – 336 с.

7. Костіна О. М. Методи та моделі діагностики кризового стану підприємства / О. М. Костіна, О. Є. Майборода // Вісник СумДУ. Серія "Економіка". – 2012. – № 4. – С. 91-97.

8. Кривов'язюк І. В. Економічна діагностика : навч. посіб. / І. В. Кривов'язюк. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 450 с.

9. Лафта Дж. К. Управленческие решения : учеб. пособ. / Дж. К. Лафта. – Москва : ООО фирма "Благовест-В", 2004. – 304 с.

10. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : монографія / Л. О. Лігоненко. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 580 с.

11. Мерзликина Г. С. Финансовый менеджмент: оценка несостоятельности предприятия : учеб. пособ. / Г. С. Мерзликина ; Волгогр. гос. техн. ун-т. – Волгоград : ВолгГТУ, 1998. – 70 с.

12. Міщенко А. П. Стратегічне управління : навч. посіб. / А. П. Міщенко. – Київ : ЦУЛ, 2004. – 336 с.

13. Рапопорт В. Ш. Диагностика управления. Практический опыт и рекомендации / В. Ш. Рапопорт. – Москва : Экономика, 1988. – 127 с.

У.Я. Садова,

*д.е.н., професор, завідувач відділу
соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ "Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України"*

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ЧИННИК ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Україна, спромігшись на Революцію Гідності, підтвердила нову сторінку своєї історії. Вона започаткувала перехід у сучасну європейську державу з ефективною економікою, розвиненим суспільством. Досвід Польщі, Литви, Естонії, а також інших країн у перебудові економіки, системи місцевого самоврядування наукової та освітньої діяльності має допомогти Україні уникнути зайвих помилок на цьому шляху. Швидкість і успішність євроінтеграційного процесу неабияк залежить від *транскордонного співробітництва (ТС)* з країнами-сусідами, що уже є членами ЄС. Адже транскордонне співробітництво це не просто торгові контакти учасників спільного ринку. Це комплекс законодавчих, адміністративних, економічних заходів й ініціатив з боку заінтересованих держав, пов'язаних з раціоналізацією розміщення рушійних сил у їхніх транскордонних регіонах й націлених на вирівнювання рівня життя населення у них шляхом створення спеціальних умов функціонування й розвитку міждержавного регіонального ринку товарів, послуг, капіталу, робочої сили.

• У спеціальній літературі тематика ТС доволі добре опрацьована. Детально описані інструменти, механізми його реалізації. Згадаємо, для прикладу, дослідження, присвячені формуванню та втіленню у життя програм ЄС щодо ТС (Європейський інструмент сусідства та партнерства (ENPI)), форм ТС (євро регіони, проекти, кластери, партнерство, інноваційні структури, угоди, неформальну взаємодію, прикордонну торгівлю), візової політики (квот, обмінів) тощо. Водночас, найбільш проблемними залишаються питання ефективності заходів. Для їх розуміння доцільно критично підійти до вивчення чинників євроінтеграційних

процесів України, перш за усе, через призму аналізу інтересів, які присутні у сфері транскордонного співробітництва, перспективних ринків збуту продукції, на котрих ТС матиме сенс, а також місця держави й суспільства у створенні умов для прогресу у даній царині.

- В Україні значення економічного інтересу у розбудові транскордонного співробітництва добре ілюструє інформація про поділ його забезпечуючих інституцій. Цікаво, що цей зріз даних має багато спільного з організацією поділу функцій владної вертикалі. Отож на міжнародному (глобальному) рівні саме інтереси транснаціональних компаній є тим чинником, що супроводжують обмін інформацією, проведення консультацій з усіх транскордонних питань, особливо територіального планування, транспорту, економіки, узгодження планів і заходів, адаптацію узгодженої позиції та ініціативу спільних заходів.

- Ефективно реалізуються інтереси ТС й на загальнонаціональному рівні. В Україні свідченням їх ефективності є політика держави у сфері зовнішньоторговельної і туристичної індустрії, послуги якої за останні роки зросли у рази. Саме завдяки таким інтересам ТС стрімко почали розвиватися ринки туристичних послуг прикордонних з ЄС областей України. Вони мають уже свою історію. Для прикладу, у структурі турпотоків частка туристів-громадян України, які виїжджали за кордон, зросла за період 2000-2013 рр. на Львівщині з 24% до 69,8%, на Черкащині відповідно з 2,6% до 65,4% (за О.Гринькевич).

- Інша річ, коли йдеться про локальний (місцевий) рівень, де інтереси ТС прив'язані до потреб пересічної людини, має місце специфіка організації зон її життєдіяльності, спостерігається деформація добових, тижневих, місячних циклів організації системи зайнятості. В умовах слабкості ресурсної бази місцевої влади (еліт) економічні інтереси ТС реалізуються надто поверхово. Під дією геополітичних й адміністративних факторів саме через наявність кордону така співпраця набирає урізаних форм. Більше того, прикордонні (місцеві) ринки факторів виробництва не можуть конкурувати з відповідними ринками по другий бік кордону, які у рамках програм (проектів) ТС мають фінансову й іншу ресурсну підтримку. Відбувається закупорка місцевих ініціатив, відповідно ефективність ТС є низькою. Так, результати порівняльного аналізу перспектив розвитку ТС окремих районів Львівщини показують, що економічні інтереси Турківського та Яворівського районів практично повністю відокремлені не лише з прикордонними гмінами у Польщі, але й між собою. Для прикладу, Яворівщина – найбільш промислово розвинутий прикордонний район Львівської області (до 2005 р. ВЕЗ “Яворів”). Станом на 2014 р. тут працювало 36 середніх та 579 малих підприємств. Обсяг реалізованої продукції складав 24,7 тис. грн. (на одну особу населення). Лівову частку валового продукту району забезпечують промислові підприємства, які розпочали свою діяльність у рамках проектів прикордонного співробітництва з польською стороною, а також більш віддалених партнерів (Голландія, Данія, Канада та ін.). Серед показових – підприємства переробної промисловості. Ефективно діють підприємства з постачання електроенергії, газу та такі, що займаються оптовою та роздрібною торгівлею. Протягом останніх років активно розвивалися підприємства з виробництва: харчових продуктів, одягу, готових металевих виробів, деревини і виробів з деревини та виробництва паперу. Абсолютна більшість підприємств були створені в час існування спеціальної економічної зони “Яворів”. Конкретні приклади реалізації Закону про спеціальну економічну зону вказують на позитивні результати із розвитку локального ринку праці. Більшість із виробництв, запущених у попередні роки, продовжують працювати до останнього часу. Вони презентують ринкоутворюючі підприємства, що сприяють розвитку ринкозабезпечуючих підприємств. Залишаються актуальними інфраструктурні проблеми розвитку локального ринку, такі як: проблема висококваліфікованих робітничих кадрів,

відсутність якісного покриття автодоріг, довозення робітників із інших регіонів тощо. Так, наявність проблеми дефіциту кваліфікованих робітничих кадрів у Яворівському районі засвідчують 10 із 21 керівників підприємств (за результатами моніторингу трансформаційних змін на локальних ринках праці Львівщини у 2015 р.). Водночас, це не ті показники використання потенціалу ТС, які могли б бути реалізовані ефективно.

- Зовсім по-іншому виглядає потенціал ТС Турківського району. Це найбільш депресивна зона не лише серед прикордонних ринків праці, але й усієї Львівської області загалом. Станом на 2014 р. у його межах функціонували 4 середніх та 57 малих підприємства. Обсяг реалізованої продукції становив 15,5 тис. грн. (у розрахунку на 1 особу). Причинами ситуації, яка склалася, є економіко-географічне положення, природно-кліматичні умови, найнижчий в області рівень урбанізації, утруднений транспортний зв'язок тощо. Водночас, експерти стверджують про реальні перспективи розвитку економіки (унікальні природні ресурси, людські ресурси, низький рівень забруднення навколишнього середовища, рекреаційні можливості та інші). Майбутнє Турківського району пов'язується з лісовим господарством, лісозаготівлею та будівництвом (види економічної діяльності, що забезпечуватимуть лівову частку валового продукту району). Протягом останніх десяти років завдяки прикордонному співробітництву розвиваються підприємства, пов'язані із оптовою й роздрібною торгівлею, з виробництвом послуг із тимчасового розміщення й організації харчування, спортом, розвагами та відпочинком. Цікавим є бачення експертів щодо розвитку таких видів економічної діяльності як розвиток фармацевтичної галузі, переробки сільськогосподарської продукції, залучення енергозберігаючих технологій. Проте, це лише потенціал ТС, який перебуває у “замороженому” стані.

- В Україні серед чинників розбудови ТС у напрямку ЄС (у тому числі з урахуванням місцевих інтересів) є перспективи розвитку нових видів економічної діяльності та розбудови ринків збуту продукції. Наші дослідження вказують на те, що в українсько-польському прикордонні до них належать виробництво сільськогосподарської техніки (збір і проектування), переробка сільськогосподарської продукції, виробництво будівельних матеріалів (технологічні лінії), розвиток фармацевтичної галузі (технології), виробництво комплектуючих для машинобудування (аналоги), залучення енергокомплектуючих технологій (котли на твердому паливі, сонячні батареї тощо). Співробітниками ДУ “ІРД ім. М.І. Долишнього НАН України” проведено розрахунок обсягу фінансового ресурсу, необхідного для створення відповідних робочих місць у прикордонних районах Львівщини (лише під задоволення потреб безробітних, які звернулися по допомогу в державну службу зайнятості й отримали статус безробітного). Якщо до уваги прийняти стратегічні орієнтири допустимого розвитку території (допустимого рівня безробіття), то для створення найпростіших робочих місць (вартістю до 2 тис. \$ США) потреба у фінансових ресурсах складає від 1,124 млн \$ США до 4,498 млн \$ США. Якщо ж ціль прив'язати до досягнення природного рівня безробіття, то для створення технологічних РМ (вартість РМ = 40 тис. \$ США) потреба у фінансових ресурсах сягає від 39,4 млн \$ США до 157,4 млн \$ США. Очевидно, досягнення бажаного рівня ефективності заходів можливе лише на засадах програмно-цільового підходу.

- Чинники розвитку ТС містять у собі й, так звану, політичну й промоційну складову. Йдеться про важливість підтримки економічних ініціатив у рамках ТС з боку української держави й суспільства. Справа у тому, що на фоні міграційної кризи, яка розгорнулася в країнах ЄС, далеко не усі інтереси економічних агентів, що діють у рамках ТС, однозначно оправдані. Немало економічних проектів розраховані на дешеву робочі силу, яка локалізована у

прикордонні і може бути мобілізована ринками праці інших держав (не України). У цьому відношенні заслуговують на увагу економічні інтереси Польщі, озвучені на XXV Економічному форумі, який проходив під девізом “Як збудувати сильну Європу. Стратегії для майбутнього” (10 вересня 2015 року, Польща, Криниця-Здруй). Так, вони зводяться до пошуку талантів в умовах глобальної конкуренції (внутрішній ринок праці залежить від висококваліфікованих працівників); заповнення дефіциту робочої сили в тих секторах, які є менш привабливими для місцевих працівників; обмеження надмірного зростання рівня заробітної плати в тих секторах економіки, які особливо чутливі до вартості робочої сили; подальшої диверсифікації структури економіки шляхом підтримки зайнятості мігрантів у тих секторах економіки, які реагують на ризики міграції населення; збільшення внутрішнього попиту в окремих секторах економіки внаслідок присутності мігрантів (ринок житла, харчова промисловість, ринок послуг кадрових агентств з працевлаштування); сприяння інноваційній активності економіки (розуміється не тільки як інновації у секторі передових технологій, але й інноваційної діяльності в таких галузях, як торгівля, побутові та соціальні послуги і послуги громадського харчування). Ці інтереси корелюють з цілями розвитку ТС. Україна повинна мати свою стратегію і тактику розвитку ТС.

- В цілому, можна відмітити, що ТС Україна – ЄС має геополітичну складову (нерідко є передумовою активізації етнічної міграції населення) розвитку РРП України, тривалу історію, яку слід не тільки вивчити, але й по можливості використати з метою уникнення помилок, характер руху України до нових соціальних стандартів, зокрема у сфері праці та зайнятості населення, медицини, тощо, високий мобілізаційний й модернізаційний потенціал спільного соціально-економічного розвитку територій на перспективу, потенціал для отримання відчутних соціально-економічних ефектів тактичного плану, на меті укріплювати “шлях до Європи” тих держав, котрі уже є членами ЄС. XXV Економічний Форум ЄС, який проходив у Польщі 8-10 вересня 2015 року (м. Криниця) проходив під гаслом “У бік стійкої Європи. Стратегії для майбутнього”.

- Серед найбільш важливих кроків на шляху розвитку ТС Україна-ЄС першочерговими для дій є узгодження положення Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року, Концепції адміністративної реформи, Концепції реформування адміністративно-територіального устрою з положеннями державної регіональної політики транскордонного співробітництва; забезпечення уніфікації термінології, пов’язаної з формуванням та розвитком транскордонної співпраці, вироблення єдиних підходів до аналізу транскордонної співпраці, розроблення системи показників моніторингу транскордонної співпраці (слід налагодити постійний двосторонній українсько-польський моніторинг міграційних процесів), активізація потенціалу роботи регіональних статистичних служб в частині обліку та статистики транскордонної співпраці (слід закласти єдиний методологічний, організаційний, термінологічний, фінансовий, технічний, інформаційний підхід до створення баз даних територіального рівня), удосконалення процедури регулювання “малого прикордонного” руху, зокрема шляхом розширення території, на яку поширюється відповідний режим. Крім цього з метою розширення практики легального працевлаштування громадян України в Польщі треба активізувати співпрацю служб зайнятості, профспілок, об’єднань роботодавців, кадрових агентств двох країн, передовсім у прикордонних регіонах, а також забезпечити виконання українсько-польської угоди про соціальне страхування, забезпечити охоплення нею працівників, які працевлаштовуються в Польщі на короткі строки.

Р.Т. Теслюк,
*к.г.н., старший науковий співробітник
відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України”*

І.Є. Бараняк,
*аспірант відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону
ДУ “Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України”*

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

Для здійснення ефективної соціально-економічної регіональної політики потрібні ґрунтовні аналітичні знання про сучасний стан та динаміку економічних, соціальних, демографічних та інших процесів і явищ, що мають місце в країнах, регіонах та окремих населених пунктах. Виявлення сучасних тенденцій демографічного відтворення в контексті формування чисельності населення прикордонних регіонів України та Польщі є актуальним завданням сучасної економічної науки, державного та регіонального управління.

Огляд статистичних даних вказує на загалом схожі тенденції демографічного розвитку цих прикордонних регіонів України та Польщі, проте йому властиві й деякі відмінності.

Впродовж 2012-2014 рр. у Львівській області кількість населення зменшилась на 2,9 тис. осіб або 0,11%, у Підкарпатському воєводстві – на 0,8 тис. осіб або 0,04%. Причому зменшення чисельності населення у Підкарпатському воєводстві відбувалась на тлі додатного природного приросту при більшому механічному скороченні населення, в той час як у Львівській області обидва показники мали, як правило, від’ємні значення: стабільне зростання природних втрат не компенсувалося невеликим додатнім міграційним приростом останніх років. Слід відзначити чіткі тенденції зменшення чисельності сільського населення та повільного зростання міського (Львівська область).

Аналіз показників розвитку демографічних процесів (народжуваності, смертності та міграції) в прикордонних регіонах України та Польщі вказав на територіальні відмінності їхнього вияву (табл. 1). Зокрема, значення головного відтворювального показника – сумарного коефіцієнта народжуваності – у Підкарпатському воєводстві у 2012-2014 рр. в середньому на 20% нижчі від Львівської області. Причому спостерігаються протилежні тенденції – поступове зменшення цього показника на тлі деякого зростання у Львівській області.

Натомість значення показників смертності в Підкарпатському воєводстві є значно нижчими – 8,6-8,7‰ проти 12,5-12,8‰. Відповідно, середня тривалість життя при народженні і хлопців, і дівчат у Львівській області в середньому на 6 і 5 років коротша, ніж у Підкарпатському воєводстві.

Все вище сказане говорить про те, що додатне значення природного приросту у Підкарпатському воєводстві формується головно за рахунок незначного перевищення низьких показників народжуваності над низькими показниками смертності. У Львівській області високий рівень смертності загалом перевищує позитивні показники народжуваності.

Як відомо, для простого природного відтворення населення значення сумарного коефіцієнта народжуваності має бути в межах 2,1-2,3 дитини на одну жінку у фертильному віці. Тобто повільне зростання даного показника, яке

фіксується в останні роки у Львівській області на рівні 1,6 дитини на одну жінку у фертильному віці, в майбутньому не забезпечуватиме простого відтворення населення, що стане вагомою причиною скорочення його кількості. Додатні значення природного приросту, які спостерігаються в Підкарпатському воєводстві, є наслідком особливостей вікової структури населення (великої кількості жінок у активному фертильному віці).

При подальшому зниженні значень показників смертності, загострення демографічних проблем пов'язані з деформацією вікової структури населення в бік його старіння, тому зниження відтворювального демографічного і, відповідно, працездатного потенціалу практично неминуча. Демографічні хвилі населення фертильного віку відобразились у значно меншій кількості дітей, а це означає, що при досягненні вже ними фертильного віку рівень народжуваності буде ще меншим (якщо не вживати відповідних заходів стимулювання). Відповідно, зростатиме демографічне навантаження на працездатне населення, чисельність якого зменшуватиметься внаслідок переходу значної частки працездатного населення у післяпрацездатний вік та вступу у працездатний вік все меншої чисельності молоді.

Таблиця 1

Головні показники відтворення соціально-демографічного потенціалу у Львівській області та Підкарпатському воєводстві (2012-2014 рр.)*

		Львівська область			Підкарпатське воєводство		
		2012	2013	2014	2012	2013	2014
Чисельність постійного населення, тис. осіб		2540,7	2538,4	2537,8	2130,0	2129,3	2129,2
в тому числі	міське, тис. осіб	1522,5	1523,0	1523,5	880,7	878,3	880,3
	сільське, тис. осіб	999,9	998,2	996,3	1249,2	1251	1248,9
<i>Показники народжуваності, смертності та тривалості життя</i>							
Сумарний коефіцієнт народжуваності, ‰		1,58	1,56	1,61	1,27	1,23	1,20
Коефіцієнт природного приросту, ‰		-0,6	-0,9	-0,9	1,3	0,8	0,7
Коефіцієнт народжуваності, ‰		11,9	11,6	11,9	9,9	9,6	9,4
Загальний коефіцієнт смертності, ‰		12,5	12,5	12,8	8,6	8,7	8,6
Загальний коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року		7,8	8,3	8,5	5,1	4,5	5,0
Середня очікувана тривалість життя при народженні дівчинки, років		77,7	78,1	77,9	82,1	82,4	82,8
Середня очікувана тривалість життя при народженні хлопчика, років		68,5	68,4	68,2	74,4	74,8	75,1
<i>Показники міграції</i>							
Сальдо міграції, осіб		1210	-142	1543	-1947	-3102	-2249
Міграційний приріст, ‰		0,5	-0,1	0,6	-0,9	-1,5	-1,1
<i>Показники вікової структури населення</i>							
Допрацездатне		16,8	16,8	16,9	19,5	19,1	18,8
Працездатне		63,9	63,8	63,6	63,8	63,7	63,5
Післяпрацездатне		19,3	19,4	19,5	16,7	17,2	17,7

*укладено авторами на основі даних офіційної статистики [1, 2]

Такі висновки підтверджуються динамікою вікової структури населення обох прикордонних регіонів Польщі і України (табл. 1) – поступові, але стійкі тенденції зменшення частки населення працездатного і, особливо, допрацездатного віку відображаються у стійкій тенденції зростання частки населення післяпрацездатного віку.

Особливої уваги потребує аналіз особливостей природного та механічного руху населення в розрізі окремих повітів Підкарпатського воєводства, районів та міст обласного значення Львівської області. Специфічне географічне розташування

обох регіонів стало однією з передумов для посилення економічного, соціального та демографічного розвитку чи занепаду окремих територій.

Через довготривалу економічну депресивність, відсутність транспортної інфраструктури гірські райони часто можуть залишатись на попередньому “законсервованому” етапі цивілізаційного розвитку, зберігаючи окремі особливості природного та міграційного рухів населення. Така ситуація притаманна, наприклад, для Турківського і, меншою мірою, Сколівського районів Львівської області. Впродовж останніх років тут спостерігаються одні з найвищих показників народжуваності (за 2010-2014 рр. за рахунок природного приросту кількість населення зросла майже на 600 осіб) та порівняно високі показники смертності, які разом із міграційним відтоком нівелюють позитивну динаміку природного руху.

На противагу цьому у Підкарпатському воєводстві соціально-економічний розвиток гірських повітів призвів до зниження показників народжуваності і смертності з подальшою стаціонарною чи тимчасовою міграцією.

Головною відмінністю у формуванні природного приросту населення прикордонних регіонів є суттєва різниця у рівнях смертності, який в 1,5 рази вищий у Львівській області порівняно з Підкарпатським воєводством. Тому, незважаючи на відносно вищий рівень народжуваності, райони та міста Львівської області характеризуються переважно від’ємним природним приростом. За останні 5 років (2010-2014 рр.) лише у 4 районах та 1 місті обласного значення Львівської області відбувалося природне зростання, натомість у Підкарпатському воєводстві навпаки, лише 3 повіти (Тарнобжезький, Ніжанський та Любачівський) та 2 міста на правах повіту (Перемишль і Тарнобжег) мали негативне значення природного приросту. Найвищі середньорічні значення цього показника мали Яворівський район (3,8‰), м. Ряшів (3,3‰), Ропчицько-Сензішовський (3,2‰) та Дембіцький (2,6‰) повіти. Високі значення природного приросту властиві Мелецькому, Сяноцькому та деяким центральним повітам, а також Турківському району та м. Новий Розділ. Найвищі темпи природного скорочення є на сході Львівської області – у Перемишлянському (7,2‰) та Жидачівському (6,9‰) районах. Загрозливими є тенденції природного руху населення прикарпатських (Старосамбірський та Дрогобицький) та північно-східних (Бродівський, Кам’янка-Бузький, Радехівський, Буський) районів області.

У формуванні міграційного приросту населення (тут і надалі розглядатиметься стаціонарна міграція у 2010-2014 рр.) Львівської області та Підкарпатського воєводства є багато спільних рис. Зокрема, значний міграційний відтік демонструють більшість з-поміж аналізованих міст (крім Ряшева, Самбора та Нового Роздолу) (див. рис. 3). Причому у більшості районів та повітів навколо міст міграційний приріст є додатнім. Особливо виділяються Пустомитівський (6,3‰) і Дрогобицький (3,4‰) райони, Ряшівський повіт (4,1‰).

Позитивний міграційний приріст можна відстежити також на умовній осі Львів-Ряшів (Пустомитівський – Городоцький – Мостиський райони – Перемишльський – Ряшівський повіти – Ряшів) при негативному прирості у Львові та Перемишлі.

Більшості прикарпатських районів Львівської області теж притаманне додатне міграційне сальдо (крім згаданого Дрогобицького, це Старосамбірський, Сколівський та Стрийський райони), у Підкарпатському воєводстві таким є лише Кросненський повіт.

Спільною рисою стаціонарної міграції двох сусідніх прикордонних регіонів є значне від’ємне міграційне сальдо окраїнних адміністративно-територіальних одиниць (АТО) – Бещадського, Стальововольського, Любачівського повітів і Турківського району. Загалом 17 повітів воєводства та 9 районів області відчувають міграційний відтік.

Істотні відмінності властиві зовнішній стаціонарній міграції двох регіонів. Впродовж 2012-2014 рр. Підкарпатське воєводство має стійке негативне міграційне сальдо, натомість Львівська область відчуває незначний міграційний притік, який у 2014-2015 рр. суттєво посилюється переселенням внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з Донбасу та Криму (станом на 25.09.2015 область прийняла близько 10,4 тис. ВПО) [3].

Динаміка природного та механічного руху населення визначає певні особливості формування його чисельності. Чисельність населення більшості АТО (14 повітів та 3 міст воєводства, 11 районів та 5 міст області) впродовж 2012-2014 рр. скоротилась. Найпомітнішим є зменшення числа мешканців Жидачівського (2%), Перемишлянського (1,5%) районів та Перемишля (1,7%).

Негативна динаміка природного приросту поглиблюється стійким міграційним відтоком в окраїнних частинах Підкарпатського воєводства (Любачівський, Стальововольський, Тарнобжезький повіти, м. Тарнобжег) та Львівської області (Радехівський, Бродівський, Сокальський райони, м. Червоноград). Крім них негативні значення обох складових приросту населення властиві Самбірському району та прикарпатським містам Львівської області.

Міграційний відтік перевищує позитивний природний приріст у трьох північно-східних, більшості південних повітах воєводства та в Турківському районі. Природне скорочення населення не компенсується міграційним притоком у Мостиському, Городоцькому, Кам'янка-Бузькому і Стрийському районах.

Додатний природний приріст переважає над міграційним відтоком у трьох західних повітах (Ропчицько-Сензішовському, Ланцюцькому, Мелецькому) та Яворівському районі. Натомість міграційний приріст компенсує природні втрати у Дрогобицькому районі та м. Самборі.

Лише кілька АТО мають позитивні значення обох складових приросту чисельності населення: м. Ряшів, Ряшівський, Ланцюцький, Перемишльський повіти, м. Новий Розділ, Сколівський і Золочівський райони.

Розглянуті фактори розвитку демографічних процесів у регіоні, а також ймовірні тенденції зміни статевовікової структури, показників народжуваності, смертності та міграції населення дозволили здійснити сценарний прогноз демографічного розвитку Львівської області до 2030 року. Згідно з перспективними розрахунками, проведеними співробітниками відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього" Національної академії наук України, оптимістична чисельність населення Львівщини може у 2030 році сягнути 2442 тис. осіб, тенденційна – 2375 тис. осіб, а песимістична – 2274 тис. осіб. Аналогічні прогнозні розрахунки, проведені центральним статистичним управлінням Польщі, лишень підтверджують тезу про те, що в найближчі десятиліття чисельність населення у Підкарпатському воєводстві теж буде зменшуватись. До 2030 року за даним варіантом прогнозу кількість населення у Підкарпатському воєводстві порівняно з 2015 роком зменшиться більше ніж на 60 тис. осіб [4].

При глибшому аналізуванні стану та тенденцій розвитку демографічних процесів варто зважати не лише на статевовікові та структурні ознаки людського потенціалу, а й на географічні, геополітичні, культурні (в контексті історичних традицій), поселенські, інфраструктурні та економічні особливості прикордонних областей України та Польщі, зокрема Львівської області та Підкарпатського воєводства.

Література

1. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/>
2. Офіційний сайт статистичного офісу у Ряшеві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rzeszow.stat.gov.pl/>
3. Карта переселенців з окупованих територій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraineunderattack.org/38609-karta-pereselentsiv-z-okupovanyh-terytorij-ukrayiny.html>.
4. Прогноз чисельності населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://swaid.stat.gov.pl/en/Demografia_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_DEM_20.

Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум

*Матеріали доповідей Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Львів, 17 червня 2016 р.)*

Оргкомітет не завжди поділяє думку та погляди авторів.
Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв,
цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Підписано до друку 31 серпня 2016 р.

Формат 60x84 1/16

Папір офсетний

Друк офсетний

Замовлення _____

Тираж 100

**Львівський інститут МАУП
79059 м. Львів, вул. Гетьмана Мазепи, 29**